

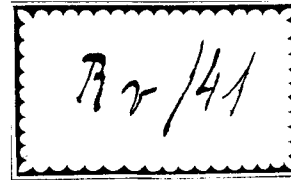
Стејић Јован

Сабор истине и науке од Јована Стејића

Београд ,1832.

САНУ Rv 41, 192 стр.

дигитализовао 16. 7. 2007. Милош Миловановић
Математички институт САНУ

О Ч Е Н А Ш.

Оче, кот нам е Исус одкрио и кога дуси богомольно Творцем зову; оче, кот никакво не-бо од землѣ, никакви свет од свое деце не раз-дваја: нег се свети велико име Твое и нег се увеличава силна Твоя слава; смерно нека Те човек у прау поштуе, од постаня свога па довека!

Твое царство нека дође! Оно царство ми-ра, кое свагда мудрошћу и любовом цвѣта; оно царство, кое е Исус Христос саздао, и кое люде за небеса преиравља!

Твоя воля нека буде овде на землѣи, ка-когод што е у оном светлом небесном цар-ству, и истина и добродѣтель нека све люде учини Твоим Анђелима равне!

Дай нам вечни онај и велики извор ра-дости, дай нам, што нам е у нужди потребно. Ах, ми Те не молимо за злато и за благо, не, Господи, Ти нам дай задовољство само и леба!

1
K. N. 118897

А кад на путаньи добродѣтели посрнемо, Господи, опрости нам нашу погрешку, као што и ми прашамо ближњему нашем, кои нас е увредио!

Упућуй нас у сваком часу искушениа, у ком се добродѣтель с греом бори; и дай нам да угледамо венац небеснога рая, кадгод земля зажели, наше срце задобити!

Тако нас избави од свакога зла, кое нашу душу и наше срце може упронастити. Туге и кањня онда ће нестати, и ми ћемо од сваке нужде овога живота ячи бити.

Твое е, Господи, царство и силе и власти, Твоя слава довека ће у нѣму траяти. Чест е Твоя дивна на небесима, и вечност е Твой свети храм! Амин.

(по Вичеду.)

•••••

Б О Г.

„Я сам све, што есте, што е било, и што ће бити; никакви смртни човек ние мене одкрио.“

(Стародревни надпис на едној пирамиди у Саису.)

Тако е, велики Боже, Ти си наш Отац, и Ти си целога света Творац!

Твоя премудра воля и Твоя непостижима сила сав е овај свет на најчудесниј начин створила. Не само страшна величина и тежина целога створениа, коју никакво човечје око не може прегледати и измерити, но и сваки витки влат, и свака танкокрила мушица, и свако малокружно зрно песка, Твој божествени и премудри разум и Твою неограничену силу ясно нам показуе, и наш слабомоћан ум у низу смернога удивљениа обара, гди никакве празне гордости нема и гди се невино, нама за време овога живота природно, незнањ лако признае. Све, што се на пространим и високим небесима светли, и све, што земля на свои

леђи и у својим недрима носи, од Тебе е, и све Твоје свето и силно биће, кое е произвело, и кое у целости држи и управља, одкрива, објављуе и засведочава.

Ти си само, драги Боже, — тако велики, тако силан и мудар, као што ништа, што живи и што нам е познато, ние нити може бити — оволиког чуда, оволике дивоте и различности и узрок и извор, претайни истина, но пресвети и дјјствителни. Ср осим Тебе, све друго, што е у свету, и што још и немирни и чудновати наш ум измислити може, не само што е производно, но и толико е немоћно и глупо, да ни најситнији пљак, ни најманњи листић, ни најтанко длачицу на шареном рису, ни најлакше перце на умилјатом славую, ние у станю произвести или створити. Високоуман е, али доиста наopak и грешан, сваки онај, кои оће да види и да разуме овај свет, а неће нђговог великог Творца да позна и призна; само зато, што Он неће, вальда као сјајна муња у густом облаку или као силан какви човек у славном свом раду, да му се покаже и представи, и да му, на малоумна нђгова питаня, одговара и толкуе, зашто е ово овако, а оно онако, и не другојачиe! Свет, овај превелики и пре-

богати свет, мален му е и празан, па он не може и неће с нђга и из нђга, Творца нђговог да разуме и да позна! Ах, али доиста зато, што е глуп, или безверан, или у памети и у срцу покварен! Боже благи, ми, Твоји смерни и покорни синови, ми Те тврдо као Творца света и као оца нашег признаемо и славимо; и надамо се, да ће нас наша вера спасти, која е на јком темелю, на целом свету и у нашем чистом срцу, основана, и непоквареним умом сложена и утврђена! —

Сунце се не бие са звездама; месец се не бори са земљом; поднебесна саздания не иду преко границе најкрајни звезда. Из ведрога неба не стреляю громови, нити пуштаю тешки и густии облаци овамо доле румену зору или любки углед ведрога плавог неба. У поноћи душа и светило дана не сия, нит' се у по дана царица ноћи на залобљене осмеива. Зима не дае гори и шуми онај зелени, цвећем и родом украшени, венац, нит' лето покрива наше оностранско седниште с ладним и седим снегом: мирисава ружа у пролеће цвета, какогод што зрели, сласти и силе пуни, грозд свагда плодносноу есен поздравља. Још се до сад нигда ние жарки пламен са студеном водом у едну ствар слио, нит' се тешка стена у

лаки воздух растворила. Велики слон још до данас нигда нпе као снажни орао под облаке летно, нит' се брзоноги елен, као едовита гуля по ладним и оштрим стенама пужао. Још ние мили славуј, као синя кукавица, закукао, нит' е грозни курак, као мирно ягнѣ, благ био. Још ние до сад из чистог пшеничног зрна едовита кукута изникла, нит' се из ждралевога јајцета дугороги бик излегао. Тако е; још се од силног оног и светога „да буде“, па до данас, ништа на свету ние наопако, необично и неприродно догодило; но све е, управ' као што е највећој мудрости и најбољм поредку прилично, наравно, постоянно и редовно било и остало! Па чим то, и на кои начин? Светим оним, вечитим и силним законима, кое си Ти, велики Боже, установио, и целом свету и сваком понаособно створенју, као природно и свршено руководство, дао и уселио, и кои се зато „божествени закони природе“ и зову. Ништа се, што би њима и њиной свемогућој сили противно било, не може случити и учинити; ер су они Твоя света воля, која е од постаня света па до данас све еднако премудра, праведна и најболи била, и која ће до века све така бити и остати. Ти си дакле, Творче света, силни Боже наш,

још и Законодавац и Сведржитель овога Твог превеликог и пребогато створеня! По наредби и заповести Твое непостижине волѣ, по Твоим законима, небо тврдо стои, и сав свет своју нерушиму тврђу, силу и красоту, и свой вечни поредак држи. По Твоим законима, кои су заповести Твое свесилне волѣ, ова наша земля у великом света простору безопасно лети, и све, што е око њѣ и у њој, на едан и исти уредни и природни начин постае, трае и престае.

Човек, горда ова и поносита земальска старешина, може страшне градове зидати, и може им све потребе и законе дати, страшне и тврде градове, кое неумитно време, грозно оно зяло пропасти за све ствари, брзо руши, и кое едан само мали земљ тресак у бездну њѣне вечите таме обара: али он не може ни најманьој звездици на млечноме путу друге законе, и по њима друге путове и друга места, дати! Човек може велику и яку галию начинити, коју мали и слаби црвић квари и с којом се силна буря дотле титра, док се не раздробн; он може на њој по својој вољи гладка леђа широкога мора, на све стране путоући, пресецати: али он не може ни с најманьим облаком владати, нити може по својој

памети ветровима и грмљавама законе, кое већ имаю, и путове, којима обично иду, узимати и преимачавати. Човек може свој лонци плуг наградити, и с њим, као мекани црв кору од дебелого грма, образа земљ најтано кору испарати: али он не може небеса пресецати, нити е у стању земљу цепати, да се на њој појаве мора, или ватрене реке, или страовите гудуре и тавне пећине. — Па опет е човек, благи Боже, Твое најмудрие и најсилние на овом свету створењ! Па ако и есте, зато опет закони и уредбе света нису ни најманѣ у њговој власти; но он е, са свом њговом судбином, њбиной власти и сили покоран. Све е, Господи Боже, у Твојој пресветој руци, и све од Твое силне и постојане волѣ зависи; па и човек, колико е иначе према другим ове земљ породима властан и самосталан, опет е толико слаб и нежк и улом крадкодиз, да и он са свим под владом Твој закона, Твое волѣ, стои, живи и престае. Од тавне средине ове наше майке, богате земљ, па до светлости силнога ума човечијега, ништа нема, што би се е најманѣом искрицом Твое могућности и мудрости, велики наш Боже, сравнити могло. А што е год од њѣга онамо више, по неким дуовним царствама, нама е истина непознато;

но опет — о том се наш разум нимало не сумња — толико е манѣ и слабие од Тебе, колико е манѣ тренуће ока од целе вечности. Само си ти дакле, божествени душе, и Творац и законодавац и чувар овога света, па и наш, Твој смерни синова!

Свет си Ти, велики Боже, створио, и Ти си свету законе дао, којим Твоя превисока мудрост и воля с њиме влада и управља; Ти си дакле и Господар целога света, и нико други. Но Ти си Господар, коме нигди равна, нигди подобна нема. Слава е Твоя непостижима, какогод што е и власт и мудрост Твоя божествена, најчистия, највећа и вечита. Од како е света, Твоя слава од свию небеса и светова, и од свачега, што на овој нашој земљи диге, све еднако се узноси и величава, и разносиће се по свима краевима и странама Твога превеликог Створења и од сад па до века. Али најлепши олтар твое славе само су наша синовна благодарна срца, а њѣн невени и красни венац Твоя е отеческа, превелика любов и милост, коју нам свагда и у свако доба указуеш. Њѣн предивни споменик е вечит; ер е он исти овај лепи и бесконачни свет, ког су темель нерушими природе закони, ког е век сама вечност. Премудра

Твоя, Боже, власт и сила већа е, него што као највеће, боља, него што као најбољ, наш ум измислити и себи представити може. Едан само излив Твое божествене волѣ, едно само „тако да буде“, произвело е и створило цео овај чудесни свет; па и една само Твое свете волѣ заповест, едно само „тако више да nebude;“ све у свету може другојачије начинити, све може преобразити и—упропастити. Сви закони и све премене овога Твога створења, пород су само Твое неограничене власти; ер иј никаква друга сила није могла измислити и произвести. Само Твојом свемогућом вољом данас онде цвета и роди сува земља, гди е негда дубоко и широко море било; само по Твојој силној наредби сад су многе планине гором накинџене и шумом увенчане, на којима се некад голе стене, седшће само гуја и гуштерова, од сунца усиявале. Твоя само, мили Боже, непостижима власт оће и може учинити, да дивљь питомо, суров немир благи покой, несвршено свршено постане. Све, што е, у Твојој е премудрој и многомилостивой власти!

Но Твое, Творче и Боже наш, биће и владање не бром се годинама, нити се мери вековима. Сви векови, кои су нам познати, и сви, кое ми измислити можемо, нису ни ед-

но тренуће ока према трајно Твога бића и царовања, кое нигди свога края нема, нити може имати. Ти си Бог и господар вечни, од вечности и за вечност: безконачни и безсмртни. Ти си од самог себе, без постанка, и бићеш до века сам за себе, без престанка. Нигда Твое свето име није било непознато; нигда Твоя божествена воља није била нерадна; нигда Твоя отеческа любов није била ладна; нигда Твоя непостижима сила није била ограничена, и Ти ћеш до века бити и остати све еднаки, онај и исти Бог, и Отац, и Господар!

Као пресвети, свемогућ, вечит и свезнајућ, Ти си, Боже наш, онај велики и непостижим Дух, кои никаквим тѣлом, никаквим образом није ограничен, кои е дакле свуда и на сваком месту еднак, свуда и на сваком месту свесман и сверадан, премда невидим за наше слабе очи и нечувен за наше тврде уши. Твој престол су сва небеса, цела наша земља, сав свет. Никакви край света, ни дубљина земљ, ни највишња висина небеснога свода, није од очию Твое мудрости ни од свемогућства Твое силе сакривена. Ти си свуда Бог; у старом и у новом свету, у Лапланду и у Патагонии и у Китаю и на сваком острову, тако исто Бог, као што

си и овде у овој нашој милој Србији. Да, Ти си и онде, гдигод какво срце куца; ер од Тебе ние никакво чувство, никаква мисао сакривена. Ко би Тебе могао себи представити! Човек ваљда, овако крадковид, овако туп и овако мален! Ах, колико се он, сироме, о Теби мислећи, вара, и колико он, жалостан, у свом о Теби умствовано греша! Но опрости му, благи Боже; ер е доста, какви е, што се сећа, да Тебе емачно има; доста, што мисли и што главу разбия, да Те дозна и призна!! —

Свако Твое, велики Боже, створенѣ лепо е и чудесно; но Човек е венац и накит свио Твои саздания, ер е он најлепши и најчудеснији. Лепотом ништа на овом свету нѣга не превазилази. Сва својства лепоте у нѣму су саедињена; како она спољашња, у тѣлу, тако и изнутрашња, у сили. Шта е округлост и сјајност сунца, шта е гладко мора огледало, шта е високи кедар на Ливану или најлепши раст на Церу, шта е витки елен или силни коњ: према човеку, према нѣговој у саставу еднакости, у својствама различности, у свему лепоти и живости? Готово оно, што е драги камен према тавноме шљонку, или любка зора према какве мутне вечери, или свршено према несвршеноме! Но да л' има што

чудесније и дивније од човека? Нема доиста ништа, окром целога створенија, окром Твога само, Боже, предивнога суштества. Та у човеку е сав скоро свет у маленом образу скупљени и састављени, чега ради се он и назива „мали свет“ У нѣму е живот каменја, биља, животинја и човечески на најчудеснији начин сложен и у едно свезан; у нѣму су сви елементи скупљени; у нѣму е извор сваке погоде и свакојкога производа: као у каквом огледалу, у нѣму се образ, мали истина но јасни образ света угледати може. Али, што е најважније и најчудноватије; он е, човек, само ималац оне млогомоћне и предивне силе, која се ни у каквом другом живом створенију не може наћи, и којом он слободан господар земаљски ствари бива: единствене, божествене душе. Душом и душевним својим способностима и својствима он е слободан, вољан и уман; он е старешина, који све дарове и све ствари на земљи може себи покорити и за своје потребе и нужде употребити; он е сазданѣ, кое себе облагородити и све болѣ и болѣ дотеривати може. Душом и умом својим он е само у стану, као слободно и разумно створенѣ, добродѣтелан бити, истину изнаћи, свет и Тебе, Творче небесни, потражити и познати. Душом е он Те-

би, Боже, и Твоим Анђелима подобан и најближи! Душом, као најбољом и светом части свога бића, још е он и безсмртан; ер е душа силна частица Твое светости, а што е Твое, не може, као грудa кала, пропасти! Што е најбољ и највеће, у нѣму се само налази: срце и разум, и што е најчудесније и најаче у нѣму само пребива: ум и душа.

Да си Ти, велики Боже, само едну лепу и плодородну башчу, и у нѣој само еднoга човека створио, опет би Ти онај исти силни и премудри Бог био, који си и сад, после створенија толики виђени и невиђени светова и чудеса, који себи нигди равна, нигди ни подобна не мож' имати. Да си Ти у човеку, у нѣговом животу, само едну љубов, као што се сад у нѣму наоди, и ништа друго, што га правим човеком чини, основао и уселио, опет би Ти онај исти велики и свемогући Бог био, који си и јако, после сазданја толики сила и дарова, од који су сва небеса пуна, и од који е сва земља накићена и увенчана. Ер која би друга сила и мудрост, која није Твоја и од Тебе, Боже силни, само едну длаку на темену човечијем, само едну жицу у срцу нѣговом, измислити и створити могла? Доиста, све све, али човека створивши, најясније си

нам, Господи, показао, да си Ти само Бог, еднини, премудри и свесилни Бог, еднини непостижимими Творац света, и наш свеблаг и Отац!

И доиста, шта е потребније и нужније за овај наш земаљски свет било, од човека, од овога Твог племенитог, слободног и разумног питомца и еднинца? Да нѣга нема, ко би красоте и лепоте овога света сматрао и ценио, и оволико ствари и дарова употребио? Да нѣга нема, ко би лепоте овога света још красније начинио, и оволика створенија е признаванѣм и чувством уживао? Да нѣга нема, ко би оволику живост и оволико ума на земљи произвео, и ко би се старао, да земљу с небом састави, и да себи рай тражи и гради? Нѣга да нема, ко би добродѣтелан и разуман био, и чия би срца одзив Твое, Боже, волѣ и љубови била? Нѣга да нема, чии би език Теби имена дао, ко би Твоју вољу и Твое законе испитивао, и ко би Те и толико, колико он, разумно и словесно познавао и славио? Ко би, да нѣга није, за светлу и вечну истину, за оно мирно и блажено царство, ком се и срце и ум нада, рођен и опредѣлен био? Доиста да човека нема на овом свету, еднa би цела нѣгова половина празна, а друга без чувства и правога разума, била. Он е дакле ве-

нац и накит свию Твои, Господи, створѣна; но он е и умни нѣин старешина и владалац.

Али, шта би и човек, па још овако с умом и срцем, као што е, обдарен, на овом сбету био, да ни си Ти, милостиви Творче, из превелике Твое любви и доброте, по светој Твојој мудрости, толике ствари и толика чудеса на нѣму створио? Ах, доиста најсиромашније и најнезадовољније под небом створењѣ! Шта е потреба и нужди он до сад за себе пронашао! Чим би иј он дакле онда намирио и задовољио? Но сад у оволиком богатству и иманю, кое е од Тебе добио, у чему би се још на недоскудицу потужити могао? Ни у чему доиста, осим у том само, што Ти, благи Боже, не уме по мери Твое превелике милости, доволно благодарити, и што није толико јак, добар и разуман, колико би ваљало, да Те свагда своим Оцем и највећим добротвором низива! Ах, колико га нѣгова нејка мудрост неvara, колико га нѣгове слабости с пута добродѣтели несвраћаю; како е често он, пустивши узду своим страстима, мучан и зао, и како е често, запустивши изобраењѣ свога ума, несмислен и глуп!

Но судбина е човека, какогод и целога света, у Твојој, Боже, власти, а Ти си благ и много-милостив!

ПРИРОДНА ПРАВА ЧОВЕКА.

„Власт, са слободом и законом?“

(Темель дружине грађанске.)

У умном животу човечијем наоди се племенити едан образац, по коме сваки човек, као разумно створењѣ, свое биће ваља да одржава и дотеруе. Онај образац е свети указ дужности и права. Човек, ком е природа душу и срце, силу ума и чувство поштенија, дала, по том образцу у целом свом животу, као грађанин света, свога отечества и общества, треба да се влада и управља: ер само на тај начин може он бити поштен, миран и срећан. Едно е он дужан, и треба да чини; друго има право, и оће да чини. Дужности и права есу оне постојане звезде, кое разуму и срцу на нѣмирном и опасном мору живота прави пут к пристаништу човечности и нѣнога блага, поштенија и среће, јасно показују.

Ум наш само едну мисао признае за највишу и најплеменитију, и то ону, која на свети начин сведочи, да човек свагда само оно треба да чини, што е добро и право, па још у сваком могућном догађају само за љубов и почест истога добра и права, без сваког обзирања на нђгов каквигод пород. Та иста мисао е и главни и вечни темелъ целога нашег моралног живота и владаня. Она е производ најчистие силе наше душе и нашега срца; најкраснији пород високе светинѣ наше човеческе нарави, чисте савести. Она е врховни нишан целога нашега живота; ер све, штогод желимо учинити и постићи, треба да е од нѣ одобрено, треба да е добро и право, а тако и по законима моралнога живота допуштено и оправдано. Из нѣ се, као из најлепшег и најздравиег пулопка, по томе развијо и дужности и права, која човек по природи има. —

Дужности човека многе су и различне; не само према човечеству и друштву, у ком живи, но и према Богу и целом створеном животном. А права он има манѣ; но која има, благородна су, света и вечита, и упражњавај само у дотаку и живљену са својом браћом у общини людској. И доиста, по разуму

и нагону свом природном живећи чозек свагда мисли, да он у сваком случају или из дужности какве ил' по каквом свом праву оно чини, што е наумио или предузео учинити; ер тако му се то од саме нарави чини и представља. Али што ние све право и по дужности учинљиво, што човек чини и ради, том су не само одношенија светска, но и слабости разума и страсти срца много криве. Слабости и страсти людске многе су по несрећи и различне, па су и поступци од люди многи и различни, кои се ни са дужности ни права обрасцем и прописом никако немогу оправдати и сложити. —

— Природна човека права она само могу бити, која су постојана, с њим рођена и проста; по којима он у свако време свога века, у сваком свом грађанском стану и свуда на свету, позивајући се на своју личност, може свое владанѣ и цео свој живот чувати, бранити, управљати и дотеривати. Она су чиста, света и вечита. Њи ни време ни ум законодавца не рађа. Сама божествена природа, средством разума и осећанјем срца, њи, као наравно иманѣ и благо човечие личности, развија, и човечеству као мудро руководство доброга и поштенога живота предае и препоручуе. Књига е њина својственост

човечие нарави, а њин толковатељ е саморадан ум и благородно срце. Што се по њима чини, свагда е добро, лепо и полезно; а што се год против њи ради и предузима, свагда е зло, грешно и штетно. Живљење по правама природе, права е слобода, која наш живот на овом свету облагорођава, и за славу вечности преправља. Гди се она газе, забраноу и неслушаю, онде е мучно самоволство, и многи люди тешко незадовољство, кое несрећа неправде, безпутне власти, немира и нужде рађаю. Колико е јарко сунце за цео овај наш свет нужно; толико су и природна наша права за цео наш како светски тако и грађански живот потребна и нужна. —

Мудар и изображен човек зна, која и каква су му права природна, па се по њима у своме животу и влада; зато е он обично миран, слободан и срећан, особито онде, гди су закони грађански и државни на њима, на најболѣм темелю, основани. Но много люди има, кои су или неизображени, глупи, кои незнаду, шта е управо честност, правда и потреба, или кои су злоћуди, пусти и неваљали, па кои не могу или неће да знаду, каква су им права по природи, и закони, кое им иста та права за живот и за владање налажу. За

таке се люди највише издаю од старешина и правителства Закони и Укази, кои силу и власт имаю, натеривати их, да се добро и поштено, по зактевању особне и обштинске среће, владаю, и у добротворном зашту, кад би неваљалим и опасним путем пошли, држе.

Но темелъ и образац државни или грађански закона, кое Правителства за народ издаю, ваља свагда да су чиста и вечита права прир оде. Ср иначе не могу закони ни добри ни дуговечни бити. Што природна права, као свети и тврди закони ума и срца, препоручуо и налажу, не може нам криво и тешко бити; тако исто неће нам ни оно тешко и неповолно бити, што и закони грађански налажу и заповедаю, кои се на темелю и по обрасцу природни наши права састављаю и издаю. Ср они само оно од нас зактеваю, што е добро и право, па дакле што нашем оностранском и грађанском животу мир, напредак и срећу оснива, утврђуе и увеличава. —

Имаюћи пред очима образ и границе књиге, за коју овај преважни предмет пишем, овом ћу приликом я само најглавнија и најважнија права човека природна накратко и ако не са свим по строгом систематическом реду, а оно,

колико се само може, јасно и просто, навести и изложити. Широко пољ¹ остављам онима, кои су ради и кои могу дуже и вештије него ја о њима мислити и радити. —

Право изображеня и Културе.

Сваки човек има у својој личности различне склоности, способности и силе, кое се могу развити, изобразити и облагородити. Оне се ни одкуда с поља не добиваю; но постаю с човеком од природе онда, кад се њгово биће започињ. Оне су дакле иманѣ човека природно; али од веће части таке нарави, да се само временом и трудом могу обелоданити и изобразити. Њин цели скуп и рад нашу праву човеческу личност саставља и представља; а гди су оне, ако ће и од части само, сакривене, затаене и неразвите, онде е и личност и нарав човечия слаба и недовршена. Човек е онда само у правој својој слави, сили и величини, кад су му све силе њгове, како тѣлесне тако и душевне, нарави јавне и изображене. Изображенѣ рађа савршенство, а ово право блаженство човека.

Тѣло се човечие, какогод и други живо-

тина, веком и временом са своим силама и способностима обично развија; али душевне њгове способности и силе само отношеня грађанске обштинне и различне науке с трудом подижу, дотерую и изображаваю. С тѣлом стои човек у оном реду, гди су и животињѣ; а с душевном својом нарави сам се у високом и одабраном реду, гди власт волѣ и разума царствуе, наоди. Прави дакле и својствени образ човека не свршуе се само с обликом њговим, но с њиме и са живости и радности сила и способности душевне њгове нарави. Появљѣњ единако и подпуно душевни и тѣлесни сила, прави е лик човека.

Развијањ и изображенѣ вишне или душевне нарави човеку е колико природно толико и нужно. Природно, да постане прави човек, као што естества закоми ишту и налажу; нужно, да као свршен човек може дарове овога света подпуно уживати, и као слободно и разумно створенѣ не само срећно но и полезно како за себе тако и за осталу своју браћу живити. Човек само онда може кроз овај колико сладки толико и горки живот с неком лакости и безопасности путовати, кад су силе и способности њгове личности бар' онолико дотеране и изображене,

колико е за његово грађанско стањ и званј, у ком и од ког живи, нужно. Но с друге стране, по налогу закона и права природни, опет ваља да тежи он за најбољим и највећим свое нарави изображенјм, кое га прослављава и узвишава. Едно му е изображенј нужно као члену грађанске дружине, друго као умном уду целога човечества. Оно му дае ужитак и срећу грађанску, а ово славу и величину слободнога и силнога ума, кои е многомоћан и свети дар Божества. —

Из свега овога се види, да човек има право, свето и вечито од природе и од Бога право, култивирати се и изображавати. Ово право не само што му никако не треба укратити; но још старати се ваља, да му се сва она средства набаве и даду, којима се по њму лепо и добро изобразити и изучити може. Старањ е то дужност обштина и правителства, која свагда, кад се згодно испуњава, велику славу и ползу рађа. Свако Правителство и Старешинство, кое е подизало изображенј народа, оснивајући заведенија и свако за њи средство набављајући, свагда се прослављавало, и за мудро, добро и праведно држало. Оно е своју најлепшу дужност свршавало, и с тим чинило, да се с једне стране њ-

гова власт, тврђа и цена увелича, а с друге, да и сваки човек, који под његовим добротворним руководством стои и живи, честит, изучен, изображен и срећан, само ако жели и оће, постане. Човеку само згода и прилика треба, па е он готов, пре или после, оно предузети и учинити, што е за њга лепо, добро, полезно и нужно, особито ако га још на то разум и право природно упућуе. Али разум му каже а право га наговара, да му се ваља култивирати и изображавати; зато би греота и неправда била, кад му се неби прилика и згода дала, да се силе и способности његове, овде онолико, колико се само може, онде пак, колико е за његов грађански ред нужно, дотерају и изобразе.

Гди е народ у свима својим класама и редовима, наравно по разлики стања и потреба његови, култивиран и изображен; онде е и Правителство тврдо, вешто, праведно и просвећено, и народ миран, богат, задовољан и славан. Зато се данас у свима скоро, па и у оним државама, у којима е изображенј обштинско још слабо и слобода народња још ограничена, згоде и наредбе траже и уводе, да се люди по мери и зактеванју њњини потреба и њњинога стања изуче и изобразе. За-

то у оним земљама, кое су самосталне, силне и славне, изображенѣ народа на највишнем и најлепшем степену стои, цвета и полезни свой род носи. Што е од природе човеку дато, мора се пре или после учинити; ер искуство непрестано учи, а време увек свое рађа и ради. Природа е силнија и јача од сваке силе злога и безпутнога човечијега мшлѣња.

Народ се изображава не само у ученим людма, кои се обично и највише с умним наукама и с њиним писанѣм и предаванѣм забављю; но и у свима осталим грађански редова членовима и особама. Прави учени люди — у смислу мудрости и чистога значења тог имена — човека у најлепшој његовој слави и дјели представљю, и најполезнији су членови човечества. Ер они су она важна средства, којима разум народе дотеруе, на добро и поредак учи, и путем закона и мудрости к слави и срећи води. Они наш ум развијю и срце облагорођаваю; они потребе и користи людске по законима и правама природе измишљаваю и саобщаваю, и они многополезне тайне различни наука и свете мудрости, без кои у дружини народној нема силе и славе, откриваю и на бели свет издаю. Ко се њи бои, бои се само од сенке или

од свога тавнога незнања, и ко њину важност и потребност невиди, очию ума нема ни вишега душнога чуства. Изображењѣ дакле оваки учени люди полезно е и нужно, и Правителства помоћу народа дужна су, путове отворити и згоде установити, да се една племенита част народа у наукама мудрости и учености култивира и изобрази. Ту дужност од њи не само право човека природно иште, но и полза и слава колико народа толико и свакога старешинства, кое народом влада, јавно зактева; ер руководство и душа свакога правителства треба да е мудрост, с науком и искуством увенчана. — Згоде и прилике најглавније, којима се учени люди изображаваю, есу добро и мудро уређене школе, после лепе и полезне књиге и учена друштва.

С овога и од овога реда просвећени люди науке се, а с њима и изображенѣ, и на остале класе народа разилазе, и по њима разум разведрава, ум просвећуе и срце облагорођава. Од њи се народ учи болѣ и зрелије мислити; згодније и лепше живити; Бога, свое старце и едан другога паметније пазити и слушати. Но за право не само народно но и грађанско изображенѣ, највише треба да се

опет правителство стара; ер е у нѣга за то и власт и прилика. Оно валя мудрим своим законима и заповестима или указима да учини, да землѣдѣлие умложи и облагороди, а тако и станѣ селяка и тежака олакша и лепше дотера; да се руководѣлие и художество разграна и у могућно савршенство дотера, а тако и потребе людске подпуне и украсе; да се трговина умложи, дигне, утврди и облагороди, а тако и народ обогати и државе кредит утемелѣи и узвиси, и наипосле да се морално, доброте и поштени, и светога закона чувство, кое мир, любов и слогу оѣе, по целом народу укорени и развиѣ. Ово све треба и може се учинити; а цео се народ неможе нигда, нити е потребно, у едног високомислећег и од ума само састављног философа слити.

Гди е землѣдѣлие и руководѣлие још тако слабо, нејко и недовршено, и гди е трговина још тако мала, слаба и стешнѣна, да ниже и среднѣ класе люди у великој простоти и сиротинѣ морао живити; онде е не само немоћ и тама душе по обитинама, но и слабост, малолѣтност и неважност и целе државе и самога правителства. Гди изображенѣ разума и доброта срца у свима редовима дружбине

грађанске по могућству не царствуе; онде се леже несрећа немира, незадовољства и пропасти народнѣ. Изображенѣ разума и срца, и богатство народа, два су силна стуба, на којима сила, слава и самосталност државе тврдо и безопасно стои. То сведочи не само ум и закон природе, но и искуство из историе света и данашнѣга стани различни држава и царства. — Нек' се дакле сваки човек изображава и култивира едан што више може, а други колико му е за нѣгово станѣ потребно; ер то нѣгова и обштинска срећа зактева, и ер за то он свето и вечито право од саме природе и од Бога има!

Право слободе и еднакости.

I. Човек е створенѣ разумно и слободно. Воля нѣгова и нѣгово мишлѣнѣ то јасно сведочи. Слободна и безгранична радност наравно е свойство разума; независимо опредѣление сила, пород е волѣ. Ни саме физическе ствари и силе не могу много природну нѣгову слободу стеснити и ограничити: човек у свима краевима света, у најто-

плити и у најладниим странама, о свакојој рани и на свакојој начин, може живити. Окром човеку, то е сваком другом живом сазданю од природе украћено. Најпосле нема човека, кои по силном неком душевном чувству неби живо осећао и знао, да е он слободно створенић, и да он од природе право има, слободан бити. Едном концу сви люди могу тежити; што е едном дато, дато е, кадшто е малом само разликом, и целом човечеству или свима нѣговим саставним частима. Кад едан човек, или едан ред люди, може бити срећан и слободан, могу и остали люди, кои су као и он створени и сложени, наравно бити. И што се на едном човеку види, јасно се и на целом човечеству видити може.

Најлакши посао, кои човек из нужде и силом нагонѣн мора урадити, често му се чини да е тежак претежак; а најтежи, кад га по својој волѣи и по свом слободи нагону предузима, обично му е лак и мио. У оном само, као што искуство учи и сведочи, обично лепо и добро човек напредуе, на што се по својој слободной волѣи и склоности дае и одважуе: особито ако е предузећа му конач онај памети и честности, ако е оно, што чини и ради, и нѣму и другима лепо и добро.

Наука и обичај истина доста могу овде ствар преиначити; но опет, што природа своим законима зактева и показуе, тврдо стои, и може се лако видити и разумети.

Оно, што човек разумом и срцем чини, те се као умно и Божеству подобно створенић свету показуе, добродѣтель е. Но она е свагда слободно дѣло сила разума и срца. Само оно е добродѣтельно од човека учинићно, што он по својој доброј памети, без натеривања туђе волѣ, без нужде и интереса, од свое собствене и добре волѣ чини, да му свагда закони поштенија, ума и човечности одобре. Милост и доброта, која се из нужде или по неваљалој каквој потреби чини и показуе, ни е никаква добродѣтель. И добродѣтель дакле, која е цвет човечности и мати среће, сведочи, да е природа човека слободом, као најлепшим накитом, обдарила и украсила. Тако онај, кои би казао, да човек није од природе слободно сазданѣ, уверавао би, да нема ни добродѣтели, да човек нетреба да е ни добродѣтељан на овом свету; што би и разуму и закону Божијему противно и одвећ наопако и шткодљиво било. Без добродѣтели човек није човек, но скот или звер. —

Човек е онда слободан, кад е у свом

уживано самосталан, и у свом труду и раду од други люди — но само по законима и правама чистог грађанства — независим. Ова е слобода, коју иначе и нагони разума и поштења морају управљати, без сваког изговора њему нужна, да може себе изобразити и усрећити, да може и за себе и за обштину полезан бити. Кома се ова личности слобода укида и узима, оном се и она многа и потребна средства узимају, којима се човеческа срећа у обширном кругу свију права и дужности на овом свету постићи може. Ер човек ваља да има вољу и способност, да може што и за се и за друге люде добро и полезно учинити; а оно што му се силом и против његове природне слободе налаже, често е и вољи и вештини његовој противно, па тако не само незгодно, но и неваљало, а још кадшто штетливо и опасно; и ер се слободом овом само као што ваља ум и срце развија.

Сваки човек дакле има право, слободан бити, и то не само у своим добрим и полезним мислима и жељама, но и у свом раду, којим се као вредан и користан грађанин света и свога отечества представља. „Слобода е благородство човека; она изображава душу, подиже све њене силе на

рад, дае јој снагу, и рабри е, да може теготе, препоне и опасности живота на лакши начин поднети.“ Слободом се човек диже к срећи и слави; ер њом он бива просвећен и добродјелан; а без њ губи красну своју човечности нарав, и пада у ниско оно и узано коло, гди нужда и само слепи нагон неразумни и без слободе живећи створени ваља да.

Но ова човеческа и грађанска слобода треба да е слобода мудрости и природе, а не она пуста, беззакона, самоволна и неприродна. Слобода ваља да е као и истина, чиста, постојана и блага; ер иначе е само сила без права и без закона, и мати раздора, крви и пропасти. Она ваља да е пород чисте светинѣ човечности, коју разум мудрим законима и наукама дотеруе и развија; а не изрод бесни страсти, наопако изучени глава и зверовски буна. Праву слободу свагда и избраженѣ и добродјелѣ народа, као истини нажит његове среће и славе, прати и указуе; а гди тога нема, нема ни слободе, но мож' бити само пустога самоволства и станија без закона, без права и без руководства мудрости и честности.

Закони грађански, кое Правителства
З

и старешине народа, науком умудрене и искуством изучене, састављаю и издају, средства су, којима се права слобода општине људској, као грађанству, даје, чува и распрострањава. Нигди чисте слободе нема, гди мудри и добри закона нема; кои друго ништа нису, него правила мудрости и општинске вољ, по правама природе састављена и објављена. Они природну човека слободу нигда ником некроте и не руше; но само не дају, да се оно чини, што би правама општинским противно, а тако што би вредовно, шкодљиво или опасно, било. Они су чувари и бранитељи слободе. — Разумни и поштени људи знаду, која су им права слободе, и, владајући се по пропису разума и доброга срца, они ничија права не газе, нити коме зло и неправо какво чине. Они би и без они закона слободни и добри могли бити. Но многи премлоги људи нису доста разумни, доста просвећени, или добри и поштени; они су разум слаб, па не познају права и дужности своје, по којима им се треба владати, да добродјетелни и полезни поступак живота покажу; а ови су срце неваљало, па су злоћуди, покварени, зли и пусти, и радо права општинска под ноге мећу, а тако и слободу и срећу други људи подковавају и руше.

За њи се закони грађански највише издају и издавати морају; због њи власти општинску и сваког човека понаособ слободу стегом и нагоном, кои им закони налажу, бране и чувају. Они се по законима морају владати, и тако држати, да се права слободе свакога човека њима не вређа и неуклада, и да и они добри и ваљани свагда морају бити. Од добри и мудри закона нигда се дакле нетреба бојати, но од глупости, немарности, непоредка, од неваљали склоности и страсти; јер само оне упропаштају нашу слободу, и човека робом и злочинцем чине.

Разум и срце само оно робство и ограничење човечије слободе одбацује, по ком и у ком човек, као умно створење, роб други људи, и средство за вољу и потребе туђе силе и туђе страсти бива. Ни један човек није се родио као роб другога, који је као и он створен: сви људи, као људи, једнака права слободе од природе имају, били они сад у ком му драго стању грађанскога одношења. И робство саранноје душу, ослабљава њене силе, и одузима сваку вољу и снагу за рад и вредноћу, којима човек своју срећу и славу постигнути може. Далеко оно грозно и несрећно чудовиште, тешко робство, нека је од нас; јер

смо и ми люди с душом и разумом, и вредни и заслужни членови човечества!

По законима ове природне слободе, добива и има човек и

II. — Право природне еднакости. — Свойства личности, главна она и основна, у свима людма еднака су. Као што е тѣлесни састав у свима людма по едном обштем образу и кроју од природе створен, тако и душевне силе, способности и желѣ из еднакога, еднога извора у њима излазе, и тако и карактер еднакости на себи носе. Еднакост ова у тѣлесной и душевной човека нарави, дае човеку и природна права еднакости у сматрано закона грађански и устава државни. Сви люди по њима треба да су и мораю бити равни и еднаки код земальске власти и у дружини народной. Иначе се една, и то обично најполезнија, част народна мора несрећна учинити, а тако прави пут к обштинској слави и срећи померити и изгубити. Закон Божи' и свети вели и сведочи, да су сви люди пред Богом равни и еднаки; па зашто дакле да нису и пред земальским властима и законима тако исто едан другоме равни и еднаки?

Но и ову природну еднакост, какогод и ону слободу, добро валя разумети и паметно

употребити. Ер она не може бити ни права ни природна, ако е закони разума и моралног обраца неодобраваю. Еднакост, коју су пуге страсти и покварена памет измислиле, и по којој се 'тело, да сви люди еднако силни, јаки и властни, и еднако имућни и богати, обично с вредом и штетом друге браће, буду, ние она права и природна еднакост; но станѣ пустога живота, грабежа, самовольства, неправде и пропасти. Ни су сви люди еднаке нарави и памети, нити су сви еднако вални, дотерани и изображени; едни су больи и способни, други гори и неспособни. Зато немогу сви, у грађанском станю, ни еднако силни, ни еднако имућни и награђени бити. Човек само оно може зактевати и имати, што е у станю своим способностима и на закони начин заслужити, привредити и стећи.

Права дакле чисте и природне еднакости то ншту, да сваки човек призна, да и сва остала њгова браћа од природе еднака личности и самосталности права имаю, по којима се нико не може за средство самовольства незаконе силе и волѣ другога ког сматрати и држати; — по којима сваки човек без разлике рода, племена или срећнијега стани, може само с њговим способностима, добрим

силама и заслугама до власти, чести и среће доћи; — по којима сви люди пред грађанским властима и судовима еднака права, како у сматраној обрани и награде тако и казни, имаю, — и по којима сви законе и државне теготе и жерте еднако, и само по мери њинога реда и имања различно, мораю подносити и теглити. Што ко заслужуе, нека добие и држи, и нико да му неможе неправедно то украсити или отети, и што ко по правди и законима за опште добро мора чинити и жертовати, нека учини, и нико од тога да га не може безпутно ослободити. Правда и закон само нека праве заслуге награђуе и праведна власт нека добро брани, а зло нека казни. Код власти државне и код закона грађански сви люди по њиним заслугама еднаку обрану правде валя да нађу и имаю. С овом природном еднакости, која е и Богом и умом признана и основана, постае народ славан, слободан и срећан; ер по њој свакога човека заслуге и способности задовољство и награду добиваю.

Без праве слободе, нема ни праве еднакости; оне су два неразлучна и најнужнија добра човечия, од кои се сва остала добра овога света за њга рађаю. Тражимо њи дакле и чувајмо; ал' мудро и снажно, и све само средом!

Човек, ком е природа ум, а с њим и право слободе и изображења, дала, има наравно и

Право слободнога учeња, писаня и мишлѣня.

Онај, кои е себе просветио и изобразио, и трудом своим оне важне и полезне науке и истине измислио, пронашао и облагородио, кое разум и срце украшаваю и општинско изображење подижу и распространяваю — има право, какогод и дужност, слободно њи нама устмено и писмено предавати и издавати. Ер иначе се немогу заслуге и лепоте славни люди познати, нити се може учинити, да се истина, главна мати наше среће, нађе и открие, правда и право истолкуе и позна, свака полезна наука дотера и распространи, а свим тим да се народ просвети и култивира. Науке, кое нас правом и паметном познаваю Бога и природе уче, од кои наше срце болѣ и поштение, и разум наш бистри и изображенији бива, и коима се тако слава и срећа наша уздиже и укрепљава, свагда треба да е допуштено предавати, умложавати и разрађавати. А само оно валя по правди забранити, што се против битности и светинѣ Божије и његовога чистога закона безумно гово-

ри и пише; чим се **Правителство** и величество власти беспутно и на бесомучни начин вређа и подкопава; чим се **безопасност** и права државе, **општина** и **буди** ког човека нарушавају; и особито чим се **младежи** срце и разум, а тако и целога народа **чувство** честности и доброте, и **слога** и **узаймична** покорност, **квари** и **трпе**. **Науке**, оне **чисте** и **праве**, кое **мудрост** и **све** **нѣне** **полезне** и **нужне** **породе** и **пратиоце** по народу **разсејава**ју, **нигда** **немогу** **бити** **шкодљиве** и **опасне**; **ер** оне **право** **изображенѣ**, **чисти** **извор** **нашега** **блаженства**, **производе** и **умложава**ју.

Право чести и доброга имена.

Онај човек мора врло покварена срца и глуп бити, кои за добро и поштено име ништа не мари. А обично сви люди, како од одбраниега тако и од нижега реда, по силном неком природном осећању, яко желе, у чести бити, и себи добро име набавити и сачувати. Сваки оће да е поштен, и ни нашто се човек не може више наљутити и у срцу распалити, него на поступак **чишгод**, којим се **чест** **нѣгова** **вређа** и **нѣгово** **добро** **име** **убија**. Он се **нѣим** у **живац** **дира**. **Што** е **ко** **болѣи** и **паметнии**, **то**

се **више** **стара** и **труди**, да **му** се **честност** и **доброта** **имена** **не** **само** у **целости** **сачува**, но и **умложи** и **на** **далѣ** **разнесе**. **Именом** **човек** **чувен** **бива**, и **нѣим** он у **спомену** **света** за **дуго** **живи**. **Име** **показуе** и **сведочи**, **какви** е **кои** **човек**, по **нѣговом** **владаню** и по **нѣговим** **заслугама**: оно е **огледало**, у **ком** се **наше** **срце**, **наша** **памет** и **наша** **дѣла** **показују**.

Сваки човек дакле има право искати, да се ни од кога **нѣгово** **поштено** и **добро** **име** не **окаљуе** и **неубија**, и да **нѣгова** **чест** **свагда** она **светиня** **буде**, у **коју** **нико** с **ружним** **оружием** **опаданя** да **не** **може** **дирнути**. **Ружна** е и **неваљала** **ствар**, **кад** **ко** **невине**, а **не** **редко** и **саме** **заслужне**, **люде** **пред** **светом** **опада** и **бесчести**; **ер** е **то** **свагда** **гадни** и **шкодљиви** **изрод** **најлуђе** и **најзлотворније** **страсти**, оне **проклете** **зависти**. Но **опаданѣ** и **рушенѣ** **доброга** **имена** и **убианѣ** **чести** **још** е и **онај** **грешни** **поступак** **против** **природног**, дакле **светог** **права** **човека**, **кои** **праведну** **каштигу** у **свако** **доба** **заслужуе**.

Само оно **людско** **общество** на **тврдом** **темелю** **стои** и **дуго** се с **чесћу** и **славом** **може** **држати**, у **ком** се **люди** **између** **себе** **лепо** **пазе**; у **ком** **они** **узаймично** **свою** **чест** и **своје** **добро** **име** **чувају**, и у **ком** се **сви** **радују** и **поносе**,

кад могу многе показати, кои су своим лепим владањем и полезним заслугама свом имену чест и величину, а тако и поштованњ од света, набавили. А гди се люди мразе; гди едан другог опадају, оговарају, облагују, презиру и непоштују; онде е неслога и раздор, кои слабост и пропаст обштинску рађа. Ер онде вредни и способни люди губе вољу за славна и добра дѣла, па остају непознати, нечувени и бесплодни; зашто воле најпосле мирни бити у малини и неважности, него опадати и гонњни у важности каквој и у заслуженој, али ненаграђеној и узнемиреној, величини, брижно, тешко и горко живити. Штета, коју они сами у оваком случају тегле, тесно е скопчана са штетом целе обштине, за коју би се они лепо могли старати и полезно трудити. Још многи ваљани и вешти люди онака неблагодарна и наопака места остављају, па одлазе онамо, гди їй любов и поштованњ болји и паметнији обштина пази, подпомаже, слуша и награђуе. Њији добротворни труд, кои им добро и лепо име рађа и узноси, производи многа добра и за народ, која се у обштем поредку и изображено, а тако у многим полезним потребама, показују. Едном речи чуванњ узаймично чести и доброга имена, и међусобно

поштованњ, главни е temelь обштинске слоге, и први извор мира, любви и сваке грађанске среће.

Закон Божи' иште и учи нас, да любимо друг друга, сваког нашег брата и сачо века, и никог да не вређамо и не цвелимо; свака чиста морална наука оће, да се међу собом пазимо, любимо и поштуемо. Но и закони грађански и власти државне треба да чувају и да бране добро и поштено име свакога човека; ер то срећа и слава народа, то и право од природе јасно зактева и налаже.

Не треба убитији чест и добро име ни они, кои су од нас удаљени и кои у страним земљама живе, нити они, кои су нестали или умрли; ер се и за њи ово право разумева.

Право иманя и стеченога добра.

И ово е едно од најважнији права за дружину грађанску, и прави живац и temelьни стуб за њо. Што човек својом муком по законима, без штете и вреда другога, стече и себи привреди, његово е и његово мора бити, као иманњ, и средство за уживљњ и за различне потребе. Већу, често највећу

част свога времена и свои најбольи сила он само на то, не редко горко и трудно, употребљава, да какво добро или имовину какву стече, од кое ће свое нужде намиривати и, ако не свагда безбрижно а оно барем безопасно, живити моћи. Несрећни живота дани, немоћна старост и нејки потомци, само у оном могу помоћи и подпоре наћи, што су наше рада пуне и добре године набавиле и сачувале. Иманџ, у ком се нужне и полезне наше потребе наоде, извор е скоро свега онога, чим се наш живот одржава, укрепљава, украшава и облагорођава. Без нџга нема ништа; а с нџим се скоро свашта докучити и добити може. Од нџга живот и скоро свако грађанско станџ зависи.

Зато се сваки паметан и непокварен човек стара и труди, да што стече и има; зато га ништа неможе тако јако налотити и у жалост бацити, као неправедна сила, којом му се право нџгово имаће и добро отима и изварава, кое е он с муком добио и у ком му свака надежда живота и добри дана лежи, и зато су многи люди пре готови и умрети и изгинути, него допустити, да се злотворно опљачкаю и свога добра лише. Све ясне сведочбе, да човек живо осећа и зна, да нема живота без нџгови

потреба, и да он зато има свето од природе право, господар свога добра и стеченога иманя бити. Што нџгове силе законим путем привређују, бива една саставна част исти ти сила, бива нужни прилог целости живота.

И доиста, гди се ово важно иманя и добра право не познае и не држи, онде се слабо зна, шта е слобода и срећа обштинска; онде е незнањ, леньост, сиротиня, незадовољство, отиманџ и мученџ код куће: онде е готови пакао буна и пропасти. Ср гди се не зна, шта е мое шта ли е твоје, онде бива човек не само немарљив, невешт и лукав, но и немилан, зао и опасан член човечие дружбине; онде се едан на другог диже; онде е стра и сила, слабост и ячина, неправда и трпеж, мученџ и очаяние у непрестаной борби. —

Само човек, кои карактер личности на себи носи, кои дакле ум и по нџму право слободе има, не може никако бити иманџ другог кога. А сви остали предмети овога света, кои разум и слободу немаю, и кои се зато ствари зову, могу бити иманџ и добро човечие. Те су ствари комади од земљ, и све оно, што се из земљ и у земљи рађа, и што се на нџој и око нџ наоди и рани: сваки род животиня и бильнога растежа. Такођер се ту

разумева и све, што човек своим рукама или душевним своим способностима прави и производи, још и државни новци. Све ове ствари средства су њму за ужитак и грађанско стање одређене: оне њму на различне потребе служе, и може их себи трудом, поклоном, куповином, променом и уступанјем присвојити, и тако право имања над њима придобити. Он бива од њих ималац и господар, с правом, да му их нико, докле год с њима права другога не вређа, не може на силу и неправду узети или отети.

Имаће и добро, кое човек већ има и држи, може још слободно и умложавати, трудом своим, вештином и новцем; али ни на који начин отиманјем, преваром или којомгод незаконном силом. Тежива право сваки човек има; но путем закона и без штете и вреда други људи. Зато отиманјем, крађа, свакојка превара, мора строго забрањена бити и под жестоку казну падати. — Мудри и добри закони како грађански и морални, тако и полицие, нарочито чувају силу овога права, и имањем колико општинско толико и свакога човека понаособно од неправде и насиљства бране.

Право безбедности и обране.

Сва доведе наведена права само се овим безбедности правом на тврдом темелу држати, и њихни плодови безбрижно и полезно уживати могу. Само онде, гди власти и закони сигурност и безбедност људи, општина и њихних добара точно чувају и бране, мир, задовољство и срећа се наоѓа и расклоњава.

Безбедност ова тиче се нашега живота, наше слободе, нашега мира и имања, кое имамо и добивамо.

Са животом нашим ваља да смо свагда сигурни и безбедни. Живот је нама дар од Бога и од природе. Њега никаква људска сила, вештина и воља не може, без дјелства оне божествене животворне волје и силе, произвести; а нико га више, кад га једном нестане, не може повратити; зато нико од људи нема право и власти, узети га и прекинути. Живот је прво и главно имање човека, кое је он од саме природе добио и кое само њим, њим искључително право над њим има, опет предати и вратити мора. Што ко не може дати, не може ни узети. Само животом и у животу човек све своје многостручне дужности испуњава, којима свој како грађански та-

ко и човечества конач тежи постигнути; зато му он као свето и единствено средство за главно њгово опредељење невредим и од сваке убитачне силе сигуран мора бити. Извор живота је светиња Божества; он више сваке мудрости и силе човеческе на природи светом темељно стои: зато и сам живот и есте и мора бити една предивна, самостална светиња, од сваког човечијег пропаст наносећег удара и вреда безопасан, и од сваког људског граничења и располагања независим. Сваки човек дакле има вечито од природи право, свој живот, као главно, единствено и свето своје добро, чувати, и на сваки начин од сваке неправедне, незаконе и злотворне силе, која би му га упропастити могла, бранити.

Силно и бистро ум ово право признаје; јасно га и живо нагон природни и срдачно чувство открива и посведочава. Шта нечини човек и колико се он нетруди, само живот свој да сачува и продужи? Колико се непреза и небрине, кадгод осећа, да му што грози, слабосту само или каквимгод неспоредком? Колико се неупини, шта непредузима и какве силе он неразвја, кадгод му смртоносни какви удар прети? Колико немисли, шта ли неизмишљава, какве ствари неправилно и какве

потребе не производи, живот свој не само да сачува, но и да га облагороди и обогати. За свој живот, све што је од живота на многостручни начин он жртвује.

Но опет је у човека обично мала и нејаква сила и власт, да сваком приликом и од свакога зла може свој живот чувати и бранити; зато је Правителства и више власти главна дужност и највеће старање, да силом добри закона и строгом полицијом свакога човека и грађанина живот чува и брани: истражујући свакога злочинца и убицу, и казнићи га мером, којом је сам мерно, казном црном и грозном, ер му је и кривица црна и грозна. Свакога доброг Правителства први је и важни посао, аргусовим очима и правосудном строгом мишицом живот свој поданика чувати, и сваки начин, какогод и сваку прилику, искоренити или удалити, којом би зле страсти човека на убиство распалиле, и нагнале, да емачно убицац постане и буде. Осим добри закона и указа и морално васпитање са изобраењем народа, довољно му средства за ову свету и благословену дужност дају.

Благо оном народу, у ком сваки миран, добар и поштен човек зна, да му је живот

светиня, у кою нико неправедном руком и грозном силом не може дирнути, и у ком се само онај од смрти, на коју само закони судейски човека одсуђују, мора бојати, кон е прни злочинац, с намерењем, да или народну слободу и њѣн мир, или живот други люди, властни и подчинѣни, упропасти; кон дакле по закону, по гласу Божијему, праведно може и мора свой живот изгубити, кад живот други люди насилно узима; ер оно, што е узео, треба му опет дати; ер он сам себи несрећним своим поступком и дѣлом суди, да му се то догоди, да му се живот за живот и за обштинску срећу, коју нарушава, узме.

А тешко оној земљи, гди се човек сваки час преза и бои, да не погине, или од зли люди или од незауздане и самовольне какве силе. Та свашта се на свету опет може повратити и добити, али живот, кад се едном изгуби, нигда више; њѣга еданпут само, као највеће благо, добивамо, и еданпут га само на овом свету без повратка губимо. Колика е дакле и како грозна штета, кад га нестане, па још без пресуде од природе или од законе власти, у случају наравно колико најцрпѣм толико и најправеднијем и најнужнијем? Гди човек са своим животом није сигуран, онде

он бива ладнокрван, страњљив, подмукао, неверан, опасан, претворан, и дае прилику свакој несрећи и свакој пропасти како за сама себе тако и за целу народну обштину. И доиста се свагда онај народ, измучен и удављен од свое неизвестне несреће, дизао и буніо, и на грозни начин светио, кога обшти и особни живот није свети и од незаконе пропасти сигурни дар Божи' и безопасно личности иманѣ било. И доиста е оно Правителство, а с њим и народ, свагда нај и најпре страдало и пропадало, под коим живот люди није права светиня била, и под коим закона није имало, кон би човечии живот добро и точно чували и бранили.

О слободи човечіој, а с њом и о миру, после и о иманю, већ е тамо вишије, што е нужно било, изложено и напоменуто.

Право брака.

Расплођенѣ човеческога рода први е и главни конач различности пола међу людма. Од природе се човечески род у две поле дели, у мушку и у женску полу, кое се саставити мораю, дужности онога конца да испуне.

Састављањ ово у једну целост бива браком, законим везањм мужа и жене. Силни е нагон родитељнога састава у мушкој и у женској страни; силно он, како до подпуног свог развитка дође, и једну и другу полу нагана, да се, по законима природе, једна другој приближи, једна с другом слободом, и у праву јединицу свеже; силно и њ он, у своје време, учи и упућује, како се њина домаћа сладост и срећа оснива, и како се, по природноме руководству, родитељи у својим млађим, у потомству, поновљавају, и тако како се и човечество, по главном нарави и естества зактевању, умножава и расплођава. Од природе е по том нагону дато, да мушко и женско у човеческом роду постае муж и жена.

Но родитељни овај нагон у човека није као у животиња самосталан и у одређене границе дотерао; но, наодећи се у умном створено, зависи од разума и од његови закона. Руководством разума само постае он правилан, повољан и полезан; без њга е понајвише незауздан, сметен, пуст и штетљив. Разум дакле, који дознае, шта закони природе зактевају, и тежењ силнога онога нагона, као што е сваком познато, јасно сведоче, да е човеку од природе речено, да у брак, у свету и тврду

свезу обадве поле, ступа. Ер само у њму се прави конач животна између мужа и жене постиже; ер у браку се само добро и лепо задовољава човек у својој сластољубивој желји, што нагон родитељни, како мужественост наступи, зактева, — у њму се само к томе и човечески род одржава, рађањм уредним и васпитавањм добрим порода и потомства, што и родитељни нагон и разум иште, — и у њму се најпосле и могућно благо и срећа мужа и жене, узаймичном и свесрдом помоћу у сваком случају најбољ постигнути може, што особито разум сведочи и налаже.

По законима природе и разума дакле, а не грађанским само уговором, дужан е и мора човек у браку живити. Но прави и законни брак мора бити тврд, постојан, вечит и прост; ер иначе е срамотан, несвршен, незакон и безполезан, и не може се никако оно њим достићи, што се жели и зактева. Тврд брак мора бити између мужа и жене, постојан и вечит, за цело време живота једне или друге стране трајући; зашто се само на тај начин међусобна любов и узаймично поштовањ у њму добити, утврдити и

сачувати може. Прост пак, или само између еднoгa мужа и едне жене утврђен, мора бити; ер га тако не само закон но и нарав наша и наше потребе зактевао и налажу. Срећа и мир супруга, њино здрављ, уредно рађанђ и добро воспитанђ деце, само у оваком простом браку места свога може имати. Зато грађански закони сваку другу свезу између мушки и женски лица, као што е многоженство и свако против закона учинјно мешанђ, слободно могу забранити. И женидба између лица, која су срођена, особито из близа, колико е нарави толико е и законима противна; ер се њом породи кваре и слабе, и домаћи живот лако труе.

А да би оваки разумом и законом одобрени брак срећан и постоян био, нужно е а), да су супрузи веком едан другом равни. Не валя, кад е муж много старији него жена; ер њи не може лако ни права любов, која е у браку врло нужна потреба, везати, нити нарав, у сматрању родитељске желђ, као што се иште задовољити. Старост е младости, особито у брачноме животу, не само ладна но и мрска; а смрт и слабост, која се старим страни пре времена догодити може, колико е за супружество толико е и за

пород шкодљива и убитачна. Редко се мушка младост са женском старости веже; али гди се веже, обично се на зло и несрећу с'единява. Но и раван век између мужа и жене треба да е зрео, як и довршен. Како зелена младост, тако и увенута старост, шкодљива е, а често и несрећна, за брак. Ер у браку валя паметно, любовно, полезно и дуго живити; зашто иначе нема у њму ни темелјне узаймичне помоћи и неге, ни јакога и добро воспитаногa порода. Пород од врло млади родителя обично е слаб, запуштен, недотеран и невоспитан; а с друге стране вели се: позна деца, готова сирочад.

б) Треба да су супрузи здрави и снажни. Болешљивост и болест е една од највећи несрећа у брачноме животу. Она из њга грозно изгания свако задовољство и сваку могућност за испуњиванђ како супружески тако и родитељски дужности, и непрестано у њму накупля и умложавя бриге, досаде, жалости и очалния. Како е досадан и мучан живот здраве стране, кад е она друга обично слаба и нездрава, сваки дан се видити и чути може. Но тешко и породу, ког су родитељи немоћни и нездрави. Свака скоро слабост и болест бива наслђство деце: какви

родитељи, така и деца. Грозно е и грешно свое муке и невољ у својој деци расплођавати, а још више и теже на њима иј гледати и трпџи. Родитељи су човечеству и држави дужни, здраво и добро одрањено потомство давати; зато и они ваља да су здрави и снажни, особито кад светим браком такови постаю.

в) Ваља да су паметни и разумни. Ср иначе не могу у свом любовном и домаћем животу едно другом ни верни, ни постојани, ни срећни бити. Глупост и будалаштина најглавнији е у браку извор свакога раздора и беспутнога живота. Само разумни люди знаду, шта е светиня, шта ли е постојано поштованѣ, и кое су њине дужности, по којима им се ваља владати, да су у свом домаћем стану срећни и пред светом пажени и поштовани. А глуми, ветренијсти и неразумни лако прелазе границе свои права и дужности, и постаю нерадни, убоги, неверни, непостојани, зли и опасни, а тако и несрећни и неваљали. Лако се не може наћи, да будале и неразумни у браку лепо и срећно живе; особито гди една страна глумошћу и безумјем другу претеже. А кое су будале паметан и ваљан пород одранице и воспитале? Воспитава-

нѣ добре и честите деце најтежи е посао и највећа дужност родитеља. Оно е пуно тешкога бремена и велики брига и за најболѣ и најшаметније родитељ; а за безумне и будаласте дужност е, коју они не разуму, и посао, кои никако не уму ценити и као што ваља израдити. Колико би ваљанији, вреднији и паметнији люди на свету данас било, да су им родитељи паметни и мудри били, кои би знали, како ваља децу одранити и воспитати, да люди постану, као што иј Бог, отечество и њин живот жели имати? Зрелост дакле века и памети богати е у брачноме животу извор среће и доброга станија како за супруге тако и за њино потомство.

г) Треба да су муж и жена са станјем едно другом од прилике еднаки и равни. Редко е срећан живот у браку, кад е една страна или много богатнија или родом много већа, него друга. Особито тежак и мучан бива живот, кад е женска пола због свое некакве госпоштине и због свог блага, кое е донела, поносита и бесна, па свога сиромашнијега и мањга мужа с тим кори и дави, што мисли и разгмашуе, да га е она честитим и срећним учинила. Зато е болѣ, да сваки младѣ, кои е наумио женити се, себи прилику

а не таку жену тражи, која је или врло богата ил' родом много вишша, него што је он сам. Но и свака женска младост и лепота нека се чува, од мушке госпоштине и богаштине; ер и она ретко зна, како ваља сиромашку, али способну и добронаравну, лепоту ценити и пазити. Само една права и чиста любов, коју разум руководи, може ону неприродну нееднакост станиа и племена покрити или избрисати, и срећни брак између нееднаки младенаца произвести и сачувати; ер она не зна, шта је благо и величество, но тражи само срце, и оно, што се допасти и миловати може. Иначе еднакост, или најпосле не велика различност, станиа и рода најлакше у браку срећно, мирно и постојано, срца и душе мужа и жене у едно веже; ер се у њойзи обично, кое крвло кое воспитанѣм, еднаке склоности и еднаке памети раћају и развијају. Колико незгода и мука само потребе живота нееднакога станиа и племена не чине?

Но главни темелъ и највећа потреба свакога брака наравно је само

д) чиста и права любов. Њом све оне друге потребе оно постају, што треба да су: стубови тврдога и срећнога брака. Без любви узаймичне и међусобне нема яке сло-

ге и свезе, нема мирнога и задовољнога живота. Без любви се две у жарави нееднаке душе една од друге одбијају; њине се склоности замрщую и испрекрштавају, желѣ трују и кваре, а свим тим срца одвоявају, права и дужности како домаћега живота тако и родитељскога круга газе, презиру и уништожавају. Без њѣ брак бива пакао незадовољства, раздора и сваке беде и несреће. У крайној нужди без любви, али онет само помоћу памети и јоначкога трпежа, брак може између мужа и жене неко поштовањ и узаймично помаганњ произвести и одржати, но обично без срдачне радости и праве любовне среће. Али гди се муж и жена из праве и пламене любви у едно неразлучно брачно лице вежу, онде брак постаје и есте прави рай на овом свету, пун задовољства, радости, благослова и сваке среће. Ер је любов сунце и посланица свакога а особито брачнога живота: она нарави, срца и желѣ слаже и блажи; она теготе живота и домаћега станиа олакшава; она силу и вољу даје, да се многе, кое се у браку наоде, дужности лакше и болѣ испуњавају; она је у срећи и у здрављу радост и веселѣ, а у несрећи и болести верна и постојана помоћ и подпора; она је едном речи како за супру-

ге тако за њин пород мати сваке среће и свакога напретка. Друг друга ваља да люби; кои се милую, ако им е у осталом и мучно, опет су бар у полак срећни.

Брак дакле, кои се по овим потребним и нужним својствама веже, не само што е природан, и по закону и разуму основан, но још е и главни темелъ како целога човеческога рода тако и сваке поособне државе и грађанске дружине и общине. Родителя зато е особита дужност, да се стараю, да њини млађи у добар и срећан брак ступаю; највише с тим, да младост, која још искуства и зрелога разума нема, од неприродне и несрећне женидбе и удадбе чуваю. Младенци, кои су већ у зреле године дошли и кои се искрено милую, не имајући ни какви тешки између себе незгода, од кои би им у будуће брак несрећан могао бити, нека у њима, у своим родитељима, никакве непријатељ и препоне немаю; но много више нека су им они помагачи и основатељи како живота тако среће и напретка његовога, доброга и срећнога брака. Нужне само потребе уживања или добар начин живота, и особито склоности срца, нека они траже, а не задовољавањ њинога не знам каквог интереса, или пријатељства, или њине ђуди. Теш-

ко њима, кад су они узрок несреће и тешкога живота њини млађи у браку, у вечной овој свези, коју само онај од самн костино грозни човек са својом смртоносном косом пресеца! Но будући да има много млади люди, кои су још с памећу зелени, невешти, и кои слабо мотре на нужне потребе, и слабо знаду, која ји права и кое дужности у браку чекаю; то су родитељи дужни, такове задржати од сваке свезе, која само слепом мож' бити и неразумном любви жели законим браком постати. Ер док пламен прве любви у младости букти, обично се чини, да и на сваком трњу руже цветаю; а тек почем се он стиша и мало смири, покажу се тешке оне потребе и дужности и желѣ, од кои и живот и срећа њгова у браку зависи, и кое сама ватра любви, која и тако обично временом ако не слабия а оно опет блажия бива, без остали својства, потреба и способности никакво неможе наћи и као што ваља испуњавати. Међ овим млађима особито имаю родитељи право, свое старинство и своју власт показати, и неразумни за њи брак уништити, а онај пронаћи и основати, кои природа и памет одобрава, и кои срећу и добар живот рађа и умловава. И власти државне

по мудрим законима имаю право, закони и полезни брак бранити и распрострањивати, а сваки беззакони и шкодљиви, као што е млогоженство, безженство и бесчестно састајањ и живљѣњ мушки и женски лица, забрањивати и искоренјавати.

Браком, као што га разум и Закон свети зактева, две поле, мушка и женска страна, састављаю едну неразлучну единицу, едно лице, у ком се две душе и два срца у едно сливаю; зато у светом браку муж и жена еднака права и еднаке дужности имаю и имати мораю. По праву њином природном могу они едно од другог свашта зактевати, а по дужности, која е с правом свезана, свашта могу и мораю едно другом чинити, што конач браку, кои радост и срећу како њину тако и њинога порода, као што смо вишше навели, налаже, прописуе и зактева. Слобода лична еднака им е, какогод што им е и зависимост по праву и дужности еднака. Ако и есте муж, по сили његовога разума и његовога карактера, у домаћем животу и станю стария и яча страна, која власт и право има, руководити, заповедати и правителствовати; опет зато жена, као друга његова половина, ни е његов роб или слуга. Границе њине

слободе и зависимости едне су им: што е жени забрањено, мужу не може бити допуштено, и што муж може чинити, и жени е слободно учинити. Само њине дужности неку разлику у том производе. Муж тече, а жена чува и штеди. Жена зактева, а муж налаже. Муж строги поредак оће, а жена чува образ. Муж се промеће, а жена угађа. — Колико е жена свога мужа дужна пазити и поштовати, толико валя и муж свою жену да пазити и поштуе. Робско презирањ и држањ жене, едан е од први знакова суровости и варварства. Чест и цена од обадве стране еднака е у браку. Труд и имањ такођер е еднако међу њима поделљно. Особито права и границе верности ние ни мужу ни жени слободно прегазити и прелазити. Ништа у браку не може тако сву срећу и сав мир живота нарушити и упропастити, као презирањ любви и неверство. Тешко оной кући, у којој међу супрузима нема тврде любви и верности.

Ако и есте прави брак по закону свагда вечита свеза, то се он опет може, кад тешки узроци навалюю, али само силом законе власти, раздрешити. Кадгод супрузи због њини убитачни неспособности, болести, неваљљ-

ства, и други велики узрока не могу онако живити, као што закони брака и нѣгов конач зактевају, могу, да неби тешко зло и пропаст произишла, од суда и од власти искати и допуштенић добити, да се распусте. Но сами се по својој вољи никако не могу одвојавати и распуштати.

Право родитеља и деце.

У родном браку природа оснива нову дружину, дружину фамилије или рода, у којој муж и жена, као родитељи, старешинством владају и управљају, а њин пород, као млађи и деца њина, њи слушају и од њи сваку помоћ потребују и очекују. Ништа у свету и животу човечијем није лепше, чудније, силније и постојаније, од любви и склоности родитеља према њином порoду; ни у чему није природа толику мудрост и силу показала, колико у везаној срца родитеља за њину децу и за дечину срећу. Нити има што племенитије ни заслужније од имена родитеља и њини дужности, какогод што ништа није лепше и болѣ од покорности и послушанја деце. Дружина, која је од родитеља и њине деце састављена, дѣло је саме природе, која јој да-

кле и нужна права, по којима јој се владати и држати ваља, наравно дала; а с правима тим су и дужности њѣне на најтешњи начин скопчане.

Одранити и воспитати своју нејку и неуку децу, прва је дужност родитеља, којој им најглавније право породе налаже, кое исти родитељи у природи, у њином срцу, у коначу брака и у одношењу, у ком као грађани према држави стоје, лако могу наћи. Но због те велике и важне своје дужности и родитељи имају право, она средства и онај начин употребити, која им се најбоље чине, да могу своју децу онако одранити и воспитати, као што њина будућа срећа и надежда како човечества тако грађанства жељи и очекује. У овом пак праву лежи власт родитељска над порoдом, власт очина и материна.

Силна она любов родитеља према деци, из кое они за њи многе бриге и муке подносе и свашта трпе и жртвую, дѣјство је тајности природе, и први свој темељ на сваки начин у рађању и пореклу има. Но основно онога родитељског права и оне њине дужности највише у том лежи, што су деца, кад на свет дођу, још нејка и неразумна, сасвим малолѣтна, па не могу паметну и сло-

бодну волю имати, ни своя права познати и употребити, по којима би у свету обстати и живити могла. До пунолѣтности дакле, или до онога века и станиа, у ком човек већ своју снагу и слободну вољу има, и у ком већ његов разум дознае и зна, по којим дужностима и правама ваља му и може, као зрео човек и грађанин, живити, све еднако стое деца под владом и руководством њихних родитеља, кои се међутим о њихном потребном воспитанију старају и старати морају. Али ако и могу родитељи, како им драго, у воспитаванију њихне деце поступати, то опет и они у тој њихној власти и слободној вољи по закону природе своје границе имају: они не могу своју децу ни на зло воспитавати, да неваљали и опасни люди буду, нити могу с њихним животом, као каквим другим имањем располагати; ер живот свакога човека свагда у Божијој руци и у власти државнога правосудна стана. Родитељи имају право на сваки разумни и праведни начин само о срећи и добром стану њихне деце старати се; а живот и смрт не стоји ни у њихној власти ни у њихном праву. Још државна власт има право, децу од сваког злоупотребљена родитељског старешинства чувати и бранити.

Што старија и зрелија веком и памећу деца бивају, то се више власт родитеља у управљанију живота њихнога умаљавати мора; и кад њихни пород већ у век пунолѣтности, кои закони државни обично назначују, ступе, онда скоро сасвим престаје. Пунолѣтни или дозрели люди већ имају право, свој род и родитељ своје, ако им се свиди, оставити, и нову за себе фамилију, браком, основати, и по слободном својем избору живити, кућу купити, и дужности како домаће тако и грађанске испуњавати.

За време малолѣтности или некога века имају родитељи право, од своје деце сваку покорност и свако послушање зактевати; ер иначе они не могу оно постићи, што желе и што им дужности налажу, добро одрађени и воспитани пород, кои би у своје време срећан, а за њихну старост поуздана подпора и за грађанство државно полезни и вредни член, могао бити. Деца дакле морају својим родитељима послушна и покорна бити; она треба своје родитеље да пазе и из свега срца да поштују и милују. Никад да им вољу не кваре и да им се не противе; докле се год за њих родитељски старају и бригу воде. А у време снаге и раднога разума, треба деца ста-

рост и слабост њини родитеља да подпомажу и заслађују, и с тим оно опет врате, што су од њи примили, негу, любов и сваку добротворну и милостиву помоћ.

ПОДАРАК МОМ ОБРАДУ.

Ние, што е, и што ние, требало би да е. —

Драги мой пријателю! Твое стањ е светло и пребрано, твои су приоди доста велики, срећа е твоя лепа и поуздана. Али мени никаква трговина добитке не носи, никакве милваде и њиве не роде, нити ми се гди каква стока плоди и гон. Сва моя имовина, цело мое благо, едан е мой труд и рад око болестника, коим само толико добивам, колико ми за умљрено стегнути живот мога стања и реда треба. Да ме сваки, око кога устаем и радим, онако наградити може, као што би емачно 'тео и желло, много би ми лепше и болъ било. Млога е сиротиня, коя муке тегли, и од мене помоћи тражи. Па ко би тако грозан могао бити, да слабир и танким людма болътице разагна, или и сам живот кадшто

сачува, а после немилостиво, да им сва скоро средства за живот и ужитак узме? Теби е, мили брате, познато, да мени колико болест толико и сиротиня мое браће и мои ближњи силу тугу и жалост причинява. Колико пута ја, пошто ми е труд мой око болестника срећни крај крунисао, с једном благодарном сузом, или с једним само искреним уверавањем, да ће мое старање и лечење у признателном спомену за дуго код њих трајати, задовољан и, веруј ми, подпуно задовољан бивам!

Какви би ти ја дакле, драги мой, у овом мом стану други дар могао дати, него што су ови листови, кое ти за знак нашега пријатељства драгovolно подносим, и над којима твоје мени мило и драго име стои? Ти си ме већ више пута, на лепу мою радост, уверавао, да си и досадашње мое књижевне послове с братским задовољством читао, и доста много, што се у њима наоди, безпристрастно одобрио. Ја се надам, да ћеш ти и у овој мојој књизи мисли и ствари наћи, кое ће ти се допасти; ер се ја све више и више трудим, да е оно, што пишем, доста zgodно, истинито и полезно. Да ја у мом звану и уз мой посао више времена и commodитета могу имати, уз-

дам се, да би не само теби, као мом пријатељу, но и осталим моим читатељима болје и више могло угодити. —

Непрестаним скоро путовањем од најмпријетнијег места мог пребивања удаљен, послом и бригом у мојој служби око први овдашњи Старешина забунен, и најпоследње сваке скоро потребе за писање књиге, често и саме столице и астама лишен — ојет сам у време краткога одмора читао дјела славног оног Римског поете, доволно у целом изображеном свету познатог Ораца. Цео пјегов леп и оштроумно израђени посао није за сваку главу; али он ојет има у њему доста мисли, кое сваки може разумети, и кое сваки треба да зна. Неке од ови пјегови лепо и полезни мисли ја сам се овом приликом и у овом мом стану потрудио, за мое миле читатеље употребити, паравно не да им с високом ученосћу истолкуем, по њиним поводом оно само да им саобитим, што мислим да е добро, полезно и потребно. Чисто морални конач не престано ми е пред очима био. Кратак и јасан у свакој врсти сам тео бити. А ако сам когди и даље ишао, него што латинске оне речи кажу, мислим, да ће ми се из тог узрока опростити, што сам навалице прилику тра-

жио, да још понешто наведем, што ми се нужно и полезно чинимо.

Не само из велике мое любви к теби, драги мой Обраде, но и из сматрања, што ти много уважаваш старога классика Ораца, теби ја пријатељски ове листове посвећуем и на дар носим. Мило ће ми бити, ако дознам, да си у њима повољно што и твога срца достојно нашао.

I.

*Virtus est, vitium fugere; et sapientia prima,
Stultitia caruisse.*

Све, што живи, у непрестаном се раду наоди. Нигда у животу нема онога одмора, у ком би силе сасвим почивале. Смрт само прекида сваки рад; ер е она свршетак познатог нам живота. Па што е живот снажнији и благороднији, то е и рад његови сила већи и важнији, а и од више способности и струкова сложен.

И човечни живот е непрестано појављив његови сила и способности. Али као најблагороднији живот на овом свету, има он

највише способности; дакле и највише родова животнога рада. —

У душевном његовом кругу, две се стране особито одликују. Једна представља појављива мудрости и добродјтели, а друга лудости и погрешака. Она води слави и срећи, ова незнатности, ругоби и несрећи.

Ко се дакле укланя од погрешака, или ко се чува, да не погрешава, добродјтелан е; дакле и добар и срећан. Ер нечинивши никакво зло, мора добро чинити, будући да силе, по оним горњим речма, никад не престају радити. Кад силе разума и срца не погрешавају, онда добродјтељно раде; ер иначе шта би друго чиниле? Ништа не чинивши, биле би ништа, биле би мртве.

Ко неправду не чини, праведан е; ко ние грозан и тврд, милостив е; ко ние лют, благ е; ко ние лажа, истину говори и милуе; ко удворно не ласка, прав е и искрен; ко не завиди, задовољан е и радуе се, кад е брат његов срећан; ко се не опија, трезан е и ваљан. — Добродјтељ не мора свагда сјајна, велика и необична бити; и у обичном животу има добродјтеља, те још много. —

Но будала и луд човек нигда не може бити добродјтелан. Разум само, као што ваљ, раз-

ликуо добро од зла, и лепо од онога, што е ружно. Лудост е мати посртаниа и погрешака, па и зала. Мудрост погрешке и неваљалства разгана, као сјајно сунце густи мрак.

Зато се вели, да е онај већ доста мудар, кои ние будаласт или луд. Но што е више ко изображен и дотерац, то се више разумом и мудрошћу од остали люди одликуе; па тако и с добродјетљивим владањем и животом.

Има люди, кои се нису многим и високим наукама просветили; али кои су зато опет разумни и добри, имајући од природе лепу памет и поштено срце, и одликујућисе с првом мудрошћу, која е онде, гди лудости нема. И они су дакле добродјетљиви люди; ер редко греше, и то обично без вреда и штете за себе саме и за њине ближњи. —

Онај род лудости или глупости, која зато само не погрешава, што не уме и што силе нема, да зло какво учини, ние никаква мудрост, никаква добродјетель. Добродјетель с намеренјем добро чини, и зна, шта чини: њи рад ние празнина и ништа, као оне глупости, но род способности и силе. Нерадна глупост само два скока има до греја и неваљалства, од кои се едан зове суевјрие а други безумне страсти. Она маом посрнути

може, и врло е редко појављивъ у човеческом животу. —

Зато буди мудар, па ћеш бити и добродјетљив!

Али од све невољ не погрешавай, па ћеш доста добар и поштен бити, и не буди будала, па ће те свет за доста паметна и мудра држати!

Ако не умеш и не можеш, добро и паметно што учинити, а ти немой ни зло никакво лудо чинити!

III.

Nave ferar magna an parva, ferar unus et idem.

Нигда се више непостоянство човечие нарави не показуе, него кад се домаће или светско стањ люди меня. Реко би, да се с пременом званя, титула и иманя, и сама крв у жилама меня.

Ко е као селяк или прост човек био простодушан, благ и праведан, кад се срећом или случаем узвиси и погосподи, обично постае претворац, суров и неправедан. У сиротинњи е човек не редко безазлен, гостолобив, мило-

крван и поштен; а кад се приликом обогати, учини се лукав, упоран, тврд и сребромовив. Много пута се чини, као да доброта и невиност најрадије у малим и простим кућама, у којима никаквога дворског накита нема, себи седите и легло тражи: истом као да е из велики домова много оно и богато покућство и посуђе, само да би оно доста места имало, онамо гони и преселява. Реко би, да свака скоро блага добродѣтель од еређе и господштине, која се с многим ситуцама мора забављати, онамо бежи, гди се још природна простота и маленност наоди. И право; ер шта би она, кукавна, имала, да још ни нѣ нема? И благо нѣој; ер шта може болѣ и лепше имати од нѣ? Блажени прости!

Но и натрашке кад се иде, обично опет тако бива. Марјан, велики трговац, живио е, ако не и за друге, а оно барем за себе и за свой дом богато, весело и раскошно; али исти Марјан, после као пострадали трговац, падне у очашије: он изгуби срце, кое му е пре ласкало, да ће за нѣга довека небо пуно гайди бити; тешко му буде, мрки леб ести и ладну воду пити, уз то још на тврдој постели или на меканой триви спавати, и просто руо носити. Он се најпосле од малодуши

згране, и сам обеси. — А колико е нѣи од велике госноде, од свакояког реда и ноштва, у несрећн нѣној, која иј е с престола старешинства, блага и поноса сбацила и у узану сиротино преместила, — малодушѣ, брига, измишљени срам и тешко тугованѣ упронастило, неке лудилом а неке своеубиством! Примери су многи и жалостни!

Али онај е мени прави јонак и мудар човек, који свагда остае онаки, какви е и какви ваљ да е, возио се он на великој или на малој лађи. Мой Србски Мецен е велики господин и богат човек; али зато опет он сиротино не презире, лудо се не поноси, и милостив е, кадгод е коме милост од нѣга нужна. Он се и на малој лађи возио; па зато опет се и сад, кад на великој лађи преко чудне реке живота броди, своим непроменѣним срцем труди, да све еднако онај исти добри Мецен остане, који правду и заслуге и свой род любви, без сваког поноса светскога и без сваке луде гордости. Он е засведочио, да е нѣгова лепа нарав тако постојана, да е никаква премена станиа нѣговог ние у стано преиначити.

Ј не велим, да наука и обичај неће у нечем нарав човечио манѣ или више преокре-

нути, я не таим, да сваки скоро човек с пременом свога станиа не мора неку премину не само у свом спољашном владаню но и у осећању свом отрпнати. Ср е наука една мука, а одука две. Али мудрост и поштенѣ и уз то зактева, да памет све еднако добра и срце све еднако снажно и поштено у сваком станио и случаю остане. Како е селяк живио, онако войвода и кнез не може живити; како се трговац владао, онако се велики судија не може владати. И као што се светска срећа светлила, не може се онако нужда и несрећа светлити. Али доброта, поштенѣ и памет свагда може равна и еднообразна бити и остати. Мозак и срце ни свила ни вуна не преинчава.

Поштен и добар буди, како као мали тако и као велики човек!

Мудар, праведан и лобезан свагда да си, возио се ти на господској лађи ил' на рибарском чуну по мору овога живота!

III.

Cur

Quae laedunt oculum, festinas demere; si quid
Et animum, differs currandi tempus in annum:
Dimidium facti, qui coepit, habet; sapere aude!
Incipe, qui recte vivendi prorogat horam,
Rusticus expectat dum defluat amnis: at ille
Labitur, et labetur in omne volubilis aevum.

Тако е! Трун у оку е гори, него греда лудости и суевѣрја у мозгу; чир на буту е теже зло, него глупост или високоумѣ у глави, или лотина и неправда у прсима. Но и то нека би! И трун у оку и чир на боку боле. Зло е зло, па га гонити ваља. А што сваки не зна, кое зло најпре, душевно ил' тѣлесно, веће ил' мањ, искоренити треба, томе се много не чудимо.

Али ево невољ веће! Една мала чибуљница на усуканом носу или на гладком образу, гора е кадшто мука, него лакоумѣ и шуљбина у глави, или ругоба непостоянства и поносите гордости у грудима. Една брадавица на утегнутом челу или на меканој руци, већа е напаст, него будалаштина или тама у мозгу и эле страсти у срцу. —

Драголюб е млад али ветренијаст, неизображен али углађен, подашан али и раско-

шан, удворљив али и неностоян, одевен али и поносит. Он све то у огледалу свога владања може видети, и свака проста и паметна душа све то њму показуе. Но њму зато опет није мило, свое слабости видети и признати, или ако кое кад мало и осети, опет, из велике према њима любви, вели: „е, па пишта зато; има се кад још и мудровати!“ Тешко је очи ума отворити и свое изнутрашње мисли и недостатке угледати. А најтеже је Драголобу; јер он највећу част свога времена у гледању у свое стаклено огледало троши. Сад, као и више пута, оно је њму искрено показало, да му је једна мала чибуљница над танким и лепо усуканим наусницама пакосно ђипала. И он се страшно узнемири, па викне: „Јо мени, злосрећноме, каква је то сад опет напаст? Шта ће та ругоба на мом лицу? Куд сам сад оваки пристао! Која ће девојка у мене погледати, да се не згрози? Мое весело друштво неће се уздржати, да ми се не смее, кад ме овака види. — Дај, слуго, онога мелема на свили; дај метни га на ову проклету оспу, да се не види. О, гди ми лице овако нагрди! — Тако! Е, очино ми, чини ми се, да сам сад још лепши.“ — Ено га, брате, како се чудно нашарао, па се шири

као какви паун. Он сад мисли, да сав свет у њга гледа, и да се свако женско у његову искриљну лепоту залобило. Како грозно дави он свое скупо време и своју срећу! И мой мудри Вели сав вели: „кукавна ветрогно, куд ти године лепога пролећа твог живота пролазе? Сад, кад је време, ти не сееш њиву памети и доброга живота: а ено, гди ти иде есен века, кад ћеш за то просити, и сиротовати, па опет више изругати него пожалован бити. У твојој будалаштини, ти сад никакво зло не осећаш, али неумитно време иде, кое ти тешко и мука пуно бремене носи, и кое ћете с непрестаном казни питати, шта си у младости радио, и гди ти је памет, која би ти сад помогла и миран ужитак дала. Лети, лети сад, јер си пун ветра; ал' ћеш скоро погурен и намучен натрашке милити!“ —

Бодни је помоћу следе среће постао господином и старецином. Но он је глуп, горделив и немилостив, строг и неправедан, говорљив и среброљубив, и преко мере лот. Он је с овим својим господским својствима задовољан; јер још до сад није ни једном осетио, да је његов мозак недотеран и болестан, па да му се лечити ваља. Многи се од њга клоне, као од кужна или згранута; то он види, али још

неосећа, и мисли, да то величина и снајност његове власти чини. Њму е, о жалости, една гучица код ува на образу нарастла, и на оку му е едан счмк отврдуо. Куд ћеш горе! Шта труда и трошкова он себи не чини, да се овога зла еданпут отресе! Он е до сад већ сто люди осипромашно, трешећи на лекове и на вражанѣ за ону своју гуку и за свое нагрђене трепуше; он сваки дан по сто пута намешта своју косу и капу, да се о-полнка ругоба на његовом лицу не види. — О, Даворе, а кад ће Бодину на ум пасти, да се опамети и да добар човек постане! Још он никакво зло не опажа, ер у њга нема ни памети ни срца; али наш старац Велько, кои е многима будућу им судбину предсказао, вели, да он већ види, гди се небо Бодинова живота почело облачити, па да ће скоро страшно време бити, у ком ће зацело гром његове лудости и сиротинске клетве и њга, и његову памет и госпоштину, згодити и упро-пастити. —

Тјлесни бол е истина тежак и мучан, и треба нам се старати, да се и од њга час пре спасемо. Али душевна болест и немоћ свагда е гора и мучнија, ер од њ зависи и срећа и несрећа целога нашег живота. Зато

нам се трудити ваља, да се, што пре и болѣ можемо, од свега онога излечимо, што душевну нашу нарав мучи и ружи. Само здрав разум и добро срце нашем животу постојанство и добро станѣ дае. Будалаштина, која разум помрачава и болест ума причињава; страст, која срце квари и болест нарави рађа, ние само животу, но и имену шткодљива и опасна: она е непријатељ и убица сваке добродѣтели и сваке среће.

Главно средство за сваку душевну болест и зображенѣ е и науке, којима се срце о-благорођава и разум просвећуе. Ове науке, особито кад им добри примери помажу, разганяю и истребляю глупост, суевѣрје, лакоумѣ, пустоумѣ; гордост, злобу, неправду, у-порство и лютину нарави, а на место њи подижу и умлажаваю бистроту разума са свима његовим полезним способностима и силама, и доброту срца са свима његовим лепим добродѣ-телима, дакле и главне изворе срећнога и у-прав' човеческога живота.

Но живот е кратак, неволѣ су велике и средства су тешка; зато оклевати и време светила и прилика на године никако не треба одлагати. Зло обично све горе бива, живот е сваки дан краћи, и време без повратка

пролази, па за немарност и лудост све веће и веће беде доноси.

Одважити се само најпре ваља јуначки, па с тврдом вољом оно, што је паметно и добро, започети. Ко је својски и ваљано почео, што му учинити треба, уполак га је већ свршило. У добру и сам Бог човеку помаже. Сваки је почетак тежак; али је свако напредовање лако и полезно, само кад се правим путем иде и разумно ради. Ми смо ради нашу душу очистити, ум наш просветити, срце наше обогородити, и тако добро и срећно живити; па може ли нам што за овај конач тешко и мучно бити? Знајмо се за лебом; а зашто се не би знајли, да будемо добри, паметни и срећни? —

Био едан селяк, који је едном путујући на некакву реку дошо. „Прећи се,“ вели, „преко ње, видим, овако не може. Дај да седнем овде на обалу, и почекам, док та вода њом не протече, па ћу после сувим лако на ону страну.“ Па скине торбу с леђа, спусти се на земљу, и, наслонивши се на руку, стане чекати, док сва вода реком не прође. Али она свеједнако тече, и тећи ће док је сунца и месеца.

Овом простом селяку сви су они равни, који од дана на дан, од године до године оклевају, па да се едном почну поправляти и

дотеривати. Док оно и оно време дође, док ова и она година прође, па ћемо гледати, да другогаче буде, и да паметније и боље почнемо живити!“ Тако само глупи протак и немарљива будала говори, који на брегу реке времена седи и чека, док оно време протече, кое га с будалаштинама и неваљалствама вара и рани, а оно дође, кое им се свиди и лако укаже. Но у немарљивом чекању оно заиста никуда неће протећи, већ ће тећи и опет тећи до века — или до њине смрти.

IV.

*Ut fugulent hominem, surgunt de nocte latrones:
Ut teipsum serves, non expergisceris.*

Ко је устаоц око себе и свога посла, добро му је, и напредан је. Само немарљив, лен и глуп човек обично страда и пронада. Врло је мало људи, кое само слепа срећа држи.

Сви желимо срећни бити. Но срећа не пада с росом из неба на нас, нити је лежећи и дангубећи добити можемо. Трудити нам се дакле ваља, па још вешто и мудро, ако смо ради, колико је могуће, честити и срећни бити. Ко је рад немирну и валовиту реку живота срећ-

но пребродити, мора свойски веслати и знати се. Накако се кроз овај живот не пролази.

Ко чека и зактева, да га све други помогне и послужи, лен е или глуп, па зато готово увек и несрећан. Ко сам себе служи, најболшо послугу има. Послуга се чини не само рукама, но и памећу. Руке се могу и мораю кадшто и одмарати, али памет свагда треба да ради и да служи. Гди млађи раде, увек добро раде, кадгод господар нѣин на нѣи пази, и својом вољом и памећу иј упућуе и помаже.

Човеку много коешта треба, док на овом свету долге дође, да може мирно и срећно живити. Зато му много и устајати и радити вали. Без зноја на лицу нема правога и дуго-вечнога живота.

Одустати од свога рада и посла нигда, особито сасвим, никако не треба. Ер зло, како нађе какву яму, одма се провуче, и после нашу срећу као живина труе. —

Устай, те сам себе послужи; ер е твоя само послуга за тебе не само најбоља но и нај-правия. Човек сам себи најзгодније може угодити. Ко ће сам себе кривити, ако кад е-мачно у нечем и погрешити? И у том ћеш

много добити, ако се не будеш морао на друге лютити. Сваки себе најболђ познае, и зна, шта му и како му што треба.

Устай, па сам за себе ради, особито око онога, што ти највише треба и што е најважније. Ти сам најболђ можеш знати, како и чим ћеш твое здрављ, твою срећу и чест сачувати и умложити. Други ће пре погрешити, него ти у том, ер нѣга толико не жуљи и не боли колико тебе; а кад се едном погрешити, велика се штета учини, која се доста често никако не да накнадити.

Старајоћисе о свом добру и послу, и о своим дужностима, најболђ човек себе служи и помаже. Што ти валя урадити, ради, па ћеш бити послужен и намирен. Но

Ено, пустија и разбойник поћу устае, да убие човека, за малу свою помоћ а за велики свой греј и за свою несрећу још већу! А шта Гойко ради? Сунце е већ одавно огрануло; сав е скоро свет одавно већ оживио; вредан селяк одавно већ таре зной са свога угријаног чепа. А Гойко још лежи! Разбойник оће да убие човека: то е нѣгов жалостан и грозан посао. Гойка е посао, да призове свое млађе, па да им одреди, шта ће кои данас радити

и чинити. Али млађи дангубе; стока дрежди ненапоена и ненаранљива; башча стопи неоплељива и неполивена; њиве леже неизоране и непосетне; деца вичу ненамирена и несмирена; люди чекају ненаплаћени и неодпуштени: сви његови леги послови леже и дан пролази, и Гойко своје време дави узалуд. — Сунце се уздиже скоро до среде свога лепога свода, и Гойко ево сад се већ диже. Па шта ће сад да ради? Он ће најпре да пита, ел' готов ручак? „Сад ће бити,“ веле. Па ће да еде, да пие, да пуши, да гата, затим опет мало да одпочине, па да проода, и најпосле — да запита, шта се данас урадило и шта млађи чине? „Оно и оно су, кажу, урадили, и сваки чини, што може и што — оће.“ „Нека,“ вели Гойко, „данас ми сам најбољ расположен; сутра ћемо видети, шта је и како је, и морамо гледати, да се не дангуби!“ Тако му је тај дан прошо и други дошо, и опет — тако прошо; па Гойко, као и до сад, још врло ретко себе послушје. Разбойник је човека убио; власт га је уватила и судила му: он ће своје злочинство до месец дана главом платити. Гойко није устајао и радио, да себе послужи; његов се леп посао запуштио; време му је узалуд пролазило; сиротина га је већ стигла и у тес-

коби штете и немарности уватила, па ће и он до месец дана сасвим да пропадне. —

Пустаја и ајдук у ноћи се диже, да пустоши и лоде убија; а Главаш, који је Господин и Старшина у народу, спава, лежи, дангуби, и неће да се послужи. Ајдука је посао најнесрећнији и најцрнији; државне старешине је најлепши и најблагодословенији. Па опет Главаш, као немарљив и глуп и рђав човек, неће да га ради; но у беспослици своје време проводи, и мисли, да његово само име или његова заповест све оно учинити може, што његово око, и његово лично и точно старанје треба да сврши. Два човека се одавно терају, и ево већ је више од три дана прошло, од како на суд и решенје своје парнице чекају. Сад су се они скоро сами помрили; ер су, толико дангубећи, сложни и еднако почели мрзити и зло срце имати на њинога немарљивог поглавцу и судио. Едном је некакви крадљивац још прек'оче на ноћ све новце и потребне му ствари однео. Ево он, кукаван, још и сад пред Главашевом кућом стоји, и још не може да добне прилику, да му се потужи, и помоћи од њга потражи. До јуче је крадљивац још близу негде морао бити, а сад је без сумње већ преко границе прешао.

Гди ће га сад наћи! Било, па прошло. На тај начин су се и неки убишци сакрили и уклонили. Свака распра, крађа, превара, и многа друга зла у његовом се кругу и пред његовим очима сваки час догађају; али он ништа не види, ништа не чује, ништа не ради, ер је немарљив, неваљан и неверан. Од туд се разуме и његова неправда, коју у сваком свом послу, кои кадкад сврнује, показује: мити и дарови код њџа сваког скоро оправдати могу. — Али како ће се он за светину и за свое чиновне дужности старати, кад неће сам ни воде да се напије, неће сам ни да се обуче или очисти; но увек се у свакој ситници на друге ослања? Он је господин, па шта ћеш више. Али докле ће Главаш све тако кметовати и господовати? Неће дуго, не бойсе; његово се већ много код власти зна. Скоро ће она њџу њџно покровитељство укратити; па да видиш, шта ће онда његови млађи и подручни лоди с њџим да чине: како ће сваки живи на њџа да викне и по нешто зло о њџму да каже! А кад се свака његова кривица пронађе, и он пострада, ко ће му онда бити крив? Кад ние ваљани устаоц око свој дужности и послова био, и дакле кад се ние тео сам послужити, нека пропадне и нек' иде без трага! —

V.

Parvum parva decet. —

Кад би лоди онако живили, као што је по њџиноме стаџо и могућству пристойно, много би се више мудрости и добра, а мањ будалаштина и незгода међу њџима наодило. Ни у чему се ваљда толико не погрешава, колико у пристойности владаня и живљџня према снази и стаџо, у кое је човека сређа или случај метнуо. Скоро нико ние рад, да се онаки чокаже, као што есте, и као што ваља да је. Свакоме се чини, да је другога стаџџ и владанџ бољ и лепше, него што је његово, и зато се сваки скоро упиџџ, да је и он, ако ће само у нечем, као што су други.

Из тог се узрока после не само врло будаласте но и одвећ шкодљиве непристойности чине. Мали оће да је велики, а велики још већи, и сваки заборава свој калуп и аршиџ, с коим би му се свагда требало мерити.

Паметни лоди истина жале оне, кои се неуму онако владати, као што им њџино стаџџ и иманџ допушта; ер они лако могу предвидити њџину несређу и пропаст. Они добро знаду, да за полетарце ние високо летенџ, и

да се без поуздане снаге не може на стрмену висину певати. Али обични люди — а ови свагда највише има на свету — увек се њи-
ной непристойности смеју, и свагда им се ру-
гају. Доста ће често светина и саме вред-
тельне погрешке другима опростити; али кад
на коме оно спази, што је непристойно и под-
смеја достојно, нигда неће да опрости, но сва-
гда се ругањем свети.

Шта више још и саме будале се една дру-
гой смеју, кад виде, да се више пружају, него
што њи њин покровач покрити може, и дакле
да онако живе, као што им се не пристои и
као што задуго живити не могу. „Гле,“ ве-
ли Вид; „да чудно ти се наш Радо одео и
накитио! Како се будала шири и кочи; као
да је он некакав господић, и као да Бог зна
какво благо има! А он је, јдан, пука сироти-
ња. Па још какве му аљине жена носи; ре-
као би у њга је ковница од дуката! Нека,
нека; још мало па ће и гуња желити.“ А Ра-
до угледавши истога Вида на другој стра-
ни о њему говори: „Оно је наш Вид; о да
чудне будале на овом свету! Едва се видио,
да и он коју кукавицу на гомили има, па, ено
га, већ гради кућу као какви Кнез, и јаше
коњ, као исти войвода. Кућа му је од ка-

мена, а у кући нема ни камена. Ат му њишти,
а деца ће му скоро и суве проје желити!“

Люди, кои живе као што им кеса и ста-
њ не подноси, праве су распикуће, и будале,
које обично лакше у туђем оку ивер, него у
својем цео балван, виде. Туђа будалаштина
њима скоро нигда не служи на науку. Дру-
ги страдају и пропадају, и они свеједнако оним
истим путем непристойности и разсипања иду,
на ком се оним пострадањем смркло. Као да
је најслађа ствар на свету, из свога реда из-
лазити, и онако живити, као што већи и јачи
живе!

Славни онај грчки Циник, кој је двор
едно буре било, скупи едном старешине гра-
да Коринта, да им едну важну истину ка-
же. Они су знали, ко је Диоген, но опет
помисле: ко ние рад, ново што чути? Па га
запитају, шта је? А он одговори: „Господо
моя, ја налазим за добро, да затворите оне ва-
ше градске камене, да вам како сав град на њи
куд не утече!“ Па с тим њи остави посра-
мљене, и оде својим путем. Коринт град је
онда био мален, а камене су му оне стареши-
не преко мере велике начинили били. И наш
Циник је пуно право имао, ер

За мале се малено пристои.

Кои су мали люди, нигда нетреба да се споредe с великашима. Кои су слаби и спромаси, нигда не ваљ да се упино, да живе и да се показују, као јаки и богати люди. То е с едне стране смешно и срамота, а с друге шкодљиво и опасно. Ер многи люди највише зато страдају, што се не држе свога станя и могућства, но што и они оће онако да се владају, као што други живе, кои су вештии, већи и богатии, него што су они. Жалостни примера ове истине толико међу нама имамо, да е доста, само здраво у свет погледати, и одма се о њој уверити. Што су старији оставили, што су многи трудови стекли, што се с великом бригом и муком заслужио, на тај е начин све лако и брзо нестало и пропало.

Сваки то може разумети, да е болъ и паметније тио, мирно и задовољно до смрти живити, и онако се дуговечно владати, као што е нашем реду и станю, у ком се наодимо, пристойно и прилично, него неколико година или само месеци, као што нам не подноси, господовати и беснити, а после довека сиротовати и мучити се. Да неидемо дакле преко границе нашега станя и могућства, но потрудимо се, да смо свагда с оним задовољни,

што имамо, и што нам е судбина дала! Да се не учимо на госпоштину и на раскошан живот, кад ние за нас и кад га свагда не можемо имати; ер ће нам, кад посрнемо и паднемо, сто пута теже бити недоскудице нашега малога живота и станя, у ком иначе задовољни и срећни можемо бити! Свагда у памети имајмо, да се слепа срећа непрестано на колу обрће, и да сутра сасвим доле с њоме можемо бити, ако и есмо данас горе у слави и у снаги били! Ко нам може добар стати, да ће нам довека и прилике и здрављ служити, да можемо све славити, господовати и светлити се? —

Кад за твою малу главу, малу капу тражиш, а ти и за твое мало станъ и мален живљня начин угоди. Не пружай се више, него колико ти е покровач дугачак.

VI.

Quo pacto, pessime, laudas
Fortunam et mores antiquae plebis; et idem
Si quis ad illa Deus subito te agat, usque recuses.

„Свако лане било е болъ.“ То сам још у мом детинству од мое бабе скоро сваке

године могао чути. И она казиваше, да е ту реч још од свога деда више пута чула. Без сумњ е и њѣ дед од свои старији научити морао. Еле, я мислим, да Србски език ние много старији од те пословице! Па кад е тако, каква мора бити њѣна истина и важност!

То е истина, да ми на овом свету, у овом „долу печали“, више жалостни и мучни него добри и весели дана имамо. Свака жалост и туга боле; зато нам се у свакој муци и живот тежак и горак чини. Но ми само оно, што нас сад боле и тишти, управо осећамо; али што е лане било и прошло, не осећамо, но само памтимо. А памтењ ние исти бол. Међутим и памтењ, кое такође мучно може бити; с временом се губи и бива сваки дан тавније. Зато нам се после чини, да нам никад ништа ние теже било, него ово, што сад теглимо и трнимо; зато нам се чини, да е оно, што е већ прошло, све лакше било, него што нас данас стиже и мучи, па велимо, да е свако лане било болѣ. Свако лане манѣ се зна и памти, а што е ближа ватра, то више жеже и пали.

Заборав и надежда зајста су два дара за човека, без кои он никако неби могао живити. Ко надежду губи, губи и сам живот. И

кад би човек све оно еднако осећао и памтио, што му се у дугом веку збило и учинило, доиста би једном морао очаяти, и сам себи пре времена край учинити. Одвећ е мало люди на овом свету, кои могу рећи, да им е за живота њѣна више добро него зло било. У највећој својој несрећи и муци, нада се човек, да ће му скоро морати болѣ бити, и како му болѣ буде, опет у надежди мисли, да га још и бољи дани чекаю, и да му нигда више онако наопако неће бити. Па у тој лепој надежди мало помало заборавља оно, што е прошло, и што му е онако тешко било.

Но у овом сматрању то е само незгодно, што скоро сваки човек онда, кад му се опет нешто тешко и мучно случи, обично малодушан бива, па себи своју тугу и несрећу, особито док наново надежда свој добротворни ма неотме, много горе и црњ представља, него што емачно есте. Зато, и што се пређашњи догађаји заборавили, после он говори, да му е до јако све лакше и болѣ било, а само сад да му е најтеже и најгоре. „Свако е лане, вели, болѣ било;“ као што е и сваки бол, кои е већ прошо, лакши био, него овај, кои сад тегли.

Што су туге и муке, оне прошасте и ове

саданѣ, една на другу наличице, то е ова и-
стина истини и тврђа. —

Добро нам само треба знати, како е у
свету пре до данас било, и какви су сад ме-
ђу нама обичаји и догађаји, па се нећемо лако
преварити, да се на наша времена и станиа
тужимо, а само она прошаста, или стародрев-
на да фалимо и себи желимо. — Што се му-
ка и несрећа тиче, од како е света и века
свагда е њи овако и оволико било, као што
и сад међу нама има. Свагда се срећа е
несрећом, радост са жалосћу борила, и свагда
е сад една сад друга побѣду добивала или
губила. Од Каина и Авеля па до данашњѣ-
га млоштва люди, то е сведнако обична суд-
бина човечества била, и та ће му иста без
сумњѣ довека бити. И зла и добра свагда се
мора у свету узаймично наодити; ер иначе до-
бро што е, никако неби се знало и признавало.
И ко не зна, да е то тако? — А обичаји и
владанија? Обичаји су истина у различним ве-
ковима различни били. Али ко ће доказати, да
су свагда бољи били, него што су ови наши
и данашњѣга света? Може бити да су се
неки мали народи, у неким малим краевима
земљѣ, за неко време у нечем бољѣ и памет-
није владали, него што се ми сад владамо; али

цело човечество доиста се у свом владанију и
у своим обичајима свагда тако показивало, да
ми никако не можемо узрока имати, наше
данашњѣ обичаје кудити, и желити, да се ка-
кви стари обичаји опет поврате, и међу на-
ма понове и уведу. Кад ние на овом свету
било ратова, буна, робљенија, мученија, преваре,
отиманија, лукавства, зависти, злобе, освете,
гордост, слепарије, суевѣрија, болести, и још
и други коекакви зала? Било е кадшто и
побољши времена, али зато опет дојкошњи
обичаји нигда још нису тако лепи, добри и чи-
сти били, да и ми за образац добродѣтељнога
владанија можемо узети, и за наша времена по-
желити. Шта више, чини нам се, да су увек
скоро грђи и горѣ били, него што су сад на-
ши, а особито данашњи углађени и изобра-
жени народа. Кад е још изображенѣ, па да-
кле и култура и слобода, на овом лепом сте-
пену била, на ком се сад међу нама и око нас
наоди? Кад су још люди оваке красне и слав-
не потребе познавали, као што и ми данас
познаемо и употребљавамо? Кад е још жи-
вот народа и люди лепши и безопаснији био,
него што е сад? Кад се бољѣ знало, шта е
мое, шта ли е твое, него што се у ова наша
времена зна? Историја света вели: нигда до-

7*

сад! И сам онај златни век, о ком поете гатају, много е мучнији био, него што е овај наш. А ко жели оне бакарне, гвоздене и пуке, суевјерне, оне средњѣ векове опет доживити, онај се занста данас у највећој тами глупости и слепарне наоди. —

Зашто дакле, неразумни човече, фалиши срећу и обичае стари пуки и недотерани народа и времена, кад би ти без сваке сумњѣ опет желлио сад међу нама живити, како би те кои од Богова онамо, гди е она стародревност, преселно? Мисли здраво и разуми, како е онда и свагда пре нас било, и како е сад, па се радуј, што се небо смилувало, те си се у ова важна времена родно, кад ум и срце највише ради, и кад се човечия нарав на најлепши начин развија и облагорођава. Остави ти затуцапога Рикана, кои свеседнако за старим вековима и обичаима лудо чезне, и од све неволѣ, кад навалое, кажи му, да не скапава узалуд за Скитским и Готическим временима; ер на овом свету има још доста Калмука, Отентота и од сваке бое Индијанца и дивљака, међу којима и данас другоячие може живити, него што ми сад живимо. Паметни люди желе и труде се, да се све више

и више напредуе, а он сам и нѣгово глупо друштво оће натрашке да иде! —

Младост, кое е најсилнији и најглавнији нагон живота добротворна надежда, обично све напред, у живот онамо, гледа, и у свет и време, кое долази, памет своју управља, па, напредујући у свему, све се добру и још бољму нада. Ако она с неким садашњим стварма није задовољна, то на место што би од старине коешта пожелела, обично очекуе плодове будућности, и нада се, да ће јој време, кое иде, бољ и срећније дане, и лепше обичае донети. Али опет по законима своје живе и лаке нарави, више се задовољава са садашњом срећом и судбином, и, владајући се по настојећим обичаима, безбрижно ужива, што сад има и што још нѣно време дае. Кад јој сад што није сасвим подпуно и на меру, лепо она вели: „ Да ће Бог и бољ; иде време, кад ће руже процветати!“ — Али студена и ладнокрвна старост, кое е најближи изглед црни гроб, и која дакле одвећ мало добре још надежде има, обично натраг у свој живот, па дакле и у прошаста, нѣна времена гледа и своју памет окреће. Што е прошло и било, наравно е лепше и бољ, него саданија нѣна немоћ, и још већа будућа слабост или и сама

гужна смрт. Силе су у старости немоћне, памет е слаба, живост угашена, крв ладна; па зато стари люди, не само што мучно живе, но још им е тешко, што и они уз свое млађе, као што њина нарав и њино време подноси, не могу пристати. У том после они одвећ слабо размисљају, да е прошло, што е некад било, и да ово, што е сад, тако мора бити да е, као што есте; па се на сваке новости лоте; и говоре, да е свако лане било бољ. Они свое млађе карају, и све им зло проричу; али зато опет они умиру; а млађи живе и са светом напредују! —

Има истина политически времена, кад люди под тешким ярмом неправде и насиља степно и врло мучно живе. Онда многи могу рећи, да е свако лане било бољ, и да им е живот, кои су некад у слободи и безопасности проводили, много лакши и милии био, него овај, у ком јѣ самоволство и неправда мучи и дави. Но и онда е тим треба да се тѣше, да ни то зло, тешко време не може дуго и довека трајати, и да ће, кад друго настане, по свој прилици много слободнији и срећнији бити, него што су икада били. — Србин се данас, слава и фала буди Богу и његовим добрим

Владалцима и Господарима, не може никако на ово свое политическо време потужити!

VII.

Sincerum est nisi vas, quodcumque infundis, acescit.

Тако е; кад суд ние чист, свашта се у њѣму укисели и поквари. И човек е као какви суд. Нов е он и чист још у детинству и у зеленој својој младости. Чим се у овом веку најпре напуни, на оно он задуго после мирине ил' удара.

Друштво и воспитанѣ најпре у њѣга улива или оно, што е добро и разумно, или што е зло и неразумно. Ако одтуда у себе прими, што е зло и неваљло, опогани се и постане нечисти суд. Па штогод после у њѣга уснеш и улнеш, све се укисели и поквари, све се са злим помеша и све на зло заудара.

Чиста е у човека у детинству и у првој младости душа, чисто и њѣгово срце. У воспитавано дакле њѣговоме старати се ваља, да се испочетка не поквари и злим неопогани!

Разумним мислима и добрим наукама пушити треба младу душу; ер од њѣи она и до-

тераня и богатя бива, и све чиста и лепа остае. Добродѣтельне склоности и лепа чувствованя валя у младо срце уливати; ер од нѣи оно благородне и болѣ бива, и све чисто и добро остае. Од чисти и лени ствари, суд се не квари; у непоквареном суду, свашта се чисто и лепо дрѣи.

Ако се мален и зелен човек најпре сучернем, глупим и неразумним мислима, неваљлим склоностима и страстима, злим владањѣм и поступанњѣм, напои и нануни, имаѣши у нѣму нечисти суд, у ком се после свака добра наука и свака добра склоност, кою ѣши затим у нѣга уливати, мора покварити и на зло преиначити.

Што се у детињству и у првој младости прими, оно се с нарави уедно слива, оно дубоко свой корен у чистой још земљи ва-та, и зато се яко и дуго памти. Ако е дакле зло било, што се најпре примило, дуго ѣе оно добро, кое после долази, квариши, загушивати и од напредоуши задржавати. То е една истина, коя се сваки дан искуством потврдити може. —

Родитељи, недайте вашој деци примере неваљлого живота и злога владаня, и старайте се, да се душа ваши млађи тако исто, ка-

когод и срце нѣино у чистоти и безазленој доброти сачува! Ако се ваша деца у зеленом веку, у ком сазреваю и у ком се за будући нѣин живот уче, покваре, дуго се неће моћи исправити, а могу и довека неваљла и зла бити и остати!

VIII.

Vivite fortes,
Fortiaque adversis opponite pectora rebus.

Една од најлепши и најболши добродѣтели заиста е мужество и ячина. Разумели смо и дознали већ више пута, да ми на овом свету многа коекаква зла и многе незгоде доживити и отрпнати морамо. Свако зло е непријатељ, кои на наше име или на наш живот напада, и ради, да нам каквугод штету или беду учини. Но од непријатеља непријатељски се валя и бранити, и то, ако смо ради, да се битка с наше стране срећно сврши, с већом силом, с већим јонаштвом, него што се у нѣга наоди. Страшљивце, мекушце и слабе лоде, непријатељ дави, побеђуе и упропаћуе. О мужеству и јонаштву се често и највећега непријатеља сила ломе и дробљава.

Јаки дакле и мужествени треба да смо, ако смо ради мирно и слободно, па дакле и срећно, живити. А јаки ћемо само онда бити, ако се научимо, с памећу свагда при себи бити, и ако разумни и неразињжени или неразслабљени будемо. Које су мисли раштркане, или кои шце у стању сасвим при себи бити, кад му се што зло или незгодно, особито напрецац, догоди, онај одвећ лако изнемогне, и под власт беде и штете пада; ер он онда о себи промислити, и начин, на кои му се бранити и спасти ваља, пронаћи никако не може. У опасним случаевима при себи бити и одма не уплашити се, највеће је јонаштво и најбоља обрана против сваке зле силе. Но опет люди, кои су развињени или кои немају изобраажен разум, нигда не могу при себи и постојнога срца бити, кад им се што зло или опасно случи. Ер њњни и слаби люди одвећ слабе и чувствителне живце имају, кои, кад се од незгодни догађаја стресу и узнемире, одма памет смету и сваку срца снагу пресеку, па тако им и сву њњну душу сад само у немоћ а сад и у исти незнан баце, гди после од свакога зла много страдао и тегле. А неразумни и глупи, кои слабо мисле и рђаво ствари и узроке њњне разликују, наравно се од сваког

неповољног и убитачног случаја у чуду и у забуну морају наћи; ер ко ће им онда казати, шта да чине и како да се спасу, кад им то њњни разум не може казати?

Изображенъ дакле разума и срца најболъ је и најпрече средство, коим ми јаки и мужествени можемо постати и бити. Но изобрааженъ ово ваља да је мудро и природно, кое нас емачно колико разумне толико и јаке може и мора начинити. Ер обична она или великога света култура слабо развија и дотерује разум, и највише само то ради, да люди слаби и њњни, чувствителни и малодушни постану. Доброта и постојанство срца, бистрина и богатство разума, први су знаци доброта и правога изобрааженя.

Али осим они њњни и глупи или неразумни люди, кои су јони најслабији и најнесрећнији у случају какве беде, штете или напаста? — На сваки начин они, кои чисту савест немају, кои су у животу своме другима зла и неправде чинили. У сваком незгодном догађају, савест као исти гром стреля кроз њњну душу и кроз њњно срце, па им никако не да мира, да се освесте, да о себи промисле, и да се разумно и јоначки од зла спасу и на добар начин опет помогну. Залуду

е ячина тѣла и искуство разума, кад савест
ние чиста и мирна!

Труди се дакле, да ти е тѣло здраво, ср-
це добро, савест чиста и разум изображен,
па ћеш бити як и мужествен, и од сваке ве-
ће беде и несреће сачуван!

Силан и разуман буди у сваком незгод-
ном догађаю, па ћеш се скоро спасти, и ла-
ко ћеш пронаћи пут, коим ћеш опет у добро
станѣ и до среће доћи!

Не полагај оружѣ памети и поштени од-
ма, како ти се какви непријатељ са стрелама
неправде и несреће укаже; но упни се здраво
на свом мейдану, па се јоначки брани, и зре-
ло промишљавай, како и на коју ћеш се стра-
ну натраг повући, ако принуђен будеш куд
се уклонити!

IX.

Scribimus indocti doctique poemata passim.

Писанѣ књига одавно е већ забава и у-
чени и неучени люди. Осим медицине, или,
као што наши кажу, Докторие, ни с каквим
се послем свакојки люди тако безбрижно и
чудно не забављаю, као с писанѣм књига.

Сваки човек и свака баба оће да зна, шта е
за какву болест добро; а тако исто и сваки
жутокљони ученик и сваки млади и стари аз-
буковац, кои едва само читати и управо пи-
сати уме, оће свету да покаже, да е и он вре-
дан, књигу написати и списатељ у свом ро-
ду бити.

Piacos intra muros peccatur et extra. И
у други народа и способни и неспособни
люди пишу књиге; али у нас засад доста
више, много више неспособни глава има, кое
књиге издаю, него способни. Ми данас вр-
ло мало учени и изображени люди имамо, кои
би у станю били, темельно што и ваљно на-
писати, и онаки посао на свет издати, од ког
би се не само нашега века люди на добар и
поуздан начин могли ползовати и изобрази-
ти, но кои би и будућа времена одобрила и
уважавала. Па зато опет вредноћа и учено
старанѣ наши полетараца у писаню, доста нам
много коекакви књига издае; по свой прили-
ци највише зато, да се више они сами про-
гласе и прославе, него да се ми из њини дѣ-
ла опаметимо и умудримо.

Осим едне голе ревности, ништа се дру-
го многим нашим Списатељима не може одо-
брити; али шта и ревност вреди, која с разу-

мом не ради, сваки лако може погодити. Ревност без разума само колико нешто чини; али она нигда неможе нит' што ваљано нити што паметно и дуговечно урадити.

Не само 'тети, но и умети ваља свакоме, кои е рад нешто учинити, а писателю књига највише. Оно *sat est voluisse*, ни најманѣ не може онога оправдати, кои е само 'тео а ние и умео, свой посао добро урадити. И ја би 'тео, у каквом великом и богатом двору седити и царски живити; но будући да за то оно управ' у рукама и власти немам, што е најнужније и најпотребније, то ја ево седим с миром, па живим како и гди могу, све пониже и посипромашније. Али наш Г. Перовић оће да е у свом роду као јавни учитељ и списатељ чувен и проглашен; он оће, па то е већ доста, и сувише! Он нити е научен ни просвећен, колико е на сваки начин за сваког Списатеља нужно. Но шта ће нѣму одабране учености и изображенија, кад он мисли, да му ние потребно ни Србски добро знати? О *temperata*, о *mores*! Та Перовић не само што е прави шуњак, но он још ни свога језика незна, па опет зато оће да е Србски ауктор! Али нѣгови прсти су здрави, перо му верно служи, бела артија ћути и свашта на

себе прима, и воља му е јака; па шта ћеш више? Зар то ние доста за нашега списатеља? Мой брајко, да ние, неби наш Перовић данас коешта писао и књиге издавао; све, као што мисли, *monumentum aere perennius*!

Чудно ти мисле лакоумни люди, да ништа ние лакше од писанија књига, а ни едан разуман човек не двоуми, да е то како најлепши тако и најтежи посао на свету. Из онога, што се иште, да Списатељ има и да чини, најболѣ се та истина разумети може. Књига, која се на свет издаје, треба да е пуна истине, лепа и полезна мисли, дотераного вкуса, и поредка они умни ствари, од кои е нѣн предмет састављен. Осим тога и језик, којим е написана, ваља да е чист, правилан и разумителан. Ако она ова својства нема, рђава е, бесполезна, кадшто и шкодљива, и скоро се мора заборавити и изгубити. Зато сваки онај, кои е рад какву књигу написати и издати, мора

Учен човек бити. Али не само школски учен, но учеван с мудрошћу, као што само онда може бити, кад се имајући од природе здрав разум и лепе душевне способности, озбиљски трудио, да свој ум колико добрим

наукама у својој младости, толико и после, у зрелим веку, сад читањем и искуством, сад опет и својим собственим мишљњем, изобрази и просвети. Са својом ученошћу и изображењем треба он више свију они да стои, кое е рад дотеривати, и својим трудом и послом чему учити. Какви е оно учитељ, кои е слабији и глупији од свога ученика? Но ни то није доста! Ученост сама без добродјтели ништа не помаже, а често много одмоћи може. Зато учен човек, кои оће да е добар Списатељ, ваља да е и добродјтелин, ваља да е и добар и поштен човек!

Уз то се још иште, да е Списатељ у оној науци, коју е научио писмено обелоданити, сасвим вешт, и, као што се вели, печен, и да он више зна, него што већа част његови будући читатељи зна, и него што су они знали, кои су пре њга о њој радили и писали. Зато треба њму све оно да е познато, што се о његовом предмету пре и до њга чинило и мислило; ер иначе не може му посао чистии, зрелии и бољи бити, него што е његови предтеча. А такав треба да е, ако жели њим име и чест заслужити. И они кои забаве и разбире пишу, треба да су у свом послу вешти и искусни, и да бољи

вкус имаю, него што су други пре њи могли имати. — Забављивоћи на лаки и весели начин, свагда ваља да нам предаю пристойност, истину и благородство чувствованиа.

Език е едно единито средство, коим се мисли излажу, и нужне науке другима предаю. Зато сваки Списатељ добро треба да зна и да разуме онај език, коим е рад свое читатељ писмено забављати и учити. Ако му език, колико е год могуће, не буде чист и добар, залуду ће му сва мука и сав труд бити. Неваљалим езиком пишући, неваљало ће свое мисли саставити и изложити; зато ће се слабо разумети, редко и само за кратко време читати, и скоро заборавити. Залуду е мена мисао, кад нте езиком добро и лепо представљена, и кад се зато јасно не разуме. Лакше е читати рђаву ствар добро написану, него добру ружно написану. Списатељ, кои добро свой език зна, и лепо мисли, свагда ће лепо и основно и писати.

Још би се понешто нашло, што сваки добар Списатељ треба да зна и да уме; али е на сваки начин то, што смо засад казали, најглавније и најнужније, и доста јасно показуе, да се у многи наши данашњи књижевника од-

већ слабо може наћи, што и њине књиге, кое се не стиде сваки час издавати, довољно засведочавао. Неимајући нужни својства правога и доброга Списателя, наравно не могу они никакво дјело на Србски свет издати, кое би изображењ и славу народа подизало, и њима чувено име набавило. Они су, на жалост, врло обични люди, неизображени, непросвећени, незрели и плитки, па, *time illae lacrimae!* и послови им морају слаби и рђави бити.

Ни едан народ не може нам много славни и безсмртни Списателя и Просветителя показати. Но ми славне нити оћемо нит' право имамо, међу нашим тражити. За нас е доста, ако у ова наша времена само добри и средњи можемо имати. Па имамо ли од све муке такови? Имамо доиста, но одвећ мало, и кое наодимо, више су из пређашњи година, из почетка правога нашег Србског књижества, него од ови наши година и времена. Они су нам и добро и лепо писали, и народ се емачно њиним пословима ползовао и примљително изобразио. Њина имена су нам мила и драга, и њин ће спомен још задуго међу нама и нашим потомцима трајати.

Што се наши данашњи и побољши Спи-

сателя тиче — кои врло мало число од стида не могу објавити —, они нам, на жалост, одвећ помало и редко раде, по свој прилици зато, што су нам времена за књижество овако тешка, и што се, слабо од пука уважени, између многи они рђави и неваљали губе и скоро и непознају. Што они немогу да учине и да израде, то су се надрикињите упеле да ураде и произведу. Па неимајући способности, што е добро, лепо и полезно сачинити и издати, само колико се њином неразумном ревношћу брой неваљали и рђави књига умложава, од кои ни разум изображени ни срце бољ не бива, но кое доста јако и език од свога улепшавана и цело књижество од свога напредована задржавају. Они су истина ради подражавати другим Списатељима, али лишени нужнога изображенија, не могу се добри Списателя држати, и око онога трудити, што време и дух новости зактева, но и они раде, као што слаби и неважни писари, њина оста-ла дружина, раде. Звук им иде, али е он непријатан, бесполезан и несложен. Орац е о рђавим Списатељима свога времена овако тужио:

*O imitatores, servum pecus; ut mihi saepe
Bilem, saepe jocum vestri morere tumultus.*

И данас се сваки прави Србин и паметан човек сад смејти а сад љутити мора, кад многе наше новие књиге чита, и види, да њихни сачинитељи и издатељи како езику тако и књижеству и обштой култури више зла него добра чине. Но

Jam satis est.

БЛО и ПИЊЕ.

Што живот дае, може живот и узети —

Добро здрављѣ е највеће и најнужније благо на овом свету, зато е оно и најглавнији предмет наше желѣ. Живот без здравља заиста е оно најтеже зло, кое е од различни и многи мука састављено, и кое човека од света и од сваке светске радости и среће одваја. А од здравља зависи како сва наша оностранска срећа, тако и дуговечност нашега живота; бистрота ума и ячина тѣла на њму се оснива. Док смо здрави, о свачему се, што нам е мило и нужно, старамо и бринемо; а сама смрт врло нам редко и слабо на ум пада. У здрављу, само ако можемо и умемо, мало нам се што од онога отети може, без чега ни е нам могућно бити и око чега

радимо. У слабости и у болести воля нам е слаба, способност нејка, слобода ограничена, па зато нам е и сваки труд и посао мањ или више недовршен, бесплодан и безкористан. Има много коекакви мука и невоља на овоме свету, кое човек врло трпежливо и задуго може терпети и подносити; али у другој каквој слабости или у тешкој каквој болести нај-и најшире сваку тѣшительну надежду и снагу губи, и себи и саму црну смрт, као конач своју беда, жеши и радо очекуе. Зато ми сваком приликом онима, кое милуемо и пазимо, највише добро здрављ желимо; зато обично велимо, да се од смрти не бојмо, но од зла и мучна живота. Здраву човеку свагда е небо живота ведро, и све му е на свету отворено и преправљно; срце е њгово лако и весело, и живот му е пун добре надежде и напредка. Али болестноме и слабом све е, што се год у њму и изван њга наоди, тавно, тешко, мучно и очајательно; бол и несрећа њга непрестано мучи и дави.

Ние дакле чудо, што човек толико жели, свое здрављ сачувати, и што е он толико средства и потреба измислио, којма се труди, свой живот у стану здравља и снаге одржати и утврдити. Многе су ствари, од кои

њгово здрављ зависи, и многа су средства, којма га може сачувати, или, ако га е несрећом изгубио, опет натраг вратити и добити. Али, изузимајући праве и јавне непријатељ здравља, и те исте ствари и потребе, или незгодним употребљњим или неутођеним њиним својствама, могу не редко њговом здрављу и животу, сад само изтња а сад и силно, шкодити и досадити. Никаква ствар на овом свету није у свако доба и на сваки начин сасвим добра и полезна, какогод што ни зле ствари ни су свагда и свакојко зле и опасне. Само прилика, згода и њмет свачему праву доброти и полезност дае. Природа оће, да ми у свачему мислимо и промишљамо.

Главне ствари и потребе, од кои човечји живот и њгово здрављ много зависи, ело е и циће, или обична њгова рана. Раиом он'себе у животу и у снази одржава. Но ко не зна, да човек у својој рани не само добро здрављ, но доста често и многе слабости и болести наоди? Како е ужива, онако му ил' прија или зло чини. Свима животиняма е природа строго опредѣлила потребну и нужну им рану, и дала им е онај јасан и силан нагон или инстинкт, по коме лако могу своју рану разпознати, наћи и употребити; њим се о-

не од сваке друге ране, која није за њи, и која би им дакле шкодити могла, добро чувао. Али човеку овај нагон није дат; он се по разуму своме и у овом мора владати. Чудно је створенј човека, а чудна је и благородна и судбина његова. Он свуда и у стаком предјлу на овој земљи може живити; он се у свакојком стању и положено мора наодити; његове су желѣ и страсти многе, и његово је само првенство, да на овом свету влада, и много ужива. Он је дакле тако морао створен бити, да може различита ела и пића подиети и употребити: иначе, ако би о једној само рани живити морао, неби прави човек био, као што је сад, и привезан би био само за едан врло узани и мали круг света и живота; никакво напредовањ не би му онда могућно било. Састав његовога тјла допушта му, а судбина му налаже, да различиту рану може и мора употребити: па зато је он и морао без онога простог животинског нагона остати. Шта би он њиме у овојкој мложини и личности свое ране могао учинити? Едан нагон је само за једно чувство и за једно уживањ. Гди ће дакле човек помоћи и руководства наћи и у бирању и употребљено потребне му ране? У разуму своме, у оној њ-

говой племенитој и словесној сили. Разумом бирајући и употребљајући рану, угоди ће он не само наравном зактевању, кое од расположења његовог тјла зависи, но и потребама времена и различног његовог стања и положена. Само разумом може он и у овој струци његовога живота добро од зла, полезно од убитачнога разликовати.

Кад би се човек свагда по свом разуму и по наравним своим потребама у уживању свое ране, у елу и пићу, тео владати, не само што би лепо и добро уживао, но још би с те стране обично лако од сваке муке и невољѣ, која његово здрављ руши, безопасан могао бити. Но у чему не погрешава он на овом свету? Живити и владати се по разуму и по природи, то му се све чини да је најтеже и најнеполезније. Он је лако, непостојан, пун желѣ, страсти и будалаштина, па лако и радо пада из једне погрешке у другу, како у осталом тако и у уживању свога ела и пића. Туђе пропасти и свое муке лако он заборавља, и свеједнако за оним чезне, што његове желѣ и страсти може задовољити. Праве потребе, од кои доброта и дуговечност његовога здравља зависи, нису му ствари, кое

млого значе. „Док' сам, да сам!“ то е правило његове мудрости. —

Без ране не може се живити. Наше тѣло и наше силе у непрестаном се раду и трошењу наоде. Прављѣњ и кваренѣ, два су дѣла, без кои никад наш живот ние. Што се начинило, за кратко време трае, и опет се мора поварити; а што се поварило и потрошило, скоро се опет мора урадити и поградити. Што е юче у нама добро било, данас е бесполезно, кадшто и шткодљиво. Помоћу части тѣла све наше силе раде, а непрестаним и многостручним њиним радом, и оне саме и саставне части тѣла, од кои су различни органи начинѣни, свеједнако се троше и губе. Али што се троши и чега нестает, опет се мора допунити и накнадити; ер би иначе пропала целост, и не само снага но и жица живота дошла би у праву опасност. А што непрестани рад живота оставља у нашем тѣлу непотрошено, оно време запушта и кварѣ. Као што е свашта на овом свету с временом лко скончано, тако и наше тѣло од времена много зависи, и по њму се непрестано меня. У времену се векови наши развило и свршују. Кои смо юче били, нисмо више данас; у мужеству нисмо више онаки, какви смо у

детиньству били, нити ћемо у старости овн бити, кои смо сад у нашој пуној снази. Временом се дакле и веком како силе тако и тѣлесне части нашега бива морао меняти и угађати. Оне частице, кое су већ одслужиле и дотрајале, и кое за време нашега века, кое настае, нису више добре и способне, морао се исклучити, и на место њи друге нове и ваљне набавити и приутоговити. Но њима се и уз њи и силе, кое су потребне и нужне, понављаю, подижу и угађаю.

Ово понављањ и накнађенѣ употребљѣни и потрошени части тѣла и његови сила само добра и нужна рана дае, зато се и вели, да се без ране не може живити. Крв е у нашем тѣлу онај единствени извор, из ког се многостручним живота радовима све његове части и силе, као што векови и потребе живота зактеваю, понављаю, развила и дотерују. А крв губећи оно, што другима дае, само у елу и у пићу налази, и само од њга прима и узима.

Природа е човеку милостива и подашна. Од њ е он, по премудрој Творчевој вољи, многа својства, силне способности и лепе дарове добио. Он е тако створен и обдарен, да ни у чему не може у природи недоскудице

имати. Што би му една страна одказала, то треба у другој да нађе. Гди воља нешто не мож' да учини, онде нужда треба у помоћ да притече; само он ништа да не губи, само његово биће да може у целости остати и свој конач постићи. Како е лепо човек и с даровима и способностима, којима средством ране свой живот одржава и чува, намирен!

Будући да е њму дато, да различну рану може употребљавати, то да би у сваком свом стану ону рану, која му е нужна, срећно и корисно могао уживати, суђено му е, да се по свом разуму у том влада и управља. Кад ће, како ће и шта ће, у овом или у оном стану, ести и пити, то од његове воље зависи, то њгов разум разрешава. На кои начин ће се он у свом лакшем или тежем пољежено овом или оном раном помоћи и задовољити, у том ће га њгово срце и њгова научљивост упутити и научити. Но зато, што е сачувањ живота главна потреба и први закон природе за човека, Промисао му е осим свега још и оно чудновато и силно чувство дао, кое га с неким болом, дакле жестоко и неумитно, опомињ, да, кад време и нужда дође, себи рану потражи, и њом се од опасности или пропасти живота сачува. То се чувство у њ-

му као глад и жеђ појављое, и тако е важно и силно, да заиста више на нагон, него само на чисто какво чувство наличи. Што би дакле човек у сматрању сачувања свог живота средством ране изоставио разумом своим учинити, на то га нужда, коју глад и жеђ у њму рађа, јако опомињ и натеруе. Њно зактевањ он на сваки начин мора задовољити; ер е увек с тешким болом скопчано, кое е не само мучно но и опасности пуно. А овим задовољавањем не само што он по закону природе ону дужност, од кое њгов живот зависи, испуњава, но још се и у мило и пријатно неко стану поставља, од кое заиста важна една част његове среће зависи. —

Да е човека стану на овом свету просто и све једнако, и да њму нше суђено, све и у свему трудом и разсудком живити, он би само онда ео, кад би гладан био, и онда би само пио, кад би жеднио. Но овако, принуђен будући покораватисе не само многим своим страстима и жељама, но и различним светским одношенима и обичајима, мора он и преко реда природе у уживању свое ране понешто чинити, и трудити се, да науком и разумом оно допуни и дотера, што се од зактевања природнога нагона отима. Силом воље и разума мо-

же човек нарав своју на оно време и на онај поредак научити, кои му више светске њгове нужде и потребе, него природни нагони налажу. Науком и обичајем може он од нарави нарав произвести, која му је нужна, да по њој не само као створењ природи, но и као член грађанске друштине безопасно може живити. Тако је он и уживањ своје ране у онај ред дотерао, кои му је за светске њгове послове потребан, и кои је с оним временом дана скопчан, у ком се од свој домаћи и грађански дужности и трудова одмара. Природа, као што видимо, човеку допушта, да понешто у свом животу учини, што се са свима законима њгове физическе нарави у свему не слаже. Да то смачно може учинити, дала му је слободну вољу, но с друге стране и разум, да се онолико од природни закона нигда не удаљава, колико без њгове очевидне штете и опасности не може бити. Оног, кои самовольно живи и њне законе много презире и газе, често она зло и страшно казни и упропашћује. Само зато, што се човек ни природи ни реда у уживању своје ране не држи, већ само гледа, да своје страсти и лакоме желѣ задовољи, учинила је природа, да он за самовольне своје погрешке сад толике слабости и болести мора

трпити, и од њи не редко пре времена још и мрети. Крајности она никако не трпи, а средину је позлатила и умереност посветила.

Руководством закона нарави човечие и целе природе, кое из науке и искуства дознаемо, овде ћемо накратко око навести, што нам ваља знати, да уживањм наше ране добро здрављ сачувамо, и свом нашем животу лакоство и дуговечност оснуемо и утврдимо.

Кад и колико нам ваља ести
и пити?

По природи глад нам најправие каже, кад треба ести, и жеђ, кад ће се пити. Док је стомак пун, и док у њму још толико ране има, да се из њ радом и силом сварени или утробног куванија оне частице могу извучити, којима се ослабљене и потрошене части тѣла и силе опет укреплюју и накупају, дотле је нарав наша мирна и ништа не зактева. Она је међутим намирена, и наоди се у оном задовољном и повољном стању, кое се ситост зове. Али како се оно сварењ сврши и стомак изпразни, одма се чувство глади стане јављати и ело зактевати. За време ситости оне части и силе нашега тѣла, кое су за различни рад живота нужне, у снази се наоде

и непрестано се понављаю; од ела, кое се у стомаку и у цревима наоди, онда се прави крв, а крв рани цело тјело и дае му силе, кое су му потребне. А у стано глади силе су ослабљене, частице тјела многе су потрошене и покварене, крв е ређа и мршавна, и сав наш састав е у опасности и у силном пропадању. Бол и гриже у утроби, тежина и слабост у свима удовима тјела, немир и очајне, на особити начин састављаю чувство глади, која нас опомињ, да е стомак празан и да час пре валя ести, да се од ране и силе и изгубљене частице опет допуне, укрепе и нахнаде, и тако живот од сваке опасности сачува. И глад и ситост различне степене имаю; најпре е човек мало гладан и мало сит, но мало помало може бити и пресит и врло гладан. Ситост умерна блага е и добротворна, а преситост е тешка и одвећ шкодљива. Прву и још малу глад лако може човек отрпити и задовољити; али велика глад свагда е скопчана с муком, с болом и с опасности здравља и живота.

Док смо дакле сити, ништа не треба да едемо, а како огладнимо, валя нам ести. То е просто правило, кое нам закон природе и нагон нарави прописуе, и кое

строго зактева, да се свагда у уживању наше ране по нјму владамо. Оно, што едемо док смо сити, не само што е бесполезна ствар у нашој утроби, но још се врло често у сам отров претвара, и бива узрок многи слабости и болести, кое нам здрављ руше и живот покраћују.

Донеста скоро полак ови болести, од кои да нас човечески род страда и пропада, неби било, да люди само онда еду и пию, кад валя, а кад су сити, да се од свакога ела, као од најгорег непријатеља живота, чуваю. И нарав истина доста може наше будалаштине трпити; али и она најпосле мора нашем лакомству и нашој неситости подлећи, и од многи зала, која се од многог прееденја рађаю, пострадади. Од еденја у невреме, или онда, кад смо сити и већ раном доста намирени, више и горе страдамо, него од трпежа и мука, кое глад рађа. Но не зато, што е прееденљ горе него глад; већ што е глад међу нама много ређе зло него прееденљ. Глад е заиста она тешка мука, која се дуго не може трпити, и која скоро и здрављ страшно руши и живота жицу грозно прекида. Зато се ми глади тако яко и боимо, и зато се толико и старамо, да не огладнимо и да нас глад не превлада. У оволиком богатству природе и

у овим многим стварима нашега труда и наше вештине, свагда ми толико ране наодимо, колико нам е доста, да од глади често и јако не страдамо. И како среће, да ми, чувајући се од глади, само онда и онолико едемо, кад е и колико е прилика, управ да здрављ наше сачувамо, и живот, давајући му потребну само рану и снагу, у његовом течешо, од ког његова ячнина и дуљина зависн, мудро одржимо! Преједенљ е едно зло, а глад друго; умерном ситосћу чува се здрављ и продуљно се живот. Зато ници треба глад трпити, ниц' у невреме, кад нарав не зактева, своју утробу раном обременивати.

Разумом и слободном вољом можемо ми нарав нашу од природни нагона мало отети, и по потребама нашега светског станя дотерати. Како у многим струкама саданљга живота, тако и у уживањо ране, ово нам се допунта. Ми смо у нашем домаћем положешо и грађанском станю обично тако стешниљни, да морамо уживањ наше ране науком и обичаем за оно време свезати, кое нам светски послови и трудови за њга даю и опредљою. Овај обичај само што чувству и нагону нарави поредак дае, кои нам е нуждан, али му оно не крати, што зактева и што мора имати; зато е управо и

невин и врло полезан. Шта више још нас чува од неуредности наши страсти и од неразумне немарности, која би нашем здрављу доиста често досађивала. Како смо често лакоми, и како много коешта желимо и зактевамо, што више наше очи и наша уста, него наш стомак задовољава, да нисмо време и поредак за рану овако опредљили, заиста би много више страдали, него сад што страдамо: с неумереносћу онда би се још и непоредак едружио.

Да би дакле и по законима природе и наше нарави, и по зактеваню нашега светског станя нашу рану уживали, и тако како наше здрављ тако и сав живот у ячини и дуговечности сачували, по овим од прилике основоположешама валя нам у елу и пићу, касателно времена и количества, владати:

Ручак и вечера два главна времена дана назначую, у која нашу обичну и довольну рану узимамо. На овај поредак времена наша се нарав тако научила и навикла, да она никакву нужду од њга не осећа. Она е њим лепо намирена и задоволљна; ер е обичај науком постао наравно зактеванљ. Сад нарав само у време оброка ране зактева, а међутим е мирна и довольна; ер се има чим ранити и

у оном, што троши и губи, опет понављати. У време ручка и вечере појавно се чувство исцрпљености или глади; ело и пиће онда е готово, и ми смо спремни, и од наши брига и послова слободни. Што нарав и обичај сад ниште, ми јој не одбијемо, но одма едемо и пијемо, и тако природу задовољавамо. Од ед-ног оброка до другог довољно се ране у нама наоди, од кое се све оно, што се непрестаним живота радом и напрезањем квари и троши, опет поградити и накнадити може. На место глади и слабости какве, међутим осећамо пријатну ситост, добру снагу и напредак целога нашега живота. Нарав ради за себе, а ми мирно свршуемо наше послове и испуњавамо наше домаће и светске дужности.

Науком и обичајем уведени оброк ручка и вечере није дакле невипни само поредак у уживању наше ране, но и една одвећ паметна и полезна уредба у животу нашем. У свему е добар поредак главни извор нашега блаженства; али овај поредак у елу и пићу зацпта е едан од најглавнији и најбољи. Ср од нѣга највише зависи како постојанство и јачина нашега здравља, тако и поредачна слобода нашега грађанскога живота. Од неноредка у уживању ране доцпта се врло велика зла рађаю.

Но кое е време дана најболѣ за ручак и вечеру? И то много од обичаја и од науке зависи. Средњи пут е подне за ручак, а вече за вечеру. Најгорѣ е зацпта онај, по ком се доцне после подне руча и позно у ноћи вечера. По оваком наопаком обичају люди праве од ноћи дан а од дана ноћ, што е на сваки начин природи врло противно, па тако и за здрављ и за живот шкодљиво и опасно. Ми овде, у Србији, обично ручамо неколико сати пре подне, и вечерамо, особито лети, пред вече или како вече настане. Овај се обичај из више узрока одобрити мора. Рано вечеравши, рано и лежемо, па имајући кад преко ноћ наспавати се, тако исто рано и устаемо, обично са зором или пошто сунце огране. А шта е лешне и болѣ и за здрављ и сав наш живот, него рано уютру будан бити, и уживати како красоту младога дана тако и крепительну силу чистого још јутренѣг воздуха и сунца? Ко јутра у спавању проводи, најлешни део свога живота неужива, но губи га као најбољи дар природе не само без сваке ползе но и с великом својом штетом. Уютру најлешну забаву и најболро снагу од природе наше биће добива; уютру и у првој части дана наш

разум е најбистри, и наше тѣло за сваки потребан рад е најспособније: ујутру свашта у природи напредује и развија се. Устајоћи рано, пораније морамо и ручати, обигнио два, кадшито и три сата пре подне, дакле опет у згодно време. Зими овим порядком добивамо времена за наше послове после подне, а у лето онда, кад е запара, и време како за сваки посао тако и за уживањ рание најнезгодније, у одмору и почивању проводимо, а у оно доба ручамо, кад нас нарав опомињ, да нам већ ести ваља, и кад е сунце још доста благо и врућина још доста умерна. Велика врућина ослабљава тѣло, дакле и стомак и његову силу, од кое добар апетит и добро сварењ рание у утроби нашој зависи. Од ранога ручка до нашега времена вечере, кое почивањм кое радом и испуњавањм наши дужности, нарав е наша намирена, и има кад ранити се, укрепљивати, а опет за вечерњ ело и пиће спремити. Рано вечераоћи не узнемируемо нашу нарав, кад још треба почивати и мировати, но забављамо е још за време радности и дѣјствованја живота. У ноћи цела природа почива, па и нама она своим законом заповеда, да ноћу почивамо, и сном, кои нам се одма увече јавља, опорављамо. Од-

ма после вечере, особито ако е яча, лећи па спавати, доиста е често зло и шткодљиво; но ми и од тога можемо слободни бити, ер рано вечераоћи, имамо доста времена, да поседимо, забавно кои час проведемо. Доручак, или фруштук, за већу част люди не само безполезно е уживањ рание, но он им ослабљава још и стомак, особито ако се состои од врући и течни ела, или болњ рећи пића. Но ми овим нашим порядком ручања и вечерања лако можемо без доручка бити, и доиста бивамо. Оно мало црне кафе, што ујутру пијемо, није шмало шткодљив обичај, а често е уз умерно пушењ и полезан. Магловита, влажна и ладна јотра могу кадкад на наштину опасна бити: но ако се наш стомак од мало ракије или кафе утрпе и раздражи, редко ће нам кад какво зло моћи учинити.

Они люди, кои рано ујутру не устају, не могу наравно рано ни ручати ни вечераати. Подне за ручак, а први сат ноћи за вечеру, на сваки начин е за њи још најзгодније време уживања рание. Здрављу се тим порядком не шткоди, а дневни се послови, особито гди су на сате службе прописане, свршивати могу. Светски човек можда ће више овај о-

бичај одобравати, но Љкар свагда ће онај наш радо бранити.

Ко е рад дуго јак, здрав и жив бити, нека се никако не учи, доцне ујутру устајати, доцне после подне ручавати, и позно у ноћи вечеравати. То е сасвим против закона и уредбе природе и парави наше. —

Колико ваља о ручку и о вечери ести и пити? Свагда само онолико, колико нарав иште и поднети може. Кад треба ести и пити, каже нам силно и немилосебанђ глади и жеђи, а кад нам ваља престати ести и пити, опомињ нас пријатно чувство ситости. Између јаке глади и жеђи, и тешкога преедeња и преписија наоди се златна умереност, која нам најбољ каже, колико треба ести и пити; ер од нѣ управо зависи дуговечност здравља и живота. Многе муке, болести и смрти, кое се међу нама наоде, само су пород неумерености у елу и пићу, кое би се лако искорениле, како би те неумерености нестало, и пошто би се ми од премногог ела и пића чували, уживајући свагда само онолико ране, колико е доста да не гладуемо, и да наша нарав свагда онолико има, колико јој треба, да се све оно, што живо-

том трѳиши, опет лепо и добро понавља и намируе.

Има јаки и здрави люди, кои задуго могу очевидно много више ела и пића поднети и употребити, него што им за трошак и рад пѳине нарави треба. Они су изелице и юнаци у елу и пићу. Задуго њима ништа не може наудити и болести проузроковати. На ове се после лакоми и малоумни люди угледају, па, мислећи да се и они с њима могу сравнити, упињу се, и еду више, него што ваља, и пију више, нег' што им нарав поднети може. Многе од њи сила живота из почетка од тежи незгода и болести брани, па зато мисле, да ће им и будуће налако све пролазити, штогод против свое снаге и нарави чине, више едући и пијући, него што е прилика. Памет им мора мучати, а само њине лакоме желѣ оне су Богинѣ, кое су ради слушати и задовољавати. Но што е нарав из почетка за неко време могла подносити, оно им пре или после мора наудити, различним боловима, слабостима и болестима. Природа не трпи дуго наше будалаштине, коима грапице њни закона и заповести прелазимо; но скоро нас казни различним мукама и невољама, за сваку непослушност нашу и за свако

наше беснило. Она оће, да у нашем животу разум и наравна чуства, владају, а не незаузда-не страсти и неприродне којекакве желѣ. Она е тврдо и јасно установила, да ми само путем умерености можемо задуго мирно и здраво живити; а е неумереносћу е зато не само различне болести но и скороу смрт неразлучно скопчала, да се од нѣ као од најгорег нашег злотвора и нѣне неумитне казни свагда мудро чувамо.

Од неумерености у уживању ране, или од преко мере многог ела и пића, обично се слабост утробе, различни болови и наступи, ослинављивѣ стомака; хипохондрическе муке, главоболя, жучне и међудневне грознице, врућуштине, затвори, шлогови и остале болести, кое су с овима мањ или више сродјене, и од кои се често и много страда и пре времена умире.

Више примера има многог еденя и пшения, него гладованиа, многог уздржаваниа од ела и пића. Ствари за нашу рану у природи има доста много и различнитога рода; нарав човека глађу и жеђу силно гонит, да еде и пие, и рана е прва потреба, за коју се он толико труди и мучи: па како и зашто би се уздржавао, да не еде и да не пие? Осим тога ла-

комост на ело и пиво велика е у нѣга, па му ни она не да, да се много у уживању ране стеже и уздржава. Но колико е неумерност у елу и пићу опасна и шткодљива, опет е неприлично уздржаванѣ и гладованѣ и за здрављѣ и за живот много опасније, жесће и несрећније, што тешке и гладне године одвећ жалостиво показују и сведоче. Тешко спротинѣи, која е толико несрећна, да нема чим себе од гладн бранити, и онолико од све неволѣ уживати, колико јој за здрављѣ и живот треба! Ти јој, благи Боже, и ти, милостиво людско срце, помози. Нема несреће над несрећном гладн.

Умерни треба да смо у елу и пићу, ер од тога зависи наше добро здрављѣ и дугувечност нашега живота; но, ако нам се само може, никад не треба много да едноудимо и гладнимо, ер од тога се снага наша умалюје, здрављѣ губи и живот покраћује. Онај памети нема, кои од свои уста укида, што му треба и што е ваљано. Прави и разуман човек не само доста но и лепо треба да ужива.

О ручку више се може ести него о вечери. Од ручка до вечере ми још доста забава и послова наодимо и имамо, коим наше тѣло у движеню и раду држимо, и кое да-

кле стомаку нашем много помажу, да може узету рану скувати и потрошити. Радивши обдан наше тѣло яко се троши, и многе честице, кое му више не требаю, из себе избацуе: зато му дано више ране и треба него у ноћи, кад се у почивању наоди. Напрезанъ сила у раду и више троши, и више може поднети и израдити, него дуги одмор и нерадност живота. Но и о ручку опет само онолико треба ести, колико е доста, да се лепо наситимо, и колико нам нарав без сваке мукe и тежине поднети може. Не валя ести колико се само може, по колико само прии и колико е доста да се у целости, у снази и у здрављу сачува. Ми не едемо за уста и за волю, но за стомак и за потребе тѣла; дакле онолико ране треба да уживамо, колико нам стомак може лако поднети и скувати, и колико валя, да се наше тѣло понавля, рани и укреплява. Не много, но што е доста, прии и снагу дае; а све, што е сувише у отров се и у тешко бreme претвара, кое наш стомак ослаблява, грубу и невалялу рану дае, и различне мукe и болести рађа. Ко е само еданнут преео, истину е ову ясно искусно. Онаи е о ручку доста ео, кои осећа, да му е апетит задовољн и у приятну

ситост прешао; коме нарав ништа више жельно не зактева; кои у стомаку и осталом свом тѣлу никакву тежину и невольност не осећа; кои весео и лак с ручка устае, и кои е расположен, одма опет свое послове радо предузети и свое дужности испунивати. Нъга ни ватра, ни подригиванъ, ни млога жећ, ни надим, ни претискиванъ у трбуу не мучи, и око вечере опет е гладан, и опет му се иште, да сладко еде. — Найприродни пиће е елом е вода; она најболъ гаси жећ, избистрава и раздваја рану, и помаже, да се ела лепо у стомаку скувао. Но ни воде много за ручком не валя пити; ер и она надима и слаби како рану, тако и силу и сокове стомака. Ал' будући да ми млога мешовита, и често врло чудно и неприродно сготовљена ела едемо, то оваи наш обичай, уз ело вина пити, није рђав ни шкодљив. Само треба вино уз ела е многом водом мешати, и помало уеданпут, а и свега мало, пити. Ер и сама ела доста снаге и ватре дао, па ако се с њима још и вина повише пије, то се разуме, да ће све тешко и шкодљиво бити. Вина лака бела свагда су боля уз ело за оне, кои господски живе и яка ела еду; а црна и тежа за оне су пробитачни, кои су послени и

радни, и кои слабия и рђавия ела еду. Пре ручка по едну чашицу ракие попити, ние ништа шкодливо за оне, кои су се на то научили. Наука много чини; но она е најгора, која е природи најпротивнија. Има лодии, кои мисле, или болђ рећи, кои с намећу будаласто лутаю, да нема већег и болђг блаженства од многог едења и пијења, па зато о сваком ручку толико еду и пию, колико им само несити трбу примити може. Они неће да знаду, да су ели и пили док им год рана до гуше недође, докгод свойски непрееду и непрепию. Ова наука е доиста наопака, и као што смо доказали, заиста шкодлива и опасна. Она дуго не трае, но скоро се с мукама, а не редко и раном смрћу свршуе.

За постојано здрављ и за дуги живот много е добро и полезно, да се свагда мањ и лакше вечера, него што се руча; особито у случаю, кад се одма или скоро после вечере леже. Сви векови и сви паметни лодии препоручую, да е вечера свагда скоро уполак мања и лакша, него што нам е ручак био. И то из наравног узрока: Ми преко дан обично толико едемо и пиемо, да наше тјло редко кад до вечере све оно може потрошити и из себе изкљочити, што е у рани у се

примило, и што е од нђ у новим силама и частицама добило; дакле о вечери оно скоро нигда ни е онолико слабо и празно, колико е пре ручка било. Осим тога о ручку зато се више може ести и пити, него о вечери, што е после ручка до ноћи наше тјло и сав наш живот у непрестаном напрезано сила и раду, коим наше домаће и светске послове свршуемо, и наше дужности испуњавамо. А што се више и лче ради, више се и троши, више се дакле и понављати и наклађавати мора. После вечере настае нам одмор и почивањ. Труда и рада онога, кои нас дано забавља и троши, у ноћи нема; но ми се непрестано у миру и у сну наодимо, кои е, после ране, заиста такође најлешии извор силе и укрепљнија. Од самога одмора свагда се лчни осећамо, а од доброга сна двапут више; то е истина, коју не треба доказивати.

Правило е дакле, да се мањ вечера, него што се ручало. Ела за вечеру нигда да нису млога, врло мешовита и силна. И пиће нек буде благо и мале мере. Но зато се опет не вели, да не треба толико ести и пити, колико ваља и колико е нужно. Сити треба с вечере да устаемо; но нигда ни пресити ни гладни.

Ко е рад добро преко ноћ спавати и од вечерниѣ ране снагу и лакост имати, онај ни-гда да не леже одма после вечерѣ. Ако не више, а оно бар по два сата ваљало би после вечерѣ седити; и време у забави и у разгово-ру проводити. Они, кои одма после вечерѣ иду у постело, врло често немирне и тешке ноћи имаю, а особито ако су о вечери више, него што е прилика, ели и пили. Многи сно-ви, тежак и немиран сан, многа жеђ, надим и трбобоља, то су им обичне муке, с којима се у ноћи тешко боре. А кои често добро и лако не спаваю, они не могу нигда, као што ваљ, здрави бити.

Многи веле, да би најболѣ било, кад би се о вечери свагда само ладна ела уживала. Може бити; но ја сам уверен, да су и врућа ела за вечеру добра, само кад нису врло јака и многа. —

Ел' доста само двапут на дан ести, о ручку и вечери? — Здравим и узрелом расту и веку наодећимсе лодма заиста ру-чак и вечера доста ране и снаге дае. Само треба да е и едан и други оброк добар и до-вољан. Од ручка до вечерѣ, и од вечерѣ до ручка, у њиној се утроби доста ране наоди, која добро ваљ да се скува, и од кое им се

и тѣло и снага довољно понавља и укрепля-ва. Оно што би осим ручка и вечерѣ ели, редко би им што помогло, а често би им мо-гло шкодити. Но опет кои су јаки и лако огладне, мало што уютру могу доручковати.

Господа и они люди, кои више седећи и мислећи живот свой проводе, свагда треба да су с ручком и вечером задовољни. Њин сто-мак полагаю ради, њино се тѣло много и брзо не троши, па зато би им чешће еденѣ не са-мо сувише но и шкодљиво било. — Но они, кои више с тѣлом него с главом раде, кои трудно рукама и ногама свое послове свршују, и често с чела зной бришу, могу и више пу-та на дан ести, с тим више, што њина рана обично нје одвећ сита, богата и многа. Они се њиним тежим живота начином много и тѣлом и снагом троше, зато им и више и чес-ће ране ваљ. Доручак, ручак, ужина и вече-ра обично њима довољне и нужне ране дае. — Тако и деца мораю више пута на дан ести, него зрели люди; њима е рана не само за трошењ но и за растењ и ново слаганѣ тѣ-ла нужна. Само им не треба помного ране и без реда давати; ер е њин стомак нејак, па не може многу и неуредну рану поднети и као што ваљ скувати. Многа деца само из

тог узрока умиру, што им се млого рана без реда дае, која у њихној слабой утроби труне, и опасне смртоносне болести рађа. — Стари и немоћни люди помало и редко ваља да једу. Њима е доста јданпут на дан добро ести. Коима се више иште, могу још јданпут ести, но мало.

Кад би люди на свой век и на своју снагу пазили, и по том се у уживању ране владали, заиста би од млоги мука и болести слободни били, и обично би лепу старост и седину дочекивали. Ние у сваком нашем веку снага једнака; с годинама она и расте и пада. Што она у младости може поднети и учинити, оно јој се у познијем веку, у старости, више не да, да може чинити. Свашта има свое згодно време. Тако они, који су у младости и у веку зрелости и јачине често и повише могли ести и пити, нека не мисле, да ће и у годинама старијега века опет онолико поднети и уживати моћи. У старости не само што тјлу, кое на ниже иде, мањ ране треба, но и силе су млого слабије него што су пре биле, па нити могу млого ране изградити и употребити, нит' оно, што е сувише и што не треба, из тјла изнети и исклучити. Зато који се у старим годинама не обзиру на снагу

и потребе своје парави, но све лудо желе и упино се, да и сад онолико и онако уживају, као што су некад за време њихне снаге и јачине уживали, не само што млого страдају, но и живот свой млого пре времена прекраћују. Како дакле у сваком послу, тако и у уживању ране, треба се по веку и по годинама владати и управљати. Што су године млађе и снага у њима већа, то се више и чешће може ести и пити; а што су године старије и силе немоћније, то све ређе и мањ ране ваља уживати.

Како се ко осети, да е слаб и боленљив, како се каква болест появи, одма треба свако ело пресећи. Болно тјло никакву рану не прима. Сама нарав јасно каже, да се од сваког ела строго треба чувати, кадгод се каква болест у нама появи и стане развити. Ко ме е још у болести, особито ватреној, срце ране зактело? Како се болест укаже, одма све вољ за ело нестасе. Оно дакле треба чинити, што природа иште, а не што луда памет жели. У болести ние нико од глади умро; а броя нема онима, који су само зато умрли, што су у болести против вољ ели и пили, што и колико неваља. Свака се рана у болесну човеку у отров претвара; ер се у

нѣму никако не може скувати, но одма труне, и тако болест и подиже и умложава. Рана ние никакви лек за болести, но помоћ и прилика, да се још више страда и пре него што е суђеио под земљу оде. Кома е живот до днѣа, нека у болести само добро еде, па нек зна, да ће се за цело с њим растати. Найлакше и најсрећније я оне лечим, кои ме лепо слушаю, кои дакле дотле у болести ништа не еду, док им недопустим, а то ће рећи, док им се управ срцем незакте и докле нарав сама не дозволи, да могу што ести. Луђега и опаснијега обичаја нема, него болестнику понуде давати, и наговарати га, да еде или да пше, што е болести противно. —

Шта треба ести и пити? — Човек е животно свеедуће; он е тако створен, да може све оно, што живи и што рани, ести и за своју рану употребити. Царство била и животина богато му сокровиште ране дае. Од гљиве до пшенице и палмовога езгра, и од шкољке до елена и до самог његовог ближњга и брата, мало е што остало, што човек мањ или више за своју рану не употребљава. Њгова способност тако е пространа, да он у сваком свом положеню и станю, у ком се или грађанском или природном судби-

ном наоди, може доста ране на земљи наћи, и не само онолико уживати, колико му е доста, да живот свой сачува, но и колико служи, да се и њгове чувствености желѣ мањ или више задовољ. За праве потребе свое нарави у овој богатой земальској природи, лако може он и добре и лепе ране наћи и уживати; но лакомост њгова обично тако е велика и несита, да се он не грози, често нарави њговой одвећ стране, ружње и гадне ствари за своју рану употребљивати. Едном е њга нужда натерала, да себе и оним створеняма израни, кои су или раном врло убога или сасма гадна; али што е онда у невољи од нужде уживао, то сад као обичну рану или као посласицу употребљава. Тако е печурка, боб, шкољка, пуж, рак и још понека тврда и смрдљива животина, њговом данашњом раном постама.

Многи и различити родови била и животина човеку дакле свакојку, слабо и ячу, мршавио и питателнио, рану даю; ер он треба да е на сваком краю света и у сваком свом станю од глади сигуран и раном доволно намирен. Нарав њгова са састави тѣла ние само за едан ред и род ране створена; зато она сваку ону рану прима и употребљава, код

у себи оне питателне части има, којима се тѣлесна сила и грађа у целости може одржати, понављати и укрећљивати.

Но она органическа створења, која својим саставом највише наличу на тѣлесни састав човека, и која највише урађени питателни части у себи имаю, најјачу и најбољу нам рану даю. А оне ствари, које су нарави својом много удаљне од човеческога саздања, и које мало питателни својства имаю, најслабиом и најгором нас раном обремениваю. Овим првим се брое четвореножне животињѣ вишега реда, неке рибе, а и житѣ; ове друге састављаю различне родове нижи животиња, трава, зеља и биља, кои су најмањѣ с нашом нарави сродњени. — Месо, које нам различне, питоме и дивљѣ животињѣ даю, заиста је најприроднија рана за нашу нарав; ер се у њему све оне части, којима се тѣло наше рани, и богато и већ сасвим за рану преправљене наоде. Месо животиња, особито четвороножца, с месом нашега тѣла у свему је сродњено и налично; зато ми у њему не само силне и многе, но и за стомака нашег посао лаке ране налазимо. Мало меса многе, јаке и лаке ране даје: оно одма засити и задуго ситост држи. Осим у болести и у врло топло вре-

ме, нама се нигда не може месо огадити и досадити, особито кад се с мером и, као што је обично, с лебом еде. Люди и народи, кои о довољном месу обично живе, јаки су, силни, јоначкога и жестоког срца, и бистре памети. Наше домаће, питоме и неке благородније дивљѣ животињѣ, даю нам оно добро и јако месо. Њи толико имамо, да би наша лакомот довека могла без уживања шкољки, пуњева, жаба, ракова, и још неки други нижи животиња задовољна бити. Рибе, које нису врло масне, добру рану даю, но ми ијѣ опет толико не можемо уживати, колико месо од наших благи и питоми четвороножни животиња, од кои је свиња најтежа, а јагњѣ и говече најлакше за нашу рану. Пилеж, који се обично ранимо, добар је и лак, ако само матору гуску изузмеш, која на крме жалчи.

Зими је месо здраво и лако; у лето се са зелѣм и биљѣм мора мешати, ер иначе врло жестоку и врућу крв даје, која на запалѣњѣ и трулеж велику склоност има. Сама природа, давајући нам лети онолико лепа и добра зеља и биља, ово нам правило налаже. Месо нам онда најбољу и најлакшу рану даје, кад је просто зготовљено. Зато је печенѣ свагда најлакше и најздравије. Од куванога, оба-

рено и без многог коекаквог зачина зготоваџно месо најприличније е за нашу рану: — Свако суво и усолџно месо, кое е дуго време стояло, тежко е и често врло нездраво. И одвећ дебело е обично шткодљиво; а најопасније е за здрављ, кое е од болесне стоке узето или кое е већ почело трунути.

Од биљнога растежа жито, а од жита пшеница и кукуруз најлакшу, најболу и у сваком случају најздравио нам рану дае. Леб од пшенице е заиста добро и здраво ело; и кад е леп и лак, нигда се омразити не може. Но и кукурузни леб добро и лепо рани, особито радне и простие люде. И лепа раж, особито кад се с пшеницом меша, красно нас може изранити. Остали се леб у нужди ужива.

Месна ела, кад се с добрим и довољним лебом уживаю, на сваки начин нам најприроднишо и најболу рану даю; ер се у њој сила меса и благост били наоди.

У овим нашим предџима, у којима сад живимо, и у овом стапо нашег обичног владања и израбења, сама биљна и травна рана не може нам ни здрава ни довољна бити. Она е сувније слаба, и много од потреба наше нарави удаљна. С месним елама помешана, добра е и здрава, особито лети, кад

су велике врућине. Само зелџ и коренџ и воће надима, ослабљава и здрављ очевидно руши. Искусство нам показуе, да су они люди, кои о самом вариву и крумширу живе, и тџлом слаби и намећу тупљи, него они, кои месна, или мешовито, месна и биљна, ела обично еду. —

Природно и најболџ за нас пиће, кое жећ гаси, рану растољава и живота нашег ватру и сваку лотину ублажава, без сваке сумњџ вода е. Само се пште, да е чиста, лепа и добра. Тешка, мутна, смрдљива и слава, рђава е и шткодљива. Из каменити потока, река и извора, најболи е вода. Кад смо жедни, воде пиемо, па то и наравно и паметно. И уз свака ела е вода здрава и добра. О самој води уз ела, може се и врло здраво и дуго живити. Вина и ракије ако не покраћую живот, доиста га не продулою. Ракија е, особито врло јака, многим людма главе дошла; премда се и њџ пити може, но помало и у свое време. За децу и младеж, није ни вино ни ракија, особито ракија никако. Тежаци и стари люди с користи могу пити и вина и ракије, но све с мером. — Пунџ, чай, чоколада, кафа и друга врућа и лка пића излишна су и шткодљива понајвише. —

Овом приликом я ни сам наумно, подпуни и свршени диететически трактат о елу и пићу изложити. Само најглавнија правила, од кои највише сачуванѣ нашега здравља зависи, рад сам био овде о рани представити. А ко е рад више још о елу и пићу знати, нека чита мой превод макровиотике и мое прве две части забава, па ће, надам се, све оно наћи, што жели, и што сам овде изоставио. Само још неколико речи из мога изкуства засад!

Колико е за здрављѣ шкодљиво и за живот опасно, свашта без прилике и без реда ести и пити, толико е исто и преко мере брижно и страшљиво чуванѣ и уздржаванѣ од многи невини и вообште добри ела и пића, и шкодљиво и неразумно. Неједенѣ и непиенѣ ние оно право средство, коим се од опасног дѣјства ране и од болести сваки пут сачувати можемо. Но наука и навика е оша добра панацеа, којом наше тѣло тврдо и снажно може остати, да после не могу лако коекаква ела и пића у нѣму слабости и болести производити. На свако ело и на свако пиће, кое наше тѣло рани и крепи, ваља да се научимо и навикнемо, па ћемо заиста понајвише од многи зала и мука безопасни бити. Али у том нигда не треба оно златно правило

е ума да сметнемо, кое нам налаже, да се сваки пут строго умерености и поредка држимо. Свако ело е добро и здраво, док се с мером и у свое време еде; и свако скоро пиће може нам пријати, док се приликом и кад га нарав иште и подноси пие. Најлакше ело, ако се неумерно и без реда ужива, може опасно бити: памук е лак, али и он може најјачег коња уморити и оборити, кад се преко мере велико бreme од нѣга начини. Вода е лака, али и она многа може досадити и наудити.

Преко мере много, одвећ мадо и врло безпоредачно уживанѣ ела и пића, то е оно, што нама шкоди, и што болести рађа, умложава и нѣима смртоносне ударе причинява. А умереност и поредак свакој рани доброту, лакост и полезност дае, здрављѣ наше од сваке слабости чува, и наш живот снажи и продудује. Свака наука и обичај само помоћу умерености и поредка невина и полезна бива и остае.

У уживању ране не буди ни врло продрљив, ни врло страшљив, па се ништа од нѣ не бой.

Не бирај много, али немой много ни мешати коешта, па ти ништа неће наудити.

Слушай добро своју просту нарав, а чу-

вай се добро од сметенога и неразумнога за-
ктиваня твои желя и страсти, па ћеш бити
здрав и дуговечан.

Ело и пиће, било оно какво му драго,
нека ти е увек просто, умерно и уредно.

Умѣреност, тѣлесни послови и движенія
најболји су кувари ела.

Жалост, бриге и ярост апетит кваре и
стомака слабост причиняваю.

Кад едеш и пишеш, немой се лютити; ер
лютина свако ело и пиће труе.

Весело друштво најлепша е зачина ела.
У невеселой самоћи, зло се рана ужива.

Полагано и весело еди, па ћеш и здра-
во ести.

Данас онолико еди, да можеш и сутра
доста ести. Не еди никад да се преседеш, а
особито нигда не пи, да се опнеш; ер е то
заповест, од кое највише здрављ и дуговеч-
ност зависц!

ЧОВЕК И ЧОВЕЧЕСТВО.

Едан Додатак

за

II. ЧАСТ МОИ ЗАБАВА.

„Гради и руши, слави се и ружи се; шта да
му дам, шта да му не дам?“

Ко е и шта е човек? Какви е и
какви валя да е човек? — То е пи-
танѣ, с коим су многи главу разбияли и —
често дангубили: филозофи од свакояког
тумараня, моралисти од свакояке ћуди, по-
ете од свакояке фантазије и будале од сва-
кояког края и поштени. „Познај себе!“ позив
е за цело човечество, кои се у седой дре-
вности у нѣговом уму появио, и кои се у
сваком веку као главни извор среће сматрао.
Нарав човечия први е предмет за силу миш-
лѣния сваке човеческе душе; зато се увек о
нѣой много и јако мислило и умствовало, али

нигда сложно, нигда онако, како би се ум наш подпуно задовољити могао. Само на оно наше питањ: ко е и шта е човек, како се ние до данас одговарало! До оне светниѣ, на којој е тайна нарави човечие, ишко још до-сад ние могао доћи; зато су сви они, кои су о човеку и о његовој нарави умствовали, по-највише само чудне речи и мисли пронала-зили, с којима су оно 'тели испунити, што нису могли дознати, и 'с којима су човека немилнице сад у овај, сад у онај ред сунште-ства, створенја, свойства и опредѣлення по-стављали и пресељавали. По том е он сва-шта и свакојки морао бити, и Бог и ђаво, и скот. Мудрост сама е он био од фило-софа, добродѣтель од моралиста, любов од поета, свашта и ништа од будала. До-бар и зао, срећан и несрећан, разу-ман и будала, слободан и неслободан, смртан и безсмртан, узаймично е он би-вао и још и сад бива. Тако е он по једнима син ове земљ, по другима високи небеса, а по неким грађанин и земљ и неба. Та-ко му јдни говоре: „човече, ти сише приро-де и ове земљ, овде, гди си постао и гди си се нашао, твой е рай и твоя срећа: само на земљи се све потребе за твое задовољство,

за твое желѣ, за цео твой живот, наоде; смрт е край свега, што е твое и од чега си ти створен: после њѣ нема за те нигоди никакве радости!“ А други му вичу: „човече, ти не-чисти суде, овај е свет твой највећи зло-твор; земля е чичак од самога зла и грея: бе-жи и оцеплој се од њѣ, и тражи твой рай среће само у оним странама, кое се над оним звезданим сводом наоде, ер само онде за тебе свака радост у најчистијем образу цвета; ов-де буди прост, скрушен и убог!“ Трећи му зборе: „човече, ти чудно створенѣ од две при-роде, неупуштај сласти мяса и овога света, али се мудросћу старай и за душевне твое добродѣтели, кое су мати најчистие среће, и кое те и до сами седишта Богова узнети мо-гу. Тѣло твое нигда не запуштај, и за твою душу свагда се старай!“ А било е, и има, још и онаки, кои жалостиво разглагољу: „чо-вече, ти бедна играчко природе и твое фан-тазије, шта се упињѣш, чему се надаш и чим се имаш дичити? Та живот е твой краћи и од чеперка, а муке су у њѣму дуљ од века и теже од камена; разум е твой обмана, сре-ћа е твоя слепа твоя лудост, надежда ти е изшарана лутка од саме паре, која те сваки час vara. Ти си од ничега постао жива гру-

да, па си и сад ништа: ти се оцепи од свега, пропадни, и буди опет ништа, ер само у том ћеш ти свой мир наћи!“ —

По различном станю и расположењу разума и срца, задовољства и незадовољства они, кои су о човеку мислили и говорили, бивао е дакле човек свашта и свакојки, али доиста одвећ редко прави и довршени човек. Ер што е мудрост правила, то е лудост кварила, што е изображењ градио, то е суевѣрие рушило, што су добродѣтели кршиле, то су погрешке раздирале. Све е то тако ишло, од како е сунца и месеца, док се човек, особито данас, у муци и у слепарии ненађе, немогући никако постићи славно оно: „познај себе,“ од ког толико њгова срећа зависи. Он се свакојко ушинуо и трудио, да свашта буде, неби л' се како еданпут у правом свом образу показао; па е свакојко обично и пролазно, и, због свои слабости и страсти, доиста више зло него добро. Од како е света и века, све е било толико ћуди колико люди; све е едан овако а други онако мислио, желио и тражио, па зато е едан овако а други онако и живио и своју судбину дочекивао. Сваки е мислио, да е он прави пут нашао, коим се чистом човечеству и њговой срећи

иде, и редко е кои двоумно, еда ли е он доиста оно нашао, што е тражио. С тога су и цели народи различне премене, природним законима мањ или више удесне, доживили; с тога и цело човечество лакше или теже, по како га особите главе с особитим способностима и силама руководе, к оном концу тежи и иде, кои му е од силне природе наложен. —

Стари су још оштроумно рекли, да е човек „микрокосмос“, мали свет. Па као што нам велики свет, или ова природа, особито у својој утроби, није позната, тако исто ни човек, више са својом изнутрашњом нарави, није нам толико познат, да можемо о њму, као чисту карактеристику њгове личности, основно што и поуздано изложити. Ер, у утробу природе не може никакви створени дух ући,“ да види, што жели, и после праву истину о њој да пронађе и објави. Ако е у природи какво створењ за наш ум врло тешка загонетка, то е човек доиста една од најтежи и најзаплетенији; с тим више, што човек о свему, што није он и што е изван њга, много лакше и бољ може мислити и судити, али о самом себи доиста најтеже и најмучније. Недостатак у искуству, слабости разума и страсти, и свакојка одношења вре-

мена и царствуюћи мисли свагда га у овом преважном послу с правога пута свраћаю, забунују и од доброга напредовања к истини задржаваю. Но опет е човек од толико векова, од како е зрелие мислити почео, кое трудом своим кое искуством и сказальком времена, доста далеко у познавању самог себе дошао, и већ е доста важни и многи саставни части од истине пронашао и утемелио. Он никакве праве системе о себи још нема; но само е неке комаде и мало добре и тврде грађе за њо, која е с многим слабим и непотребним частима помешана, трудно скупно. Што не ваља од добра и од истине треба му очистити; а што е ваљано и истинито, треба му добро знати, дотеривати и подпуњавати; ер у том се дика и првенство његовога ума, и срећа и задовољство његовога живота без сваке сумњѣ наоди. —

И ми ћемо дакле овом приликом само неке мисли, кое нам се по нашој памети данас најправие чине, о човеку, о његовој својственици и нарави, навести; али само накратко, раскомадано и као узгред, ер кад би свети испрпити, што се о њму зна и што ваља да се зна, нужна би нам била и боља вештина, него што е наша, и згоднија прилика,

него што е ова, коју нам ово дјело дае. Кој зна, да се овде строгост и точност на длаку не тражи, неће нас, надамо се, строго ни осудити. — —

Најпре ћемо на оно питањѣ: шта е и ко е човек? нешто одговорити, и то онако, као што су други човека с различним суинтествама, створењима и својствама или даровима сравњивали, и по томе свакојко називали.

Човек ние никакви Бог. Као створењѣ од друге јаче силе произведено и саздано, тјлом ограничено, слабостима и страстима стешнићно и забунљно, рађајућесе и умируће, од природе и од судбине зависимо — он е много од свакога Божества удаљн. Он се у незнању и болѣтици рађа, он у муци и у непрестаном посертанио сав скоро свой живот проводи, и најпосле опет у незнању и у плачу умире. Тјло е његово земљани суд, слаб, и пуно лютине и отрова; дух е његов немоћан, невешт, таван и неуредан. Од њга ништа на свету не зависи, ер ништа од њга ние ни постало; а над њиме свашта силу и власт има, ер он сам за себе без природни ствари никакво не може обстати и живити. Таки допста ние Бог, који е вечит и безсмртан, свесилан и премудар, и једини Творац

целога света, и свега, што е год у нѣму; тако ние заиста никакво божество и никакво суштество, правом божеству налично и подобно. Ко се неби смело, да наш говедар, или наш ковач, или наш кмет, одзбила стане казивати, да е он некакви Бог, или нешто особито као Бог? Но истина оваким малим людма таква страшно горда помисао и не може лако на ум пасти; што њиной безазленой простоти на сваки начин леу чест носи. Али велики они люди, кои се цареви и кралѣви зову, доста су често помислили, а не врло редко царски и казивали, да су они не само Божеству најближи и најналичнији, но и управ' нѣму равни: но како е то онај највећи и најсилнији земаљски Бог, Александер Македонски, слабо и ружно засведочио, сваком е скоро познато. Мудрост прлявога Диогена нѣга е яко застидила, а едан само кондир, из ког се нѣгово височайше несито грло често руйним вином послуживало, ясно е свету показао, да он ни онда, кад е најсилнији и најславнији био, ние се ни правим човеком, а камо л' Богом, назвати могао. Пиянство га е скоту и зверу уподобило; у пићу е он ружну свою смрт нашао. — Не само неразумно, но и грешно е, човека с Богом сравњивати, а још греш-

ние без сумњ е, Божпе му свето и велико име давати! Ако и есте човек много ленше и племенитие створенѣ, него буди коя друга жива твар на земљи; ако и есте човек тако разуман, слободан, силан и душом обдарен, као што ништа друго на овом нашем свету ние: то е он опет тако пун слабости и недоскудица земаљскога живота, да е доста срећан, кад може име само праве човечности заслужити и имати, а Божие Богу и Божество Божеству нека остави, ако се ние рад осрамотити, и помамити, да и оно изгуби, што е нѣгово, као нѣгова дика и светнија права. Што су стародревни векови басна, фабула, у младости њиногоа ума, или у раскошном цветаню силе њиногоа воображења, чинили, оно не треба ми сад, кад е разум зрелии и истина више позната, да чинимо. Нама ни на ум више не треба да пада, да силни, велики и чувени люди, или каквигод јонаци и странни дуови, могу име Бога заслужити. За човека су само човеческе заслуге и човеческа одликованя: нѣму не треба ни из подземнога ни из небеснога царства имена придевати; ер е он доиста ништа или горе од ничега, како из круга човечества изиђе. —

Ко зна, какви е Ѓаво? — Вели се, да

е он господар своје зама, и страшило, од сами грехова састављено. Образ е његов као мрак црн, као што му е и сила као тама црна. Невиност мучити, простоту варати, умове заслепливати, неправду чинити, истину разганјати, муке, грозе и свакојаке невоље з бедо у човеческом роду производи, и против Бога и Божије природе ићи, то су, казуе се, његова наравна и мила дѣла. Ако и есте у човечеству Дионисија, Диоклециана, Нерона, Калигула, Шпански Филипа, Пизара, Григора, Кроивела, Робесиџра било, ако се и данас још, по несрећи, крштеници и некрштени Тирана, мучитеља и зли люди може наћи; то опет нису люди сами и исти ђаволи. Наопако, кад би човек прави враг био, а још горе, кад би човечество од сами ђавола састављено било! Као и они стари Циклопи, оно би се и са самим небесима и громовима борило, и истребило би с лица земље све, што е добро и лепо. Природа ние рада само пакла имати, но наредила е и за рай многе жителѣ. Душа и срце, разум и савест, чувари су силици, кои човечество од ђаволске нарави јако бране: премда се слабости и неваљале склоности по гди кога несрећника кадшто од њи и отети, и с

вражиом, зла и опасности пуном силом, сдружити могу. Безазлено детинство, пријатност младости, разум човечности, немоћ старости; любов женска, добродѣтель мушка, нега родитељска; култура ума и благородство срца — све се то у човеческом роду наоди, и све то сведочи, да човек као репрезентант свога рода никако име ђавола не заслужуе. А ко би, да страшно не греши, најлепшем Божијем створеном, кои за небом толико чезне, то име и дати могао? За правога ђавола е човек врл облаг и благородан, а за Бога е сувише зао, мален и покварен.

Тако исто ние човек ни скот. Животинѣ много ниже човека на постепеници природе стое, и човека првенство и знаменито одликованѣ само се онда јасно и лепо види, кад га здравим разумом од животиня разликуемо и с њима сравњивамо. Шта е још двоножно и дворучно, као човек? Само едан палац човечии на руци знатнији е и важнији него све ноге у животиня, и све руке — ако су они предњи краеви, руке — у своје родова маймуна, од најманѣга до највећегга, до самога орангутанга. Палца е способности и важност толика, да би се с пуним правом и он, какогод и говор или разум, за одликујући

карактер човека лако могао узети; ер како би мучан и не довршен посао руку човечии био, да на њима палца нема? Он е друга рука на руци. — Шта још може и уме говорити као човек? Ни у каквој животињи не може анатомически нож праве и подпуне органе говора и езика наћи. А език или говор толико е чудноват и знаменит, да он сам може човека од свино живи створенија оцешити, и на високи степен одликованија и првенства попешити. — Шта се још може дотеривати, облагорађавати и к савршенству узносити, као човек? Све животињи, какве су биле о постаню света, и пре многи векова, такве су и данас. Њино е' стањ по природи увек едно и оно исто. — Шта још има, као човек, душу, и с њом и благородна она душевна својства и способности, с којима е слобода, различни начини живљенија, мислињ и знањ скопчано? Животињи по природноме нагону, без слободe, живе, на едан, прости начин, кои душевни живот, као што е човеку својствен, сасвим искључуе. Душевна нарав човека у вишњу сферу, од кое су се животињи много, и то великом празнином удаљне, диже, и као умно, словесно и слободно створењ карактеризира. Животињи су робљи природе; а човек се до-

ста много може од њ отети. Још колико ствари он од природе одвојава, под своју власт и вештину, којом природним силама подражава, покорава, и као што му е воља преиначава? Све животињи у земљу гледају; а сам човек до небеса свое очи узноси. Њгов ум све светове и просторе неизмеримога саздания прелазити. Само човек може бити у правом смислу добродјетелјан, какогод што е он само разумни и словесни почитатељ Бога и Творца свога. — Као што е дакле човек, није никаква животиња, није никакви скот. Скотска е памет или жеља, која човеку име скотства пришива. Да е човек скот, цело би човечество од сами Навукодоносора у њговој казни, или од сами Русовљви люди у њиној грдоби састављено било.

Но преко свега тога опет може човек своим владанјем и живљенија начином сад више на Божество, сад на ђавола или на скота налчити. Њгове су способности многе, њгове страсти силне, њгове слабости различне; па у каквом се он стањо с овима наоди, онако и живот свой проводи. Разумом и срцем он се правој личности и нарави човеческој и приближуе и од њ удаљуе. Кад се човек својом памећу у славним, и својим ср-

цем у добродѣтельним дѣлима свету показуе: кад е лепо просвећен и дотеран, кад е мудар, разуман, поштен, уредан, праведан, милостив, смеран и вредан, и тако кад све само оно на сваки могућни начин чини, што њѣму самом славу и задовољство, а осталой његовой браћи ползу и напредак у срећи приноси, — онда се он доиста као човек у најлепшем изгледу и карактеру, а то ће рећи као син Божества истом Божеству налик објавлюе и представља. — Али кад га ми с едне стране као мрак глупа, или поамна, а с друге наопака и зла виђамо: кад га злотворна, пуста, бесомучна, неправедна, завидљива, горопадна, горда, поносите, неумешна наодимо, и тако кад он све само оно чини, што његовом ближњем беду и невољу, штету и пропаст, а њѣму самом грозно и рђаво име доноси, — онда е он заиста далеко од праве нарави човечне удаљен, и онда он много, кадшто сасвим, на ђавола и на нечастивога страовито и ружно личи. — Па за приповест може он помоћу свое немарности и глупости још и развити карактер скотства у свом животу на себе носити. Докле е год неизображен, као што његова словесна душа и његово лодско срце зактева; докле е глуп, лен, неуредан, нечист,

неумеран, грозан или без чувства стрпелив, скотски сластољубив, и само од стра силе и власти, или од тавнога суевѣрја миран, и докле се своим потребама и живљњя начином мало од стоке разликуе, — свагда се он као двоножни друг свога вола или магарца, мечке или курыка у гори, слободно може сматрати. За дивно чудо може човечин разум запуштен и човечне срце затупљено бити. Има люди — куку мени! — много люди, кои даљ од носа никако немогу видити, кои е мозак тако чврст и ладац, да се у њѣму никаква нова, лепа, разумна и благородна мисао не може излећи, и кои е чувство тако студено и тупо, да никакве племените, лепе и вишше потребе ние у станю зажелити и осетити. Што е у животиня нагон природни за живот, то е у њи за све владанѣ злосрећно суевѣрје, наопаки онај изрод таме и крайнѣ глупости. Круг њинога живота врло е тесан и мален, кога границе они без велике муке и невољ њиношто не могу прећи, и изван њѣга даљ слободнве, веселие и роднне предѣле живота потражити. Колико они у том жалостном станю на стоку и на скота наличе! Помози им ти блага и лепа сило изображениа и културе! —

Из свега овога разумева се, да е права

и чиста мудрост још ретка птица у роду човеческом, и да ми неке лоде зато само мудрацима називамо, што су много бољи и паметнији него обична њина браћа и обичне будале. Но будући да и они своје страсти и слабости, као лоде, имају, то наравно и њина памет и њино владанје кадшто посрће, и доводи их у онај ред, у ком су они, који су много од мудрости удаљени и с обичности недотераног живота јако упознани. Истина, њин је живот славан и много полезен, ер су они само добротвори и просветитељи човечества; но зато опет не може се рећи, да њина личност са свих страна чисту и свршену мудрост представља. Иначе ко би неокрчене још путове к истини тражио? Гди је чиста мудрост, ту мора бити и чиста истина. Ни у чему се човек толико не вара, колико у мисли и поуздано, да је већ свето мудрости млеко попио и доиста мудар постао. Гди је крв, ту су и страсти и слабости; а гди су ове, онде су и многе и страшне препоне, које не дају, да се слаба човечина нарав у исту мудрост сине и претвори. Ко је још досад од смртни, и своје срце и свој разум онако дотерао и благородно, као што строги закон мудрости на сваки начин закључава. Чо-

вечина мудрост ако не пропада од сцилле разума, обично страда од харибдисе срца. Еле и срцем и душом управо мудар бити, најређе је ствар у човеческом роду; па ако се она и може кадтад у њму наћи, зато опет с њ њикако не можемо рећи, да је човек вообште мудрац, или да човечество од сами мудраца може и мора бити сложено. Доста је за човека, ако је толико разуман и добар, да није зао и сасвим глуп, и да велика ада може обићи, а добра, колико му се може, чинити и себи присвојавати. Без падања нема за њга подизања; без погрешака нема добродјели. То његова тропина нарав, то и историја човечества јасно нам сведочи и потврђује. Само у Бога је чиста и права мудрост, у кога је и истина и добродјелъ сасвим беспорочна!

Наонако да је човек све права будала. Ко би га као таквога поднети и трпети могао? Или куд би се он део и шта би од њга било, да свагда и свуда сасвим будаласто ради и живи? И најгрђа будала има своје светле часове, у ком природна његова доброта и памет његове многе будалаштине поправља, и оно чини, што је колико толико добро и полезно. Но ако и има доста славни будала на овом свету, зато опет човечество није од сами

будала сабрано и састављено. Иначе на што би човеку од природе разум дат био, и од куд би се у човечеству толике паметне и ваљне ствари произнашле? Иначе шта би се од човеческога рода до сад било догодило, и како би се он до данас овако био сачувао, дотерао, и, као што га наодимо, облагородио? Од куд и како би се у њму Мойсей, Конфуц, Зороастер, Ликург, Солон, Исус, Периклес, Тимон, Сократ, Плато, Аристотел, Цицеро, Антонин, Марк-Аурел, Тит, Сципио, Лутер, Верулам, Коперник, Невтон, С. Сава, Душан, Лайбниц, Кант, Доситеј, и још многи, премноги други славни, просвећени и добродјелни ljudi родили и нашли били, да е њгове природе главно својство и карактер будалаштина и лудост. Разум разгана у сваком веку и у сваком крају света коначну будалаштину из човечества, а дух природни просвештенија развија у њму мудрост и доброту, и подиже е на високи степен силе и лепоте. Зато, што е у народима Абдере било, не може се никако рећи, да Атина, Спарта и Рим ни су онаке биле, као што нам јој свет и историја на красни и тјштителни начин описуе. Зато, што се и сад међу нама доста, предоста

Абдерита налази, не може се нипошто тајити, да нема ни мудри Демокрита, који јој просвећују и умудравају, ни вешти Иппократа, који им с прашковима за клянџ мозак од рђе будалаштина и глупости чисте. Сама природа отима човечество од тамне силе глупости и лудости, и будалаштина није њгово својство, но само недостатак у израженом и нужном дотеривању сила ума и срца. Да е природа човека за праву будалу створила, неби јој никаква дика и корист била, што е овај свет овако обогатила и украсила.

Из свега, што смо досад разумели, види се, да е човек сад срећан сад несрећан, сад слободан, сад опет заробљен; истом као што е изображен, ваљан, добар и дотеран, или глуп, запуштен, неваљан и зао. Но као што ништа у човеческом животу није свршено; тако ни у овом сматрању човек доиста није онаки, као што га реч каже. Као што е тешко човеку сасвим страна, разумним, тако исто му е тешко сасвим и срећним бити. Срећа без сваке сумње увек највише непријатеља има; а најгори су јој они, који се с њом заједно у човеку наоде, особито слабост памети, незадовољно и страсти пуно срце, и мложина желя. Која е памет

још тако вешта и темелна била, да е умела и могла до конца живота еданпут добивену срећу сачувати? Кое е срце тако задовољно и мирно било, да е знало своју срећу као што ваља ценити и уважавати? Ко е у својим жељима еданпут стао и тврдо помислио, да е већ доста срећан, и да му туђа срећа није потребна, или да му ништа више покрај онога, што му е добра судбина уделила, не ваља желити? А гди су још и силни они злотвори, кои е поля човечију срећу немилнице кваре и руше: завист, злоба, среброљубие, самовољство власти, болести, сношења дружине и потреси случая и природе? Међутим што е слепо не може задуго постоянно ићи и трајати, а срећа е, на велику нашу жалост, слепа и непрестано се с колом својим обрће, часом горе а часом доле. Небити сасвим један и несрећан, но имати по својим способностима и заслугама умерено веселе и добре дане, управо се у овом нашем животу зове, срећан бити; па и то е, као што се владамо и као што живимо, лепо и доста. А праве, чисте и постојане среће, као што е наше воображенје измишљава, за нас на овом свету емачно нема. Штат буде ваљанима и добрима тамо с оне стране гроба!

Какогод што човек није сасвим и свагда безуман и рђав, тако није он ни сасвим и свагда несрећан. Несрећа е велики и мучни бол за њега; зато она обично дуго и не трае. А најболъ е, што она нигда скоро није чиста и сама. У зао час, кад би човек сасвим несрећан био, или кад се у својој невољи и несрећи неби умео помоћи, или често — и варати! Шта би му онда живот био, и како би му ово саздање, на ком живи, жалостно и мучно било? У оном стану, у ком се осећа, да е несрећан, колико згода он нема, да јој тешку њѣну силу умали, и да е лакше поднесе, него што га њѣно ужасно бреме к црной земљи обара! Оставимо разум и јачину његовога трпежа на страну, колико му само лепа надежда помоћи недае! У својој добротворној надежди — која човека нигда, баш ни у самом издисању часу, још није изневерила — с умним својим очима гледи он у дальни изглед будућности, гди му срећнији предѣли задовољства и утѣхе изнова цветају, и међутим од велике части заборавивши своју настоећу тугу, већ живо оно осећа и ужива, што још нема, али што га одунда чека. У среди патњи и мучења на бурном и грозном мору несреће надежда њѣму дае јаки и

поуздани свој лангер, помоћу кога тврдо може на трошној лађи свога живота дотле безопасно стояти, док се бура и туга неслегне, да се најпосле до пристаништа мира и бољ судбине опет привуче. Докле по томе човек може добре надежде имати, дотле још ние сасвим несрећан; а кад е он не може имати? Занста само онда, кад е жила у нѣму престала куцати, а онда е и срећа и несрећа за нѣга на овом свету свејдно. Ко пре надежде губи, него што се свећа живота угаси, онај или се у крајњем очајнио наоди, ил' е памет сасвим изгубио; што е, на срећу, на сваки начин врло редки случај. Осим тога од людске несреће, колико путова нема за човека, којма се к истој срећи или барем лакшем животу, може доћи? На вештини, на вредноћи, на правди, на милости, у многостручним одношењима дружбине народић, ти се многи путови доста лепо окрчени налазе. А колико е нѣки случај и судбина из грозни и тешки руку несреће до сад отела, и под добротворно крило среће лепо преместила! Кад човек најдубљ и најтеже у муци несреће стегнѣ, онда му не редко и сам Бог најбрже и најмилостивие помаже. У осталом чини се, као да е природа тако наредила, да за срећом

несрећа, а за несрећом срећа, ако не за све, а оно за многе люде, узаймично иде; истом као за летом зима, за даном ноћ, за лепим временом ружно, и обратно. Ер иначе, да е човеку све добро, слабо би знао, своју срећу ценити и као што валя с благодарношћу уживати. Срећа се особито у контрасту, у супарничеству, с несрећом најбољ зна и осећа, као што се лепо према ружну, сладко према горку, ситост према глади најбољ показуе. Срећа и несрећа, то су две саставне части живота; уживати и мучити се, то е човеку дато на овом свету. Да е човек са свим несрећан, он би се волно давити и вешати, него у животу толшко надати и упивати!

Човек, као створењ, кое слободно може мислити и желити, мора наравно слободан бити. Но и слобода е нѣгова ограничена, и многим законима и потребама стешњна. Ништа на овом свету ние сасвим слободно; ер е свашта законима, кое сама природа налаже, покорно. Па ни човек, такође као член природни створења, по томе не може бити сасвим самосталан и слободан. Из сматрања само, што он као најплеменитие сазданѣ, ком е вишињи Творац душу, а с нѣом и слободне умне мисли и срдачна осећања, уделио, ние

као животињѣ сасвим природним нагонима и нуждама покоран, каже се, да е слободан. Али опет, што нарав зактева, оно он мора чинити и трпити; а нарав заиста много иште, па е он много мора и слушати, ако е рад обстати и срећно живити. Своим умом, с којим управо човечески слободан бива и есте, истина доста коешта од нѣ може он ублажити и преиначити, и своим срцем доста може желити и уживати, што му по строгим природе законима ние дато; али из државе природне власти, без свое штете и пропасти, не може нишомшто изаћи. Нјгове мисли најслободнији су породи нјгове нарави; но и по њима кад е рад што учинити и уживати, само му е допуштено едно или друго, мањ или више, просто или мешовито, али опет све само што е природи згодно, бирати. А како оно оће и зажели, што се с њом никако неслаже или што у нѣ нема, то одма ил' скоро, сад с болом сад са стидом, мора натраг у природни свој круг ступити, или кадшто и страдати. У таком случаю свагда он своју слободу скупо плаћа. Тако е исто и с нјговим желјама. Човечја е нарав пространа, па су и нјгове желѣ многе и простране. Помоћу свога разума, може човек много од свои желја, као

што му е драго намприти; али нису ни они догађаји редки, у којима он због свои слабости ни оне, кое би иначе могао, никако ние у станю постићи, и у којима зато, што неприродно и лудо жели, или се с празним рукама натраг враћа, или, ако се у њим впр яко већ завалио, зло страда. Истина, човек доста много може 'тети, али опет свагда више му треба морати; ер природа редко кад слуша, а свагда заповеда. Мислити и желити он свагда слободно може, како оће и како науми; али оно, што мисли и жели, и учинити и постићи, то му се емачио ни свагда ни често неда. — Колико у мислѣбно, толико и у својој вољи човек своју слободу има и наоди. Оно, што намисли, с вољом својом оће и да учини; оно, што за добро призна, оће и има волю, себи присвоити, а што му се зло чини, од себе одбити и уклонити. Он има волю, па оће то ил' оно да учини, ер тако мисли, да ће за нѣга добро и напредно бити. Зато се с вољом, која се животињяма одриче, особито доказуе, да э човек слободан. Истина е права, да човек волю, и то заиста јаку волю има (ер шта може на свету бити, на што он волю неби имао?) али по њој би он само онда управо слободан био, кад би

све оно, за чим својом вољом чезне, по жељи својој такође и постићи и учинити могу. Али колико е пута њгова воља већа, него што му е сила и способност, е којом му порадити и потрудити се ваља, док што по њој, као што се нада и као што жели, учини и постигне? Колико пута и како страшно њгово неумештво, њгова слабост, случај, и люди е њиним одношењима, њговой вољи ништа друго до спомена, да е нешто 'тела и наумима била, неостављају? И колико пута он има вољу и на оно, што за њга никако није, или што е природи сасвим противно? — Човек дакле никад није сасвим слободан; али е зато опет он најслободније створењ на овом свету, ер е разуман и уман, што, као он, ништа друго, што живи, зајста није. Како он мислити, 'тети и учинити, што се е њговим силама и е природним законима слаже, и како он многе ствари може покорити и преиначити, и сад овако а сад опет онако живити и радити, мора на сваки начин и велики део слободе имати, е ког се праведно, срајнивши га е другим природи створењима, слободним може називати. Како би он иначе толике премене свога изображења кроз толики векова прешао био, да није доста

слободно она средства могао бирати и употребљавати, која су му зато потребна и нужна била? Време е њму у том само од чести у помоћи било, али доиста највише е он е својом вољом и своим умом оно израднo и учинио, што се е њиме збило и изродило. Ако се о слободи њговой као о человеческой слободи, коју разум и закони природе управљају и граниче, мисли и суди, то е он доиста вољно и слободно створењ на овом свету.

По томе се само каже, у колико е човек и роб. Зависимост њгова од природе и од њни закона, и од нагона и потреба њгове нарави, природно е, лако и нужно њгово робство. Но оно, кое му ланци њгове глупости и њгови страсти налажу и намећу, зајста е и тешко, и ружно, и шткодљиво. Са стране глупости, узани круг живота и њгови потреба, не стешнява онолику њгову слободу, колико несрећно и убитачно суевѣрие; ер у суевѣрно душа под грдним бременом заблуђенога воображења, коју чамећи ум не руководи, тешко стени, и срце се непрестано, не од жестоки какви желя, но од осећанија измишљени само грдоба и мука трза и узнемируе. Суевѣрие уза свако намерењ, сваки посао, сваку скоро помисао, на душу ил' на ср-

це по одну муку и по одну страовиту тугу, као муню, баца, и тако човечио силу, могућност и способност много стешнява и разслабљава. Од страсти, вели се, да и сама любов човека робом чини; но я би желно довека нѣи роб бити, ер знам, како су милли нѣини окови, и како она емачно души и срцу не стегу какву, но заслаћену и украшену слободу дае, кадгод е чиста и с разумом братски едружена. Али стра, плашња, злоба, завист, ярост, освета, сребролюбѣ, допста су оне црне страсти, од кои човек најсужнији и најмучнији роб бива и остае. Што оне оће, то он мора чинити, и то он мора бити, на, по несрећи, свашта, само прави и честити човек не, само што валя не. Но човек може и без глупости и без ови ружни страсти бити; зато он с нѣи не мора по наредби природе роб бити, но само по својој немарности и по недостатку изображеня свога ума и благоуроћеня свога срца. Изображенѣ ума и доброта срца побѣдители су и гонители како глупости тако и страсти, а по томе и робства, кое оне за човека производе. Човек само ако оће и ако се труди, с те стране свагда може слободан бити.

У овом нашем веку, у ком ум много би-

стрие и зрелие ради, и у ком се истине свето лице много боль познае, онолико неосноване распре и кавге о началној оној и тайној сили живота човечиего, кою душом зове, не може бити, колико е досад, док се разум у већем мраку наодио, било. Познавајући доста добро появљѣнїя природни сила, и способности и свойства човечие нарави, ми сад не можемо ни држати ни веровати, да е матерїа човечиего тѣла, крв или месо, некакви пламен или демон, пара некаква или спирт оно, што, као душа, на претайни, силни, разумни, и управ' човечески начин, живот наш и сву нѣгову неностижиму тайну, држи и руководи. И премда ми нашим умом и трудом никако инсмо у стаяно живац нашега бѣћа, као утробну светиню и тайну природе, по желби и потреби нашої постићи и познати; то се опет знаню нашем никако не пристои, онаке ситнице и трошне ствари за темель и господарство нашега живота узимати и признавати. Благородна е и лепа мисао, коя душевну нашу страну и силу у оној света и природе многомоћној сили тражи, коя све, што е створено и на коюгод руку живо, држи, управля и дотеруе, и коя е на сваки начин највластїији и највеличественїи излив

самога Божества. Но колико ће се она и како одржати, то ће само време и будуће напредовањ и изображенњ човечества показати. Сад је колебанњ умова велико, и доказивањ науке још непоуздано. Међутим сила је вредно, у овом послу трудити се; ер што ближе наш ум к природи иде, то ближе истини и самом Богу ступа. Душа је наша у осталом тако велика светиња и тайна, да се ми толико више у сумњу и нњи мучительни мрак уваломемо, што више о нњој овако незрело и сметено мислимо, као што се до селе мањ или више догађало. — —

Од ови комада, кое смо доведе о човеку и о нњговој нарави, као одговор на оно: ко је и шта је човек? навели, може се од прилике и образ нњгове личности, премда, признаемо, доста недовршено, сложити, кои би као одговор на питањ: какви је и какви ваља да је човек? служити могао. Будући да се и у оним комадима, с којима смо највише то желели учинити, да се границе и праве черте човечии свойства пронађу, — и таке мисли наоде, кое се и на ову страну слога односе, и будући да смо ми и на другим местима наши дољкошни послова већ доста обширно о том говорили, какви ваља да је човек; то ћемо овде још само неколико речи навести,

кое ће показати, којим путем и на кои начин треба човек да живи, да доиста буде, као што ваља да је, и као што га радо желимо видити. Тешка је и пространа ова матерна, и кои су је желели испршити, написали су о нњој велике и многе књиге, на опет нису довршили, што су и као што су 'тели. Од нас мало, као од мали и од малог нашег труда! —

Никаква се животиня у едан ред с човеком не може метнути; ер човек не само по строгом испиту науке но и по првом само погледу, на сваки начин сам за себе изван свега царства животиня наравно мора стояти. С тљом својом он је истина у дотаку са животиняма, али с душевном својом нарави далеко се вишше нњи узнео, близу до сами небеса. Па као што он сам особито царство за себе у природи представља, тако исто мора и особити живот, кои ће од сваког другог живота различан бити — прави човечески или словесни живот — показати и проводити. А такови ће он само онда бити, кад га не само по строгим правилама и наукама здравога и изображенога разума у сваком случаю и стањо своме дотеруе и проводи; ер је човек покрај природности свое, још и душевно и морално створенњ.

Што дакле природа оће и зактева, оно јој никако не треба одказати и одбити, и што разум налаже и учи, паметно треба учинити и свршити. Разум, док е год чист и здрав, нигда се природности не противи; но много више нјој у свачему слѣдуе, и свагда оно, што е од нѣ тавно, осветлюе, толкуе и употребљава. Природни закони и нагони за човека нису онако јасни и силни, као што су у животнија; али е у нѣга ум она сила, која исте потребе природе онако дотеруе и ползуе, као што човеческа нарав и нѣгово различно стањ на овом свету треба и ште. Кад би човек само по природности живио, врло би прост, дивљи и недотеран био; а кад би се од нѣ опет сасвим 'тео оцепити, страдао би, покварио би се, и неби никако прави човек био, баш ако би како углађен и израђен изишао. Што се више човек од природе удао, то се више од свое праве личности, с великом својом штетом и муком, уклања. Али опет ко мисли, да ће онда само природан и натуралан бити, кад по разуму и нужним потребама човеческога и дружебнога живота не живи и не ради; онај не зна, каква е човечја нарав, и шта нјој за нѣно благородноство и постојанство на сваки начин тре-

ба. Суровост природни сила и способности разума само дотеруе, страсти ублажава, нарав облагорођава, и све оно проналази и употребљава, што човека онаким, као што ваљ да е, чини: снажним, добрим и мудрим. Правила по томе и науке изображенога разума, и закони и уредни нагони природе, они су ваљни путеви, којима човек до могуће праве човечности може лепо и добро доћи.

Никаква желя наопаке нѣжности није тако неприродна, као она, која е од човечјега живота и владаня саму мудрост и саму добродѣтель рада скроити и начинити. Ер она заборава или не зна, да е човек не само од душе но и од тѣла створен, кое е пуно слабости, страсти и недоскудица, с којима се чиста мудрост и добродѣтель наравно никако не може слагати, и без кои живот, као човечески живот, никако није у стању бити. А будући да и душа само помоћу и средством тѣлесни удова и орудна мисли и ради, то она мора посртати или недовршено оно, што јој пристои, чинити ер за најбољу могућност, ваљ да су и средства свагда најбоља, а такви у нашем тѣлу нема, нити може бити. Мудар истина и добродѣтелиан треба да е човек, али опет на човечески начин, као

што нѣгова нарав и овај земаљски живот подноси и допушта. Из свега, што о човеку и о човечности знамо, од постанја испита па до данашњи пстраживања, наодимо, да природа никако не да човеку, до највеће мудрости и до најчистије добродѣтели, с истребљивим свино слабости и погрешака, доћи. Путови трудова и искуства, којима наш разум и наше срце и к еднoј и другој иде, свагда су о-бращтени тријм постртанија, погрешака и сум-њ; а будући да е наш живот у оно време, кад се што с разумом учинити може, тако кратак, да ми без сваког одмора вечни путни-ци морамо бити, и остати; то се јасно види, да за нас на овом свету нема чисте мудрости и добродѣтели, и да се ми до смрти мањ и-ли више с нашим слабостима, погрешкама и страстима свагда борити и забављати морамо.

И доиста, чини се, као да би наша му-дрост изгубила своју лепоту и пријатност, као да би се понела и отврдоглавила, да е наше погрешке, кадшто и саме будалаштине, по кои пут незастиде. А тако се и наша добродѣ-тель показуе; и она би се без сумњ по-гордила и прозмила, да е наше рапавие и муч-ние страсти кадкад с њиним едом и ударом не опомену, да свагда онака остане, као што

е за њо слично и пристойно: блага и смер-на. Било како му драго, еле то е истина, да човек мора бити изобразен и добар, ако е рад бити онаки, као што ваља да е. Изо-бражен треба да е, да се с мудрошћу, слобо-дом, снагом, правдом, и с потребним наукама за живота свога одликуе; добар ваља да е, да се добродѣтели, милостив, поштен, любезан, учтив и стрпеллив у сваком случаю покаже: дакле управо онаки, као што га закон, срећа, разум и срце жели имати. А нѣгове слабо-сти и погрешке, кое по законима свое нара-ви и по наредби природе мора имати, никад му никаква зла неће учинити, нити ће га у-пропастити, само ако се постара, да му разум јачи и срце снажније буде, него што оне мо-гу бити. Ако само разум господар буде над страстима, то се од њи ништа нема нѣгова нарав, слава и срећа бојати: он иј неће конач-но истребљивати, но зауздава ће иј само и окивати, како науме, ослити се и зло какво починити.

Најглавнија е дакле потреба, да се свим оним, што чинимо и предузимамо, свагда у кругу наше природне човечности одржимо, и нигда да не пожелимо, ни више ни ниже сту-пати, него што нам се по законима природе

и по сили наше нарави пристои. А особито треба нам се на сваки могући начин трудити, да будемо разумни и поштени, па ћемо бити и чувени и срећни, а тако и люди, као што ваља да смо! Само нам никако не треба врдати и оклевати, ер

Vive memor, quam sis aevi brevis.

шан, удворљив али и непостоян, одевен али и поносит. Он све то у огледалу свога владаня може видити, и свака проста и наметна душа све то њѣму показуе. Но њѣму зато опет ише мило, свое слабости видити и признати, или ако кое кад мало и осети, опет, из велике према њима любви, вели: „е, па ништа зато; има се кад још и мудровати!“ Тешко е очи ума отворити и свое изнутрашњѣ луге и недостатке угледати. А најтеже е Драгољубу; ер он највећу част свога времена у гледаню у свое стаклено огледало троши. Сад, као и више пута, оно е њѣму искрено показало, да му е една мала чибумица над танким и лепо усуканим наусницама пакосно ћипила. И он се страшно узнемири, па викне: „Јо мени, злосрећноме, каква е то сад опет напаст? Шта ће та ругоба на мом лицу? Куд сам сад оваки пристао! Коя ће девојка у мене погледати, да се не згрози? Мое весело друштво неће се уздржати, да ми се не смее, кад ме овака види. — Дај, слуго, онога мелема на свили; дај метни га на ову проклету оспу, да се не види. О, гди ми лице овако нагрди! — Тако! Е, очиво ми, чини ми се, да сам сад још лепши.“ — Ено га, брате, како се чудно нашарао, па се шири

кле и нужна права, по којма јој се владати и држати вали, наравно дала; а с правима тим су и дужности њѣне на најтешињи начин скопчане.

Одранити и воспитати своју нејку и неуку децу, прва е дужност родителю, кою им најглавније право породе налаже, кое исти родителю у природи, у њином срцу, у коњу брака и у отношеню, у ком као грађани према држави стоје, лако могу наћи. Но због те велике и важне свое дужности и родителю имаю право, она средства и онај начин употребити, кою им се најбољо чине, да могу своју децу онако одранити и воспитати, као што њина будућа срећа и надежда како човечества тако грађанства жели и очекуе. У овом пак праву лежи власт родителюска над породом, власт очина и материна.

Силна она любов родителю према деци, из кое они за њи многе бриге и муке подносе и свашта трпе и жртвую, дѣјство е тайности природе, и први свой темель на сваки начин у рађаню и пореклу има. Но основно онога родителюског права и оне њине дужности највише у том лежи, што су деца, кад на свет дођу, још нејка и неразумна, сасвим малолѣтна, па се могу заметну и сло-

бодну волю имати, ни своя права познати и употребити, по којима би у свету обстати и живити могла. До пунолѣтности дакле, или до онога века и стани, у ком човек већ своју снагу и слободну вољу има, и у ком већ његов разум дознае и зна, по којим дужностима и правама ваља му и може, као зрео човек и грађанин, живити, све еднако стое деца под владом и руководством њихни родитеља, кои се међутим о њихном потребном воспитану старају и старати морају. Али ако и могу родитељи, како им драго, у воспитавану њихне деце поступати, то опет и они у тој њихној власти и слободној вољи по закону природе свое границе имају: они не могу своју децу ни на зло воспитавати, да неваљали и опасни люди буду, нити могу с њихним животом, као каквим другим, имањем располагати; ер живот свакога човека свагда у Божијој руци и у власти државнога правосудја стои. Родитељи имају право на сваки разумни и праведни начин само о срећи и добром стану њихне деце старати се; а живот и смрт не стои ни у њихној власти ни у њихном праву. Још државна власт има право, децу од сваког злоупотребљена родитељског старешинства чувати и бранити.

Што старија и зрелија веком и памећу деца бивају, то се више власт родитеља у управљању живота њихнога умалјивати мора; и кад њихни пород већ у век пунолѣтности, кои закони државни обично назначују, ступе, онда скоро сасвим престае. Пунолѣтни или дозрели люди већ имају право, свой род и родитељ свое, ако им се свиди, оставити, и нову за себе фамилију, браком, основати, и по слободном своевольном избору живити, кућу кућити, и дужности како домаће тако и грађанске испуњивати.

За време малолѣтности или нејакога века имају родитељи право, од своје деце сваку покорност и свако послушанѣ зактевати; ер иначе они не могу оно постићи, што желе и што им дужности налажу, добро одрањити и воспитати пород, кои би у своје време срећан, а за њихну старост поуздана подпора и за грађанство државно полезни и вредни член, могао бити. Деца дакле морају своим родитељима послушна и покорна бити; она треба свое родитељ да пазе и из свега срца да поштују и милују. Никад да им вољу не кваре и да им се не противе; докле се год за њи родитељски старају и бригу воде. А у време снаге и раднога разума, треба деца ста-

рост и слабост њини родитеља да подпомажу и заслађују, и с тим оно опет врате, што су од њи примили, негу, любов и сваку добротворну и милостиву помоћ.

ПОДАРАК МОМ ОБРАДУ.

Ние, што е, и што ние, требало би да е. —

Драги мой пријатељу! Твоје стањје е светло и пребрано, твоји су приоди доста велики, срећа е твоя лепа и поуздана. Али мени никаква трговина добитке не носи, никакве ми ливаде и њиве не роде, нити ми се гди каква стока плоди и гои. Сва моя имовина, цело мое благо, едан е мой труд и рад око болестника, коим само толико добивам, колико ми за умѣрено стегнути живот мога стања и реда треба. Да ме сваки, око кога устаем и радим, онако наградити може, као што би емачно, тео и желио, много би ми лепше и болѣ било. Млога е сиротиня, која муке тегли, и од мене помоћи тражи. Па ко би тако грозан могао бити, да слабир и танким лодма болѣтице разагна, или и сам живот кадшто

сачува, а после немилостиво, да им сва скоро средства за живот и ужитак узме? Теби е, мили брате, познато, да мени колико болест толико и сиротиня мое браће и мои ближњи силну тугу и жалост причинява. Колико пута ја, пошто ми е труд мой око болестника срећни крај крунисао, с једном благодарном сузом, или с једним само искреним увераванјем, да ће мое старанјем и лечењем у признателном споменику за дуго код њих трајати, задовољан, и, веруј ми, подпуно задовољан бивам!

Какви би ти ја дакле, драги мой, у овом мом стану други дар могао дати, него што су ови листови, кое ти за знак нашега пријатељства драгovolно подносим, и над којима твоје мени мило и драго име стоји? Ти си ме већ више пута, на лепу мою радост, уверавао, да си и досадашњем мое књижевне послове с братским задовољством читао, и доста много, што се у њима наоди, безпристрастно одобрио. Ја се надам, да ћеш ти и у овој мојој књизи мисли и ствари наћи, кое ће ти се допасти; ер се ја све више и више трудим, да е оно, што пишем, доста згодно, истинито и полезно. Да ја у мом звану и уз мой посао више времена и комодитета могу имати, уз-

дам се да би не само теби, као мом пријатељу, но и осталим моим читатељима болј и више могу угодити. —

Непрестаним скоро путовањем од најмирнијег места мог пребивања удаљи, послом и бригом у мојој служби око први овдашњи Старешина забунји, и најпосле сваке скоро потребе за писанјем књиге, често и саме столице и астала лишен — опет сам у време краткога одмора читао дјела славног оног Римског поете, довољно у целом изображеном свету познатог 'Ораца. Цео његов леп и оштроумно израђени посао није за сваку главу; али он опет има у њему доста мисли, кое сваки може разумети, и кое сваки треба да зна. Неке од ови његови лепо и полезни мисли ја сам се овом приликом и у овом мом стану потрудио, за мое миле читатељ употребити, наравно не да их с високом ученосћу истолкуем, но њиним поводом оно само да им саобичим, што мислим да е добро, полезно и потребно. Чисто морални конац непрестано ми е пред очима био. Кратак и јасан у свакој врсти сам 'тео бити. А ако сам когди и даље ишао, него што латинске оне речи кажу, мислим, да ће ми се из тог узрока опростити, што сам навалице прилику тра-

жио, да још понешто наведем, што ми се нужно и полезно чинило.

Не само из велике мое любви к теби, драги мой Обраде, но и из сматрања, што ти много уважаваши старога классика Ораца, теби ја пријатељски ове листове посвећуем и на дар носим. Мило ће ми бити, ако дознам, да си у њима повољно што и твога срца достојно нашао.

I.

*Virtus est, vitium fugere; et sapientia prima,
Stultitia caruisse.*

Све, што живи, у непрестаном се раду наоди. Нигда у животу нема онога одмора, у ком би силе сасвим почивале. Смрт само прекида сваки рад; ер е она свршетак познатог нам живота. Па што е живот снажнији и благороднији, то е и рад његови сила већи и важнији, а и од више способности и струкова сложен.

И човечни живот е непрестано појављив његови сила и способности. Али као најблагороднији живот на овом свету, има он

највише способности; дакле и највише родова животнога рада. —

У душевном његовом кругу, две се стране особито одликују. Једна представља појављива мудрости и добродјтели, а друга лудости и погрешака. Она води слави и срећи, ова незнатности, ругоби и несрећи.

Ко се дакле укланя од погрешака, или ко се чува, да не погрешава, добродјтељан е; дакле и добар и срећан. Ер нечинивши никакво зло, мора добро чинити, будући да силе, по оним горњим речма, никад не престаю радити. Кад силе разума и срца не погрешаваю, онда добродјтељно раде; ер иначе шта би друго чиниле? Ништа не чинивши, биле би ништа, биле би мртве.

Ко неправду не чини, праведан е; ко није грозан и тврд, милостив е; ко није лют, благ е; ко није лажа, истину говори и милуе; ко удворно не ласка, прав е и искрен; ко не завиди, задовољан е и радуе се, кад е брат његов срећан; ко се не опија, трезан е и ваљан. — Добродјтељ не мора свагда сјајна, велика и необична бити; и у обичном животу има добродјтели, те још много. —

Но будала и луд човек нигда не може бити добродјтељан. Разум само, као што ваљ, раз-

ликуе добро од зла, и лепо од онога, што е ружно. Лудост е мати постаня и погрешака, па и зала. Мудрост погрешке и неваљалства разгана, као сјајно сунце густи мрак.

Зато се вели, да е онај већ даста мудар, који ние будаласт или луд. Но што е више ко изображен и дотераи, то се више разумом и мудрошћу од остали люди одликуе; па тако и с добродјетельним владанјем и животом.

Има люди, који се нису многим и високим наукама просветили; али који су зато опет разумни и добри, имајући од природе лепу памет и поштено срце, и одликујућисе с првом мудрошћу, која е онде, гди лудости нема. И они су дакле добродјетельни люди; ер редло греше, и то обично без вреда и штете за себе саме и за њине ближњи. —

Онај род лудости или глупости, која зато само не погрешава, што не уме и што силе нема, да зло какво учини, ние никаква мудрост, никаква добродјетель. Добродјетель с намеренјем добро чини, и зна, шта чини: њи рад ние празнина и ништа, као оне глупости, но род способности и силе. Нерадна глупост само два скока има до грея и неваљалства, од кои се едан зове суевјрие а други безумне страсти. Она маом посрнути

може и врло е редко появљяњ у човеческом животу. —

Зато буди мудар, па ћеш бити и добродјетельи!

Али од све неволъ не погрешавай, па ћеш доста добар и поштен бити, и не буди будала, па ће те стет за доста паметна и мудра држати!

Ако не умеш и не можеш, добро и паметно што учинити, а ти немој ни зло никакво лудо чинити!

III.

Nave ferar magna an parva, ferar unus et idem.

Нигда се више непостоянство човечие нарави не показуе, него кад се домаће или светско стаиљ люди меня. Рско би, да се с пременом званиа, титула и иманиа, и сама крв у жилама меня.

Ко е као селяк или прост човек био простодушан, благ и праведан, кад се срећом или случаем узвиси и погосподи, обично постае претворан, суров и неправедан. У спротинњи е човек не редко безазлен, гостолобив, мило-

крван и поштен; а кад се приликом обогати, учини се лукав, упоран, тврд и среброловив. Много пута се чини, као да доброта и невиност најрадије у малим и простим кућама, у којима никаквога дворског накита нема, себи седиште и легло тражи: истом као да е из велики домова много боно и богато покућство и посуђе, само да би оно доста места имало, онамо гони и пресељава. Реко би, да свака скоро блага добродѣтель од среће и госпоштине, која се с многим ситницама мора забављати, онамо бежи, гди се још природна простота и малешност наоди. И право; ер шта би она, кукавна, имала, да још ни нѣ нема? И благо нѣой; ер шта може бољ и лепше имати од нѣ? Блажени прости!

Но и натрашке кад се иде, обично опет тако бива. Марјан, велики трговац, живио е, ако не и за друге, а оно барем за себе и за свой дом богато, весело и раскошно; али исти Марјан, после као пострадали трговац, падне у очајние: он изгуби срце, кое му е пре ласкало, да ће за нѣга довека небо пуно гајди бити; тешко му буде, мрки леб ести и ладну воду пити, уз то још на тврдој постели или на меканој трави спавати, и просто руо носити. Он се најпосле од малодушија

зрране, и сам обеси. — А колико е нѣи од велике госпoде, од свакояког реда и ношива, у несрећи нѣиной, која јѣ е с престола старешинства, блага и поноса сбацила и у узану сиротино преместила, — малодушѣ, брига, измишљѣни срам и тешко туговањ упропастило, неке лудилом а неке самоубиством! Примери су многи и жалостни!

Али онај е мени прави јонак и мудар човек, кои свагда остае онаки, какви е и какви валя да е, возно се он на великој или на малој лађи. Мой Србски Мецен е велики господин и богат човек; али зато опет он сиротино не презире, лудо се не поноси, и милостив е, кадгод е коме милост од нѣга нужна. Он се и на малој лађи возно; па зато опет се и сад, кад на великој лађи преко чудне реке живота броди, своим непроменѣним срцем труди, да све еднако онај исти добри Мецен остане, кои правду и заслуге и свой род любви, без сваког поноса светскога и без сваке луде гордости. Он е засведочио, да е нѣгова лепа нарав тако постојна, да е никаква премена стани нѣговог ние у станио преиначити.

Ј не велим, да наука и обичај неће у нечем нарав човечию мањ или више преокре-

пути, я не таим, да сваки скоро човек с пременом свога стани не мора неку премину не само у свом спољашном владаню но и у осећаню свом отринти. Ср е наука една мука, а одука две. Али мудрост и поштенѣ и уз то зактева, да памет све еднако добра и срце све еднако снажно и поштено у сваком станию и случаю остане. Како е селяк живио, онако войвода и кнез не може живити; како се трговац владао, онако се велики судия не може владати. И као што се светска срећа светлила, не може се онако нужда и несрећа светлити. Али доброта, поштенѣ и памет свагда може равна и еднообразна бити и остати. Мозак и срце ни свила ни вуна не преиначава.

Поштен и добар буди, како као мали тако и као велики човек!

Мудар, праведан и любезан свагда да си, возио се ти на господској лађи ил' на рибарском чуну помору овога живота!

III.

Cur

Quae laedunt oculum, festinas demere; si quid
Et animum, differs currandi tempus in annum:
Dimidium facti, qui coepit, habet; sapere aude:
Incipe, qui recte vivendi prorogat horam,
Rusticus expectat dum defluat amnis: at ille
Labitur, et labetur in omne volubilis aevum.

Тако е! Трун у оку е гори, него гредда лудости и суевѣрня у мозгу; чир на буту е теже зло, него глупост или високоумѣ у глави, или лютина и неправда у прсима. Но и то нека би! И трун у оку и чир на боку боле. Зло е зло, на га гонити валя. А што сваки не зна, кое зло најпре, душевно ил' тѣлесно, веће ил' мањ, искоренити треба, томе се много не чудимо.

Али ево неволѣ веће! Една мала чибулица на усуканом носу или на гладком образу, гора е кадшто мука, него лакоумѣ и шупљина у глави, или ругоба непостоянства и поносите гордости у грудима. Една брадавица на утегнутом челу или на меканој руци, већа е напаст, него будалаштина или тама у мозгу и эле страсти у срцу. —

Драголюб е млад али ветренист, неизображен али углаћен, подашан али и раско-

године могао чути. И она казиваше, да е ту реп још од свога деда више пута чула. Без сумњ е и њѣн дед од свои старини научити морао. Еле, я мислим, да Србски език ише много старин од те пословице! Па кад е тако, ваљба мора бити њѣна истина и важност!

То е истина, да ми на овом свету, у овом „дому печал“, више жалостни и мучни него добри и весели даца имамо. Свака жалост и туга боле; зато нам се у свакој мучи и живот тежак и горак чини. Но ми само оно, што нас сад боле и тешти, управо осећамо; али што е лане било и прошло, не осећамо, но само памтимо. А памтењ ише исти бол. Међутим и памтењ, кое такође мучно може бити, е временом се губи и бива сваки дан тавнише. Зато нам се после чини, да нам никад ништа ише теже било, него ово, што сад теглимо и трпимо; зато нам се чини, да е оно, што е већ прошло, све лакше било, него што нас данас стиже и мучи, па велимо, да е свако лане било болѣ. Свако лане мањ се зна и памти, а што е ближа ватра, то више жеже и пали.

Заборав и надежда заиста су два дара за човека, без кои он никако неби могао живити. Ко надежду губи, губи и сам живот. И

као какви паун. Он сад мисли, да сав свет у њѣга гледа, и да се свако женско у њѣгову искривљу лепоту залобило. Како грозно дави он свое скупо време и своју срећу! И мой мудри Вели сав вели: „кукавна ветрогно, куд ти године лепога пролећа твог живота пролазе? Сад, кад е време, ти не сееш њиву памети и доброга живота: а ено, гди ти иде есен века, кад ћеш за то просити, и спротовати, па опет више изруган него пожалован бити. У твојој будалаштини, ти сад никакво ало не осећаш, али неумитно време иде, кое ти тешко и мука пуно бремене носи, и кое ћете с непрестаном казни питати, шта си у младости радио, и гди ти е памет, коя би ти сад помогла и миран ужитак дала. Лети, лети сад, ер си пун ветра; ал' ћеш скоро потурен и намучен натрашке мисли!“ —

Бодни е помоћу следе среће постао господином и старешином. Но он е глуп, горделив и немилостив, строг и неправедан, говорљив и сребролюбив, и преко мере лот. Он е е овим своим господским својствама задовољан; ер још до сад ише ни едном осетио, да е њѣгов мозак недотеран и болестан, па да му се лечити ваљ. Многи се од њѣга клоне, као од кужна или згранута; то он види, али још

неосећа, и мисли, да то величина и сјајност његове власти чини. Њему је, о жалости, една гуњца код уша на образу нарастала, и на оку му је едан сјмк отврдуо. Куд ћеш горе! Шта труда и трошкова он себи не чини, да се овога зла еданпут отресе! Он је до сад већ сто ljudi осипромашио, трошећи на лекове и на вражанѣ за ону своју гуку и за свое нагрђене трепуше; он сваки дан по сто пута наменшта своју косу и капу, да се онолика ругоба на његовом лицу не види. — О, Даворе, а кад ће Бодину на ум пасти, да се ошамети и да добар човек постане! Још он никакво зло не онаја, ер у њга нема ни памети ни срца; али наш старац Велѣко, који је многима будућу им судбину предсказао, вели, да он већ види, гди се небо Бодинова живота почело облачити, па да ће скоро страшно време бити, у ком ће зацело гром његове лудости и спротиньске клетве и њга, и његову памет и госпоштину, згодити и упропастити. —

Тѣлесни бол је истина тежак и мучан, и треба нам се старати, да се и од њга час пре спасемо. Али душевна болест и немоћ свагда је гора и мучнија, ер од њ зависи и срећа и несрећа целога нашег живота. Зато

нам се трудити ваља, да се, што пре и болѣ можемо, од свега онога излечимо, што душевну нашу нарав мучи и ружи. Само здрави разум и добро срце нашем животу постојанство и добро станѣ даје. Будалаштина, која разум помрачава и болест ума причињава; страст, која срце квари и болест нарави рађа, ние само животу, но и имену шкодљива и опасна: она је непријатељ и убица сваке добродѣтели и сваке среће.

Главно средство за сваку душевну болест изобразенѣ је и науке, којима се срце облагоурођава и разум просвећује. Ове науке, особито кад им добри примери помажу, разганяю и истребляю глупост, суевѣрие, лакоумѣ, пустоумѣ; гордост, злобу, неправду, упорство и лютину нарави, а на место њи подижу и умлажаваю бистроту разума са свима његовим полезним способностима и силама, и доброту срца са свима његовим лепим добродѣтелима, дакле и главне изворе срећнога и управ' човеческога живота.

Но живот је кратак, неволѣ су велике и средства су тешка; зато оклевати и време светила и прилика на године никако не треба одлагати. Зло обично све горе бива, живот је сваки дан краћи, и време без повратка

пролази, па за немарност и лудост све веће и веће беде доноси.

Одвајати се само пайпре ваља ионачки, па с тврдом вољом оно, што е паметно и добро, заночети. Ко е свойски и ваљно почео, што му учиштити треба, уполак га е већ свршно. У добру и сам Бог човеку помаже. Сваки е почетак тежак; али е свако напредовањ лако и полезно, само кад се правим путем иде и разумно ради. Ми смо ради нашу душу очистити, ум наш просветити, срце наше о-благородити, и тако добро и срећно живити; па може ли нам што за овај конач тешко и мучно бити? Знајмо се за лебом; а зашто се не би знопли, да будемо добри, паметни и срећни? —

Бно едан селяк, кои е едном путујући на некакву реку дошо. „Прећи се,“ вели, „преко нѣ, видим, овако не може. Дай да седнем овде на обалу, и почекам, док та вода њом не протече, па ћу после сувим лако на ону страну.“ На скине торбу с леђа, спусти се на земљу, и, наслонивши се на руку, стане чекати, док сва вода реком не прође. Али она све-едвако тече, и тећи ће док е сушца и месеца.

Овом простом селяку сви су они равни, кои од дана на дан, од године до године о-клевао, па да се едном почну поправити и

дотеривати. Док оно и оно време дође, док ова и она година прође, па ћемо гледати, да другоячје буде, и да паметније и болѣ почнемо живити!“ Тако само глупи простак и немарљива будала говори, кои на брегу реке времена седи и чека, док оно време протече, кое га с будалаштинама и неваљаствама вара и ради, а оно дође, кое им се свиди и лако укаже. Но у немарљивом чеканю оно заста нигда неће протећи, већ ће тећи и онет тећи довека — или до њине смрти.

IV.

*Ut jugulent hominem, surgunt de nocte latrones:
Ut teipsum serves, non expergisceris.*

Ко е устаоц око себе и свога посла, добро му е, и напредан е. Само немарљив, лен и глуп човек обично страда и пропада. Врло е мало ljudi, кое само елена срећа драж.

Сви ваљмо срећни бити. Но срећа не пада е росом из неба на нас, нити е лежећи и дангубећи добити можемо. Трудити нам се дакле ваља, па још вешто и мудро, ако смо ради, колико е могуће, честити и срећни бити. Ко е рад немирну и валовиту реку живота срећ-

но пребродити, мора свойски веслати и знати се. Налако се кроз овај живот не пролази.

Ко чека и зактева, да га све други помогне и послужи, лен е или глуп, па зато готово увек и несрећан. Ко сам себе служи, најбољо послугу има. Послуга се чини не само рукама, но и памећу. Руке се могу и морају кадшто и одмарати, али памет свагда треба да ради и да служи. Гди млађи раде, увек добро раде, кадгод господар њин на њи пази, и својом вољом и памећу њи упућује и помаже.

Човеку много коешта треба, док на овом свету долге дође, да може мирно и срећно живити. Зато му много и устаети и радити ваља. Без зноја на лицу нема правога и дуговечнога живота.

Одустати од свога рада и посла нигда, особито сасвим, никако не треба. Ер зло, како нађе бакву яму, одма се провуче, и после нашу срећу као живина труе. —

Устай, те сам себе послужи; ер е твоя само послуга за тебе не само најбоља но и најправилна. Човек сам себи најзгодније може угодити. Ко ће сам себе кривити, ако кад е мачно у нечем и погрешити? И у том ћеш

много добити, ако се не будеш морао на друге лютити. Сваки себе најбољ познае, и зна, шта му и како му што треба.

Устай, па сам за себе ради, особито око онога, што ти највише треба и што е најважније. Ти сам најбољ можеш знати, како и чим ћеш твое здрављ, твоју срећу и чест сачувати и умложити. Други ће пре погрешити, него ти у том, ер нѣга толко не жуљни и не боли колико тебе; а кад се едном погрешити, велика се штета учини, кој се доста често никако не да накнадити.

Старајућисе о свом добру и послу, и о својим дужностима, најбољ човек себе служи и помаже. Што ти ваља урадити, ради, па ћеш бити послужен и намирен. Но

Ено, пуштаја и разбойник ноћу устае, да убие човека, за малу своју помоћ а за велики свој греј и за своју несрећу још већу! А шта Гойко ради? Сунце е већ одавно огрануло; сав е скоро свет одавно већ оживио; вредан селяк одавно већ таре зной са свога угрињог чела. А Гойко још лежи! Разбойник оће да убие човека: то е његов жалостан и грозан посао. Гойка е посао, да призове свое млађе, па да им одреди, шта ће кои данас радити

и чинити. Али млађи дангубе; стока дрежди ненапоена и венаранђна; башча стоп неоплевљена и неполивена; њиве леже неизоране и непосејане; деца вичу ненамирена и несмирена; люди чекају ненаплаћени и неодпуштени: сви његови лени послови леже и дан пролази, и Гойко свое време дави узалуд. — Сунце се уздиже скоро до среде свога лепога свода, и Гойко ево сад се већ диже. Па шта ће сад да ради? Он ће најпре да пита, ел' готов ручак? „Сад ће бити,“ веле. Па ће да еде, да пие, да пуши, да гата, затим опет мало да одпочине, па да проода, и најпосле — да запита, шта се данас урадило и шта млађи чине? „Оно и оно су, важу, урадили, и сваки чини, што може и што — оће.“ „Нека,“ вели Гойко, „данас ми сам најбољ расположен; сутра ћемо видети, шта е и како е, и морамо гледати, да се не дангуби!“ Тако му е тај дан прошо и други дошо, и опет — тако прошо; па Гойко, као и до сад, још врло ретко себе послужуе. Разбойник е човека убио; власт га е уватила и судила му: он ће свое злочинство до месец дана главом платити. Гойко ние устајао и радно, да себе послужи; његов се лев посао запустио; време му е узалуд пролазило; спротив га е већ стигла и у тес-

коби штете и немарности уватила, па ће и он до месец дана сасвим да пропадне. —

Пустава и ајдук у ноћи се диже, да пустоши и люде убија; а Главаш, који е Господин и Старешина у народу, спава, лежи, дангуби, и неће да се послужи. Ајдука е посао најнесрећнији и најцрнији; државне старешине е најленији и најблаговословенији. Па опет Главаш, као немарљив и глуп и рђав човек, неће да га ради; но у беспослици свое време преводи, и мисли, да његово само име или његова заповест све оно учинити може; што његово око, и његово лично и точно старанје треба да сврши. Два човека се одавно терају, и ево већ е више од три дана прошло, од како на суд¹ и решенје свое парнице чекају. Сад су се они скоро сами помирили; ер су, толико дангубећи, сложено и едијакно почели мрзити и зло срце имати на њихога немарљивог поглавцу и судио. Едном е некакви крадљивац још прекључе даноћ све новце и потребне му ствари однео. Ево он, кукаван, још и сад пред Главашевом кућом стои, и још не може да добие прилику, да му се потужи, и помоћи од њга потражи. До јуче е крадљивац још близу негде морао бити, а сад е без сумње већ преко границе прешао.

Гди ће га сад наћи! Било, па прошло. На тај начин су се и неки убијци сакрили и уклонили. Свака распра, крађа, превара, и многа друга зла у његовом се кругу и пред његовим очима сваки час догађају; али он ништа не види, ништа не чује, ништа не ради, јер је немарљив, невалин и неверан. Од туд се разуме и његова неправда, коју у сваком свом послу, који кадкад свршује, показује: мити и дарови код њега сваког скоро оправдати могу. — Али како ће се он за светину и за своје чиновне дужности старати, кад неће сам ни воде да се напије, неће сам ни да се обуче или очисти; но увек се у свакој ситуацији на друге ослања? Он је господин, па шта ћеш више. Али докле ће Главаш све тако кметовати и господовати? Неће дуго, не бојсе; његово се већ много код власти зна. Скоро ће она њему њено покровитељство укратити; па да видиш, шта ће онда његови млађи и подручни ljudi с њим да чине: како ће сваки живи на њега да викне и по нешто зло о њему да каже! А кад се свака његова кривица пронађе, и он пострада, ко ће му онда бити крив? Кад нше ваљани устаоц око свој дужности и послова био, и дакле кад се нше тео сам послушати, нека пронадне и нек' иде без трага! —

V.

Parvum parva decet. —

Кад би люди онако живили, као што је по њиноме стано и могућству пристойно, много би се више мудрости и добра, а мањ будалаштина и незгода међу њима наодило. Ни у чему се ваљда толико не погрешава, колико у пристойности владанја и живљенја према снази и стано, у кое је човека срећа или случај метнуо. Скоро нико нше рад, да се онаки покаже, као што есте, и као што ваља да је. Свакоме се чини, да је другога станѣ и владанѣ бољ и лепше, него што је његово, и зато се сваки скоро упињѣ, да је и он, ако ће само у нечем, као што су други.

Из тог се узрока после не само врло будаласте но и одвећ шткодљиве непристойности чине. Мали оће да је велики, а велики још већи, и сваки забораваја свој калуп и аршин, с којим би му се свагда требало мерити.

Паметни люди истина жале оне, кои се неуму онако владати, као што им њено станѣ и иманѣ допушта; јер они лако могу предвидити њишу несрећу и пронаст. Они добро знаду, да за полетарце нше високо летећѣ, и

да се без поуздане снаге не може на стрмену висину пеняти. Али обични люди — а ови свагда највише има на свету — увек се њиховој непристојности смеју, и свагда им се ругају. Доста ће често светина и саме вредитељне погрешке другима опростити; али кад на коме оно спази, што је непристојно и подсмеј достојно, нигда неће да опрости, но свагда се ругањем свети.

Шта више још и саме будале се една другој смеју, кад виде, да се више пружају, него што ји њих покровац покрити може, и дакле да онако живе, као што им се не пристои и као што задуго живити не могу. „Гле,“ вели Вид; „да чудно ти се наш Радо одео и накигну! Како се будала шири и кочи; као да је он некакав господин, и као да Бог зна какво благо има! А он је, јдан, пука спротиня. На још какве му альпне жена носе; рекао би у цѣга је ковница од дуката! Нека, нека; још мало па ће и гуња желити.“ А Радо угледавши истога Вида на другој страни о њему говори: „Оно је наш Вид; о да чудне будале на овом свету! Едва се видио, да и он коју кукавицу на гомили има, па, ено га, већ гради кућу као какви Кнез, и ише коня, као исти војвода. Кућа му је од ка-

мена, а у кући нема ни камена. Ат му њиштити, а деца ће му скоро и суве проје желити!“

Люди, кои живе као што им кеса и стањ не подноси, праве су распикуће, и будале, кое обично лабше у туђем оку пвер, него у своме цео балван, виде. Туђа будалаштина њима скоро нигда не служи на науку. Други страдају и пропадају, и они свееднако оним истим путем непристојности и расипања иду, на ком се оним пострадалим смркло. Као да је најслађа ствар на свету, из свога реда излазити, и онако живити, као што већ и ячи живе!

Славни онај грчки Циник, ког је двор едно буре било, скупи едном старешине града Коринта, да им едну важну истину каже. Они су знали, ко је Диоген, но онет помисле: ко нне рад, ново што чути? Па га запитаю, шта је? А он одговори: „Господо мой, я налазим за добро, да затворите оне ваше градске капије, да вам како сав град на њих куд не утече!“ Па е тим ји остави посрамљене, и оде своим путем. Коринт град је онда био мален, а капије су му оне старешине преко мере велике начинили били. И наш Циник је пуно право имао, ер

За мале се малено пристои.

Кои су мали люди, нигда нетреба да се спореди с великашима. Кои су слаби и сиромаси, нигда не ваља да се ушину, да живе и да се показују, као јаки и богати люди. То је с једне стране смешно и срамота, а с друге штетно и опасно. Јер многи люди највише зато страдају, што се не држе свога стања и могућства, но што и они оће онако да се владају, као што други живе, кои су вештини, већи и богати, него што су они. Жалостни примера ове петине толико међу нама имамо, да је доста, само здраво у свет погледати, и одма се о њој уверити. Што су стари оставили, што су многи трудови стекли, што се с великом бригом и муком заслужио, на тај је начин све лако и брзо нестало и пропало.

Сваки то може разумети, да је болъ и паметније тпо, мирно и задовољно до смрти живити, и онако се дуговечно владати, као што је нашем реду и стању, у ком се наодимо, пристојно и прилично, него неколико година или само месеци, као што нам не подноси, господовати и беснити, а после довека спротовати и мучити се. Да неидемо дакле преко границе нашега стања и могућства, но потрудимо се, да смо свагда с оним задовољни,

што имамо, и што нам је судбина дала! Да се не учимо на госпоштину и на раскошан живот, кад ние за нас и кад га свагда не можемо имати; јер ће нам, кад посрнемо и паднемо, сто пута теже бити недоскудице нашега малога живота и стања, у ком иначе задовољни и срећни можемо бити! Свагда у памети имајмо, да се слепа срећа непрестано на колу обрће, и да сутра сасвим доле с њоме можемо бити, ако и есмо данас горе у слави и у снаги били! Ко нам може добар стати, да ће нам довека и прилике и здрављ служити, да можемо све славити, господовати и светлити се? —

Кад за твоју малу главу, малу капу тражиш, а ти и за твоје мало стањ и мален живљњ начин угоди. Не пружај се више, него колико ти је покровач дугачак.

VI.

Quo pacto, pessime, laudas
Fortunam et mores antiquae plebis; et idem
Si quis ad illa Deus subito te agat, usque recuses.

„Свако лане било је болъ.“ То сам још у мом детинству од мое бабе скоро сваке

наукама у својој младости, толико и после, у зрелом веку, сад читањем и искуством, сад опет и својим собственим мишљањем, изобрази и просвети. Са својом ученошћу и изображењем треба он, више свише они да стоји, кое е рад дотеривати, и својим трудом и послом чему учити. Какви е оно учитељ, кои е слабији и глупији од свога ученика? Но ни то није доста! Ученост сама без добродјетели ништа не помаже, а често много одмоћи може. Зато учен човек, кои оће да е добар Списатељ, ваља да е и добродјетелин, ваља да е и добар и поштен човек!

Уз то се још ниште, да е Списатељ у оној науци, коју е наумено писмено обелоданити, сасвим вешт, и, као што се вели, печен, и да он више зна, него што већа част његови будући читатеља зна, и него што су они знали, кои су пре њега о њој радили и писали. Зато треба њму све оно да е познато, што се о његовом предмету пре и до њега чинило и мислило; ер иначе не може му посао чистии, зрелии и бољи бити, него што е његови предтеча. А такав треба да е, ако жели њим име и чест заслужити. И они кои забаве и разбирриге пишу, треба да су у свом послу вешти и искусни, и да бољи

кад би човек све оно еднако осећао и памтио, што му се у дугом веку збило и учинило, доиста би једном морао очаяти, и сам себи пре времена край учинити. Одвећ е мало люди на овом свету, кои могу рећи, да им е за живота њина више добро него зло било. У највећој својој несрећи и муци, нада се човек, да ће му скоро морати бољ бити, и како му бољ буде, опет у надежди мисли, да га још и бољи дани чекају, и да му нигда више онако наопако неће бити. Па у тој лепој надежди мало помало заборава оно, што е прошло, и што му е онако тешко било.

Но у овом сматрању то е само незгодно, што скоро сваки човек онда, кад му се опет нешто тешко и мучно случи, обично малодушан бива, па себи своју тугу и несрећу, особито док наново надежда свој добротворни ма неотме, много горе и црнѣ представља, него што емачно есте. Зато, и што се пређашњи догађаји заборавили, после он говори, да му е до јако све лакше и бољ било, а само сад да му е најтеже и најгоре. „ Свако е лане, вели, бољ било;“ као што е и сваки бол, кои е већ прошо, лакши био, него овај, кои сад тегли.

Што су туге и муке, оне прошасте и ове

садањ, една на другу наличине, то е ова истина јаснија и тврђа. —

Добро нам само треба знати, како е у свету пре до данас било, и какви су сад међу нама обичаји и догађаји, па се нећемо лако преварити, да се на наша времена и станија тужимо, а само она прошаста, или стародревна да фалимо и себи желимо. — Што се мукана и несрећа тиче, од како е света и века свагда е њи овако и оvolшко било, као што и сад међу нама има. Свагда се срећа с несрећом, радост са жалосћу борила, и свагда е сад една сад друга побједу добивала или губила. Од Каина и Авела па до данашњегашта младоства люди, то е свеједнако обична судбина човечества била, и та ће му иста без сумњ до века бити. И зла и добра свагда се мора у свету узаймично наодити; ер иначе добро што е, никако неби сезнало и признавало. И ко не зна, да е то тако? — А обичаји и владанија? Обичаји су истина у различним вековима различни били. Али ко ће доказати, да су свагда бољи били, него што су ови наши и данашњегашта света? Може бити да су се неки мали народи, у неким малим крајевима земљ, за неко време у нечем бољ и паметније владали, него што се ми сад владамо; али

цело човечество доиста се у свом владанију и у своим обичајима свагда тако показивало, да ми никако не можемо узрока имати, наше данашњегашта обичаје кудити, и желити, да се какви старији обичаји опет поврате, и међу нама понове и уведу. Кад ние на овом свету било ратова, буна, робљенија, мученија, преваре, отимања, лукавства, зависти, злобе, освете, гордост, слепарије, суевјерија, болести, и још и други коекакви зала? Било е кадшто и побольи времена, али зато опет дојкошњегашта обичаји нијда још ниеу тако лепо, добри и чисти били, да иј ми за образац добродјетельногашта владанија можемо узети, и за наша времена пожелити. Шта више, чини нам се, да су увек скоро грђи и гори били, него што су сад наши, а особито данашњегашта углађени и изобразени народа. Кад е још изобразенј, па дакле и култура и слобода, на овом лепом степену била, на ком се сад међу нама и око нас наоди? Кад су још люди оваке красне и славне потребе познавали, као што иј ми данас познаемо и употребљавамо? Кад е још живот народа и люди лепши и безопаснији био, него што е сад? Кад се бољ знало, шта е мое, шта ли е твое, него што се у ова наша времена зна? Историја света вели: нијда до-

сад! И сам онај златни век, о ком поете га-таю, много је мучнији био, него што је овај наш. А ко жели оне бакарне, гвоздене и пу-ке, суевјерне, оне средињ векове опет дожи-вити, онај се зацета данас у највећој тами глупости и слепарије наоди. —

Зашто дакле, неразумни човече, фалши срећу и обичае стари пуки и недотерани на-рода и времена, кад би ти без сваке сумњ опет желио сад међу нама живити, како би те кои од Богова онамо, гди је она стародрев-ност, преселио? Мисли здраво и разуми, како је онда и свагда пре нас било, и како је сад, па се радуј, што се небо смиловало, те си се у ова важна времена родио, кад ум и срце највише ради, и кад се човечия нарав на најлепши начин развија и облагорођава. Остави ти затупцаога Рикана, кои свеєдна-ко за старим вековима и обичаима лудо чез-не, и од све неволъ, кад навалое, кажи му, да не скапава узалуд за Скитским и Готическим временима; ер на овом свету има још доста Калмука, Отентота и од сваке бое Индијана-ца и дивљака, међу којима и данас другогачије може живити, него што ми сад живимо. Па-метни люди желе и труде се, да се све више

и више напредује, а он сам и нјгово глупо друштво оће натрашке да иде! —

Младост, кое је најсилнији и најглав-нији нагон живота добротворна надежда, обич-но све напред, у живот онамо, гледа, и у свет и време, кое долази, памет своју управља, па, напредуюћи у свему, све се добру и још бо-љму нада. Ако она с неким садашњим ствар-ма није задовољна, то на место што би од старине коешта пожелела, обично очекује пло-дове будућности, и нада се, да ће јој време, кое иде, бољ и срећније дане, и лепше оби-чае донети. Али опет по законима своје жи-ве и лаке нарави, више се задовољава са сада-шњом срећом и судбином, и, владајући се по настојећим обичаима, безбрижно ужива, што сад има и што још нјно време дае. Кад јој сад што није сасвим подпуно и на меру, лепо она вели: „ Да ће Бог и бољ; иде време, кад ће руже процветати!“ — Али студена и ладнокрвна старост, кое је најближи изглед црни гроб, и која дакле одвећ мало добре још надежде има, обично натраг у свой живот, па дакле и у прошаста, нјна времена гледа и своју памет окреће. Што је прошло и било, наравно је лепше и бољ, него саданя нјна немоћ, и још већа будућа слабост или и сама

тужна смрт. Силе су у старости немоћне, памег е слаба, живост угашена, крв ладна; па зато стари люди, не само што мучно живе, но још им е тешко, што и они уз свое млађе, као што њина нарав и њино време подноси, не могу пристати. У том после они одвећ слабо размншљиво, да е прошло, што е некад било, и да ово, што е сад, тако мора бити да е, као што есте; па се на сваке новостности люте, и говоре, да е свако лане било бољ. Они свое млађе карају, и све им зло прорчу; али зато опет они умиру; а млађи живе и са светом напредују! —

Има истина политически времена, кад люди под тешким ярмом неправде и насилја стено и врло мучно живе. Онда многи могу рећи, да е свако лане било бољ, и да им е живот, кои су некад у слободи и безопасности проводили, много лакши и мнлини био, него овај, у ком јј самовољство и неправда мучи и дави. Но и онда с тим треба да се тѣше, да ни то зло, тешко време не може дуго и довека трајати, и да ће, кад друго настане, по свој прилици много слободнији и срећнији бити, него што су икада били. — Србин се данас, слава и фала буди Богу и његовим добрим

Владалцима и Господарима, не може никако на ово свое политическо време потужити!

VII.

Sincerum est nisi vas, quodcumque infundis, acescit.

Тако е; кад суд ние чист, свашта се у њму укисели и поквари. И човек е као какви суд. Нов е он и чист још у детинству и у зеленој својој младости. Чим се у овом веку најпре напуну, на оно он задуго после мирише ил' удара.

Друштво и воспитанѣ најпре у њга улева или оно, што е добро и разумно, или што е зло и неразумно. Ако одтуда у себе прими, што е зло и неваљало, оногани се и постане нечисти суд. Па штогод после у њга успеш и неуспеш, све се укисели и поквари, све се са злим помеша и све на зло заудара.

Чиста е у човека у детинству и у првој младости душа, чисто и њгово срце. У воспитаванју дакле његовome старати се ваља, да се испочетка не поквари и злим неопогани!

Разумним мислима и добрим наукама пушити треба младу душу; ер од њи она и до-

теранія и богатія бива, и све чиста и лепа остае. Добродѣтельне склоности и лепа чувствованія валя у младо срце уливати; ер од њи оно благородније и бољ бива, и све чисто и добро остае. Од чисти и леги ствари, суд се не квари; у непоковареном суду, свашта се чисто и лепо држи.

Ако се мален и зелен човек најпре суетврнем, глумим и неразумним мислима, неваљалим склоностима и страстима, злим владањем и поступањем, напони и напуни, имаћеш у њму нечисти суд, у ком се после свака добра наука и свака добра склоност, коју ћеш затим у њга уливати, мора покварити и на зло преиначити.

Што се у детињству и у првој младости прими, оно се с нарави уедно слива, оно дубоко свой корен у чистой још земљи вага, и зато се јако и дуго памти. Ако е дакле зло било, што се најпре примило, дуго ће оно добро, кое после долази, квари, загушивати и од напредованія задржавати. То е една истина, коју се сваки дан искуством потврдити може. —

Родители, не дајте ващој деци примере неваљалога живота и злого владанія, и старайте се, да се душа ваши млађи тако исто, ка-

когод и срце њино у чистоти и безазленој доброты сачува! Ако се вага деца у зеленом веку, у ком сазреваю и у ком се за будући њи живот уче, покваре, дуго се неће моћи исправити, а могу и довека неваљала и зла бити и остати!

VIII.

Vivite fortes,

Fortiaque adversis opponite pectora rebus.

Една од најлепши и најбољи добродѣтели заиста е мужество и јачина. Разумели смо и дознали већ више пута, да ми на овом свету млога коекаква зла и млоге незгоде доживити и отрпити морамо. Свако зло е непријатељ, коју на наше име или на наш живот напада, и ради, да нам каквугод штету или беду учини. Но од непријатеља непријатељски се вага и бранити, и то, ако смо ради, да се битка с наше стране срећно сврши, с већом силом, с већим јонаштвом, него што се у њга наоди. Страшљивце, мекушце и слабе люде, непријатељ дави, побеђуе и упропашћуе. О мужеству и јонаштву се често и највећега непријатеља сила ломи и раздробљава.

Јаки дакле и мужесквени треба да смо, ако смо ради мирно и слободно, па дакле и срећно, живити. А јаки ћемо само онда бити, ако се научимо, с памећу свагда при себи бити, и ако разумни и неразвиђени или неразслабљени будемо. Које су мисли раштркане, или кои ние у стању сасвим при себи бити, кад му се што зло или незгодно, особито напрецац, догоди, онај одвећ лако изнемогне, и под власт беде и штете пада; ер он онда о себи промислити, и начини, па кои му се бранити и снасти вала, промаћи никако не може. У опасним случајевима при себи бити и одма не ушлаштити се, највеће е јонаштво и најбољи обрава против сваке зле силе. Но опет люди, кои су развиђени или кои немају изобравен разум, нигда не могу при себи и постојнога срца бити, кад им се што зло или опасно случи. Ер ињани и слаби люди одвећ слабе и чувствителне живце имаю, кои, кад се од незгодни догађај стресу и узнемире, одма памет смету и сваку срца снагу пресеку, па тако им и сву њишну душу сад само у немоћ а сад и у пети незнан баце, гди после од свакога зла много страдаю и тегле. А неразумни и глупи, кои слабо мисле и рђаво ствари и узроке њине разликую, наравно се од сваког

неповољног и убитачног случај у чуду и у забуну мораю наћи; ер ко ће им онда казати, шта да чине и како да се спасу, кад им то њиш разум не може казати?

Изображенъ дакле разума и срца најболъ е и најшрече средство, коим ми јаки и мужесквени можемо постати и бити. Но изображенъ ово вала да е мудро и природно, кое нас емачно колико разумне толмо и јаке може и мора начинити. Ер обична она или великога света култура слабо развила и дотеруе разум, и највише само то ради, да люди слаби и ињани, чувствителни и малодушни постану. Доброта и постојанство срца, бистрина и богатство разума, први су знаци доброта и правога изображеня.

Али осим они ињани и глупи или неразумни люди, кои су још најслабији и најнесрећнији у случају какве беде, штете или напасти? — На сваки начин они, кои чисту савест немаю, кои су у животу своје другима зла и неправде чинили. У сваком незгодном догађају, савест као пети гром стреля кроз њишну душу и кроз њико срце, па им никако неда мира, да се освесте, да о себи промисле, и да се разумно и јоначки од зла спасу и на добар начин опет помогну. Залуду

е ячина тѣла и искуство разума, кад савест ние чиста и мирна!

Труди се дакле, да ти е тѣло здраво, срце добро, савест чиста и разум изображен, па ћеш бити як и мужествен, и од сваке веће беде и несреће сачуван!

Силян и разуман буди у сваком незгодном догађаю, па ћеш се скоро спасти, и лако ћеш пронаћи пут, коим ћеш опет у добро стаић и до среће доћи!

Не полагаи оружј памети и поштена одма, како ти се какви непријатељ са стрелама неправде и несреће убаже; но успи се здраво на свом мейдану, па се јоначки брани, и зрело промишљавай, како и на кою ћеш се страну натраг повући, ако принуђен будеш куд се уклонити!

IX.

Scribimus indocti doctique poemata passim.

Писанѣ књига одавно е већ забава и учени и неучени люди. Осим медицине, или, као што наши кажу, Докторие, ни с каквим се послом свакојки люди тако безбрижно и чудно не забављаю, као с писанѣм књига.

Сваки човек и свака баба оће да зна, шта е за какву болест добро; а тако исто и сваки жутокљони ученик и сваки млади и стари азбуковац, кои едва само читати и управо писати уме, оће свету да покаже, да е и он вредан, књигу написати и списатељ у свом роду бити.

Plures intra muros pessatur et extra. И у други народа и способни и неспособни люди пишу књиге; али у нас засад доста више, много више неспособни глава има, кое књиге издаю, него способни. Ми данас врло мало учени и изображени люди имамо, кои би у стапо били, темельно што и ваљно написати, и онаки посао на свет издати, од ког би се не само нашега века люди на добар и поуздан начин могли ползовати и изобразити, но кои би и будућа времена одобрила и уважавала. Па зато опет вредноћа и учено старанѣ наши полетараца у писаню, доста нам много коекакви књига издае; по свой прилици највише зато, да се више они сами прогласе и прославе, него да се ми из њини дѣла опаметимо и умудримо.

Осим едне голе ревности, ништа се друго млогим нашим Списатељима не може одобрити; али шта и ревност вреди, коя с разу-

мом не ради, сваки лако може погодити. Ревност без разума само колико нешто чини; али она нигда неможе ниг' што ваљано нишито паметно и дуговечно урадити.

Не само 'тети, но и умети ваљ свакоме, кои е рад нешто учинити, а писателно књига највише. Оно *sat est voluisse*, ни најманѣ не може онога оправдати, кои е само 'тео а ние и умео, свой посао добро урадити. И ја би 'тео, у каквом великом и богатом двору седити и царски живити; но будући да за то оно управ' у рукама и у власти немам, што е најнужније и најпотребније, то ја ево седим с миром, на живим како и гди могу, све понижје и посипромашине. Али наш Г. Перовић оће да е у свом роду као јвни учитељ и списатељ чувен и проглашен; он оће, па то е већ доста, и сувише! Он нишито е научен ни просвећен, колико е на сваки начин за сваког Списатеља нужно. Но шта ће пѣму одабране учености и изображеня, кад он мисли, да му ние потребно ни Србски добро знати? О *tempora*, о *mores*! Та Перовић не само што е прави шупљак, но он још ни свога езика незна, па опет зато оће да е Србски ауктор! Али нѣгови прсти су здрави, перо му верно служи, бела артија ћути и свашта на

себе прима, и воља му е јака; па шта ћеш више? Зар то ние доста за нашега списатеља? Мой брајко, да ние, небди наш Перовић данас коешта писао и књиге издавао; све, као што мисли, *monumentum aere perennius!*

Чудно ти мисле лакоумни люди, да ништа ние лакше од писаня књига, а ни едан разуман човек не двоуми, да е то како најлепши тако и најтежи посао на свету. Из онога, што се ниште, да Списатељ има и да чини, најболѣ се та истина разумети може. Књига, која се на свет издае, треба да е пуна истине, лени и полезни мисли, дотераного вкуса, и поредка оних умних ствари, од кои е нѣи предмет састављен. Осим тога и език, коим е написана, ваљ да е чист, правилан и разумителан. Ако она ова својства нема, рђава е, бесполезна, кадшто и шкодљива, и скоро се мора заборавити и изгубити. Зато сваки онај, кои е рад какву књигу написати и издати, мора

Учен човек бити. Али не само школски учен, но учеван с мудрошћу, као што само онда може бити, кад се имајући од природе здрав разум и лепе душевне способности, озбиљски трудио, да свој ум колико добрим